

T.C
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİMDALI

Fetullah KALIN

FRANSIZ AYDINLANMASI VE VOLTAİRE'DE DİNİ
DÜŞÜNCE VE İNANÇ HÜRRIYETİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ

Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI

Erzurum-2007

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
KISALTMALAR	VI
GİRİŞ	8
AYDINLANMA VE VOLTAİRE.....	8
1. Ana Hatlarıyla Aydınlanma Felsefesi	8
2. Bir Aydınlanma Filozofu Olarak Voltaire'in Hayatı, Eserleri ve Aydınlanma Düşüncesindeki Yeri.....	19
BİRİNCİ BÖLÜM	27
1. FRANSIZ AYDINLANMASI VE DEVRİMİ	27
1.1. Fransız Aydınlanmasının Gelişimi	27
1. 2. Fransız Aydınlanmasının Belli Başlı Temsilcileri	31
İKİNCİ BÖLÜM	57
2. VOLTAİRE'DE DİNİ DÜŞÜNCE VE İNANÇ ÖZGÜRLÜĞÜ	57
2.1. Voltaire'in Din ve Tanrı Anlayışı.....	57
2.2. Voltaire'in Ruh Görüşü	64
2.3. Voltaire'in Hürriyet Anlayışı	66
2.4. Voltaire'e Göre Din ve Devlet İlişkisi.....	68
2.5. Voltaire'in Hoşgörü Anlayışı	72
SONUÇ	77
BİBLİYOGRAFYA	79
ÖZGEÇMİŞ	HATA! YER İŞARETİ TANIMLANMAMIŞ.

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****FRANSIZ AYDINLANMASI VE VOLTAİRE'DE DİNİ DÜŞÜNCE VE
İNANÇ HÜRRİYETİ**

Fetullah KALIN

Danışman: Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI

2007- SAYFA: 77

Jüri : Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI.....
.....

Aydınlanma, akıllı insan yaşamındaki temel yol gösterici yapma ve bilginin ışığıyla bireyin bilincini aydınlatma çabalarıyla belirginlik kazanan kültürel dönem, felsefi eleştiri çağı ve toplumsal harekettir. Bu nedenle Aydınlanma aynı zamanda 'akıl çağı' olarak da adlandırılmaktadır.

Aydınlanma en köklü şekilde Fransa'da yaşanmıştır. Fransız Aydınlanması'nın en önemli ismi sayılan Voltaire, evrensel görüşler ortaya koyarak döneminin toplum, devlet ve din anlayışlarını eleştirmiş ve ülkesinde Aydınlanma'yı başlatmıştır.

Voltaire, feodal sisteme ve kiliseye karşı çıkarak, ulusal egemenlik ve insan hakları düşüncesinin öne çıkmasını sağlamıştır. Bu devrimle özgürlük, eşitlik ve adalet kavramları benimsenmiştir. Aklın ve bireyin özgürleştirilmesi sonucu ortaya çıkan Aydınlanma düşüncesi, 'sosyal devlet' anlayışının temelini de oluşturmuştur.

ABSTRACT
MASTER THESIS

ACCORDING TO VOLTAIRE FAITH THOUGHTS AND LIBERTY OF
BELIEF IN ENLIGHTMENT IN FRANCE

Fetullah KALIN

Supervisor: Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI

2007- PAGE: 77

Jury : Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI
Assoc. Prof. Dr. M.Zeki İŞCAN
Assist. Prof. Dr. Tuncay İMAMOĞLU

Enlightment, to make the sense base lodestar in human life and the cultural period of the evidence gained with lighting the consciousness of a person, is a philosophical criticism age and a social action. Therefore, Enlightenment is called as sense age.

The Enlightenment had been lived in France very radically. Voltaire who is accepted the most importance name of the Enlightenment of France, producing universal thoughts, criticized the understandings of the faith, the community and the society, he had started the Enlightenment in his country.

Protesting the feudal system and the church, Voltaire had provided of prominence of the human rights and the national domination. It has adopted the nations of freedom, equivalent and justice with this revolution. The Enlightenment voice appeared in consequence of free senses and the person had underlined of the understanding of social government.

ÖNSÖZ

Avrupa’da onyedinci yüzyılın ikinci yarısıyla ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan felsefi harekete ve bundan da ötesi, bu hareketle belirginlik kazanan sosyal ve siyasal sürece Aydınlanma denilmektedir. Bu dönemde, kurumsal din, boş inançlar, önyargılar ve insanlara baskı yolunda birleşmiş olan din-devlet ilişkilerinin bir sorgulaması yapılmıştır. Bu sorgulamada aydınlanmak isteyenlerin rehberi akıldır.

Aydınlanma düşüncesi, aklın bu rehberliğiyle, toplumsal değerler ve kurumların eleştirisini amaçlayan bir yapıya sahiptir. Bu amaç doğrultusunda Hıristiyanlık ile akıl uyumsuzluğu konu edilerek, insan aklının sınırlarını zorlayan batıl inançlar ve kilise dogmaları reddedilmiştir. Böylece, inancın akli bir temele oturtulmasına çalışılmıştır. Aydınlanma’nın düşünsel gücü sonunda amacına ulaşarak, hem dini hem siyasi alan bu dönem düşünceleri modern laik devlet anlayışının oluşmasına katkıda bulunmuştur. Sosyal ve siyasal alandaki bu yeni yapılanma İngiltere’den başlamış, fakat etkisini en çok Fransa’da göstermiştir.

Onsekizinci yüzyıl Fransız Aydınlanması, her alanda gerçeğin araştırıldığı bir dönemdir. Biz bu çalışmamızda, Aydınlanma’yı en köklü bir şekilde yaşayan Fransa’yı ve Aydınlanmanın önderliğini yapan Voltaire’i inceledik. Eşitlik, hoşgörü ve özgürlük kavramlarını birer parola yaparak insanları bağınazlık ve boş inanç boyunduruğundan kurtaran; evrenselleşen bu düşünceleriyle onlara ışık tutan yazar, şair ve filozof Voltaire’in dini düşüncesini ve özgürlük anlayışını incelemeye çalıştık.

Araştırmamız giriş, iki bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Fransız Aydınlanmasının önde gelen filozofu Voltaire’in hayatını, Aydınlanma Hareketi öncesi Avrupa’nın genel durumunu ve Aydınlanma kavramını açıklamaya çalıştık.

Birinci bölümde, Fransız Aydınlanması ve Fransa’da Aydınlanma’nın temsilciliğini yapan filozofların temel görüşlerine yer vermeye çalıştık.

İkinci bölümde ise, Voltaire'in Aydınlanma'ya temel olan dini düşünce ve inanç hürriyeti ile ilgili görüşlerini incelemeye çalıştık. Bunu yaparken de, yer yer Aydınlanma Dönemi ile günümüz dünyasının düşünce yapısını karşılaştırarak, Voltaire'in başlattığı hareketin laik toplum yapısının gelişimine katkısını ortaya koymaya çalıştık. Voltaire'in düşüncelerinin Amerikan Bağımsızlık Bildirgesi ve Fransız İnsan Hakları Bildirgesi'nin temelini oluşturması açısından önemine değinerek araştırmamızı sonlandırdık.

Bu çalışmaya başlarken konunun belirlenmesinde bana öncülük eden ve yetişmemde sonsuz emeği olan değerli hocam Prof. Dr. Vahdettin BAŞÇI Bey'e, araştırma sürecindeki yardımlarından ve değerli katkılarından dolayı Doç. Dr. M. Zeki İŞCAN ve Yrd. Doç. Dr. Tuncay İMAMOĞLU hocalarıma teşekkürlerimi sunarım.

Erzurum-2007

Fetullah KALIN

KISALTMALAR DİZİNİ

a.g.e	: adı geçen eser
a.g.m	: adı geçen makale
bkz.	: bakınız
bsk.	: baskı
c.	: cilt
çev.	: çeviren
der.	: derleyen
ed.	: editör
s.	: sayfa
sad.	: sadeleştiren
S.B.E.	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
mad.	: madde
M.EB.	: Milli Eğitim Bakanlığı
p.	: page
pp.	: page-page
trans.	: translation
tsz.	: tarihsiz
üni.	: Üniversite
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve devamı
vs.	: vesaire
YKY	: Yapı Kredi Yayınları

GİRİŞ

Aydınlanma ve Voltaire

1. Ana Hatlarıyla Aydınlanma Felsefesi

Aydınlanma, Almanca Aufklärung, İngilizce Enlightenment ve Fransızca Eclaircissement kelimelerinin karşılığı olarak kullanılan bir kavram olup, onsekizinci yüzyılda Avrupa'nın hemen hemen tamamında etkili olan felsefi bir hareketi ifade eder. Bu hareketin amacı, din kurumu içerisinde hayat bulan ve insanları köleleştirdiğine inanılan mit, hurafe ve önyargının teşkil ettiği eski düzenden insanları kurtararak, iyi ve özgürleştirici olan 'akıl düzeni'ni hâkim kılmaktır. Bu sebeple Aydınlanma dönemine Akıl Çağı da denilmektedir. Aydınlanma felsefesi, onsekizinci yüzyılda, özellikle Fransa'da, aklın işlerlik kazanmasıyla, bir grup filozofun değerler ve toplumsal kurumların eleştirisini amaçlayan felsefi hareketin adıdır.¹

Aydınlanma, yaşamın birçok yönünü kuşatmış olan düşünme ve davranış şekilleridir. Tarihsel olguların, bilimsel buluş ve felsefi spekülasyonların etkileşimleriyle oluşan ve bu etkileşimin insanın tarihe, sanata, bilime ve felsefeye bakışını değiştirmesiyle şekillenen bir ilişkiler bütünüdür.²

Aydınlanma'nın tarihi geçmişinin ilkçağdaki Sofistlere kadar uzandığı belirtilmektedir.³ Bu dönemde de, tıpkı onsekizinci yüzyıldaki gibi, sosyal kurumlar üzerine araştırmalar yapılmış ve aklın ışığında yeni düşünceler ortaya konulmuştur. Devlet, toplum ve dinin ne olduğu, bu kurumların kökeni üzerinde düşünülmüş ve her soru aklın bilgisiyle cevaplanmaya çalışılmıştır.⁴ Sofistler, onsekizinci yüzyıl düşünürleri gibi, geçmişten gelen kültürel değerleri aklın süzgecinden geçirerek, yeni anlayışlar ortaya koyarlar. Protagoras, insanların dış dünyayı duyularıyla algıladıklarını, farklı duyuvarın ise, farklı izlenimler

¹ Ahmet Çiğdem, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 13-15.

² Norman Hampson, **Aydınlanma Çağı**, çev., Jale Parla, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 12.

³ Rüdiger Bittner, **"What is Enlightenment"**, What is Enlightenment, ed. James Schmidt, London, 1996, s. 345.

⁴ Vahdettin Başçı, **Rasyonel Din Anlayışları ve Deizm**, Atatürk Üni. S.B.E Yayınları., Erzurum, 2002, s. 3-5.

doğurduğunu söyler. ‘İnsan her şeyin ölçüsüdür’ görüşüyle bilgi anlayışında rölativist bir yaklaşım sergileyen Protagoras, genel geçer, doğru yargıların varlığının söz konusu olamayacağını düşünür. Bir diğer düşünür Gorgias’ın ise, Protagoras’a göre daha kuşkucu olduğu söylenebilir. O, ‘Hiçbir şey yoktur, olsa da bilemeyiz, bilsek de başkasına bildiremeyiz’ düşüncesiyle nihilist bir yaklaşım sergiler. Görülüyor ki, Gorgias bilginin imkânını ve varlığın varlığını reddetmekle kalmayıp, insanlar arasındaki iletişimi de yok saymaktadır. Önceki dönemlerde Yunan düşüncesi doğa konusunu ele alırken, Sofistlerle birlikte düşünce, insana ve kültüre yönelmişti. Yine ilkçağ Yunan düşüncesinde de, onsekizinci yüzyıl Aydınlanma’ında olduğu gibi metafizikten bir uzaklaşma vardır. Düşüncenin konusu varlık sorunu olmaktan çıkmış, insan olmuştur.⁵

Aydınlanma Dönemi’nin büyük isimlerinden Immanuel Kant, Aydınlanma’yı, aklın her yerde her yönüyle özgürce kullanılabilmesi olarak tanımlar. Kant’a göre, insanlar ergin olamama durumuna tamamen kendi hatalarıyla düşmüşlerdir. Bu hatanın nedeni, aklın başkalarının kılavuzluğunda kullanılmaya başlanmasıdır ki, bunun sonucunda insanlarda tembellik ve korkaklık oluşmaktadır. Böylece insanlar, hür olarak düşünüp hareket etmekten vazgeçmektedirler. Ona göre, başkalarının etkisi ve kılavuzluğu olmadan insanların akıllarını kullanmaya cesaret etmeleri, Aydınlanma’nın ilk adımı olacaktır.⁶

Aydınlanma’nın Avrupa’nın geleneksel din anlayışıyla ters düşmesinin sebebinin Kant’ın bahsettiği bu durum olduğu söylenebilir. Çünkü vahye dayalı dinler, aklın yaşam boyu insana gerekli bilgileri sağlayamayacağı iddiasındadırlar. Filozoflar ise, insan aklının sınırlılığının farkında olmakla beraber, yaşamda karşılaşılabilecek sorunların üstesinden gelme noktasında aklın yeterli olduğunu düşünmüşlerdir. Bu durumda da onlara göre, vahyin bilgisine gerek kalmamaktadır.⁷

⁵ Ahmet Cevizci, **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Yayınları, Bursa, 2001, s. 88-89, 92; Macit Gökberk, **Felsefe Tarihi**, Remzi Kitabevi, Ankara, 1980, s. 329.

⁶ Immanuel Kant, “**An Answer to The Question: What is Enlightenment?**”, trans. James Schmidt, ed., James Schmidt, What is Enlightenment?, London, 1996, s. 58-60; Bittner, a.g.m., s. 346-348.

⁷ Lucien Goldmann, **Aydınlanma Felsefesi**, çev. Emre Arslan, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 16-17.

Kant'a göre, dinsel bağıllık, sorun kabul edilecek konular içinde en zararlı ve en aşağılayıcı olanıdır. Bu nedenle, Aydınlanma'nın asıl başarısı dini konulardadır. Ona göre, Aydınlanma'nın gerçekleşmesi için sadece otoritelerin baskısından kurtulmak yetmez. Aynı zamanda insanların düşüncelerini kamuoyuna özgürce sunabilmesi gerekir.⁸

Bu anlamda Aydınlanma'nın amacının, insanların korkularını gidermek ve onlara özgür düşünme yetisini kazandırmak, dünyayı gizlerinden arındırarak, mitleri ve boş inançları yıkmak olduğu belirtilir.⁹ Bu anlamda aydın kişi, eleştirel bilince sahip, her şeyi aklın sorgulamasına tabi tutan, sürekli sorular yönelten ve bu sorulara yanıt arayan kişidir.¹⁰

Aydınlanma düşünürleri ortaçağ Hıristiyan düşüncesinin, yaratılmış evren fikrini reddederek, evreni kendi kendine işleyen bir mekanizma olarak kabul etmişlerdir. Yine bu düşünürler İncil ve kilisenin otoritesine karşı çıkararak, bunlar yerine tabiat ve aklın otoritesini koymuşlardır. Bu açıdan ele alındığında Aydınlanma'nın, akıl ve eleştiri ekseninde başlayan büyük bir değişimi ifade ettiği söylenebilir.¹¹

Aydınlanma öncesinde siyasal düşünce çok fazla önem kazanmış ve onaltıncı yüzyılda ulus-devlet düşüncesi öne çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde, Nicholas Machiavelli (1469-1527), ekonomik eşitliğin olduğu yerde siyasi eşitliğin de olacağını öngören düşüncesini ortaya koymuştur. Ona göre, kişi ve mal güvenliğini sağlayabilen yönetim hangisiyse, kitleler ondan yana olurlar. Monarşi ve cumhuriyet idareleriyle alakalı eserler yazan Machiavelli'e göre insanları yönetmenin temel ilkesi korkutmadır.¹² Ona göre hükümdar, merhametli, güvenilir, hoşgörülü, dindar ve dürüst görünmelidir. Fakat kendi yararı için başka türlü davranmaktan da kaçınmamalıdır.¹³

⁸ Kant, 60-62; Isaac Kramnick, **The Portable Enlightenment Reader**, Penguin Books, New York, 1995, pp. 1-7; Goldmann, s. 17.

⁹ Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, **Aydınlanmanın Diyalektiği-I**, çev., Oğuz Özügöl, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 19.

¹⁰ Nejat Bozkurt, **Eleştiri ve Aydınlanma**, Say Yayıncılık, İstanbul, 1994, s. 19-21.

¹¹ Çiğdem, 18-19; Hampson, 15-16.

¹² Machiavelli, **Hükümdar**, çev., H. Kemal Karabulut, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998, s. 187-188.

¹³ Machiavelli, 134, 178, 195-196.

Dini, zorbalığın bir aracı olarak gören ve Hıristiyanlıktan nefret eden Machiavelli'in, Katolik Kilisesi'ne karşı bir mücadelenin de düşünsel zeminini hazırladığını söylemek mümkündür. Ona göre, Hıristiyanlığın prensipleri, kurucusundan geldiği gibi uygulansaydı, Hıristiyan devletleri olduklarından daha mutlu bir halde ve birlik içinde olurlardı. Oysa Katolik Kilisesi'ne yaklaşanların dinden daha fazla uzaklaştıkları gözlenmektedir.¹⁴

Machiavelli'e göre, İtalya'nın içinde bulunduğu kötü durumun ve İtalyanların sapkınlığının ana sebebi, Roma Kilisesi'dir. Din adamları arasındaki çıkar çekişmeleri şehirlere ayrılmayı körüklemiş ve İtalyan birliğini engellemiştir. Machiavelli, bu düşünceleriyle İtalya'daki mevcut siyasal durumun sebebi olarak kiliseyi görmekte ve birliğin sağlanmasındaki bu engelin yıkılması gerektiği düşüncesine ulaşmaktadır.¹⁵

Onaltıncı yüzyılda bilimde elde edilen en büyük başarı, insanların kendi gözleriyle doğaya bakmaya başlamaları olmuştur. Bu yüzyıl coğrafya ve astronomi alanında da gelişmelerle doludur. Fakat tüm gelişmeler kilisenin engellemelerine takılmıştır. Kopernik'in gün dönümünü saptadığı, ayın dünya etrafında, dünya ve diğer gezegenlerin de güneş etrafında döndüğünü yazdığı kitapları kilise tarafından yasaklanmıştır. Galileo Galilei (1564-1642), icat ettiği teleskopla Kopernik'in güneş merkezli evren sistemini doğrulamış ve kilise tarafından dine aykırı bulunan bu görüşlerinden dönmeye zorlanmıştır. Katolik Kilisesinin güneş merkezli evren sistemine karşı çıkmasının nedeni, bu bilginin gerçek Tanrı inancına aykırı olmasından değil, kutsal metinlerin sunduğu Tanrı anlayışına ters olmasındandır.¹⁶

Dinin sistematik olarak incelenmesi, Jean Bodin (1530-1596) tarafından yapılmıştır. Aristokrasi, monarşi ve halk devleti arasında karşılaştırma yapan Bodin, sonuçta halk iradesine dayalı yönetimin olumlu yönlerinden bahsetmiş ve anarşininse, bütün yönetim biçimlerinden daha kötü olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, en iyi yönetim biçimi mutlak monarşidir. Sınırsız bir güç ve egemenliği bulunan kral, ancak ahlak ve doğal hukuk yasalarıyla bağlı olup, Tanrı'ya karşı da

¹⁴ Deniz Ülke Arıboğan, **Kabileden Küreselleşmeye Uluslararası İlişkiler Düşüncesi**, Mavi Ada Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 79.

¹⁵ Machiavelli, 152.

¹⁶ Karen Armstrong, **Tanrı'nın Tarihi**, Ayraç Yayınları, Ankara, 1998, s. 364; Smith, s. 173-174.

sorumludur. Devletin temel özelliği olan egemenlik, sınırlandırılmaz ve devredilemez.¹⁷

Bodin’le hemen hemen aynı dönemde yaşayan Thomas Hobbes (1588-1679) ‘Leviathan’ adlı eserinde İngiltere’nin gelişen deniz gücünü Leviathan adını verdiği deniz canavarıyla sembolize etmiştir. 1651’de yazdığı eserde bu canavarı, yasa koyucu tek güç olarak tasvir etmektedir. Leviathan, insanların gelişmesini sağlayacak ve onları saldırılardan koruyacaktır. Hobbes’a göre, güçlü krallar egemenliklerini yurtiçinde yasalarla, yurt dışında ise savaşlarla sağlamaya çalışırlar.¹⁸

Hobbes’a göre, doğa insanları eşit yaratmıştır. Fakat insanlara arasında ortak bir otorite olan devlet olmadığında doğa durumunda herkes birbiriyle savaş durumunda olur. Bu savaş halinden kurtulabilmesi için insanın doğasında var olan barış ve iyilik duygularını kullanması gerekir.¹⁹

Devletin temel amacı, bireysel güvenliği sağlamak olup, bu da kılıç zoru olmaksızın sadece hukukla sağlanamaz. Egemenliği kurmanın tek yolu, insanların güçlerini tek bir kişiye ya da bir heyete devretmeleridir. Böylece bu genel güç sayesinde egemenliği elinde bulunduran kral ya da heyet, insanların yurtlarında barış içinde yaşamasını ve dış saldırılardan da korunmasını sağlar. Siyasal sistem içinde böyle bir egemenin varlığı Hobbes’a göre zorunludur.²⁰

İnsanlar, akılla bulunan ve insan hayatı için faydalı şeyleri emreden, hayata zarar verici şeyleri yasaklayan doğa yasasına uyarlı bir düzen içinde yaşarlar. Doğa durumundan düzen durumuna geçişte Hobbes’a göre, Leviathan’ın sınırsız bir güçte olması gerekir. İnsanların iki üstün güce birden itaat etmesi mümkün olamayacağından, Leviathan zorunlu olarak Tanrı’nın yerini alır.²¹

Hobbes’un ateizmi, sadece materyalist düşüncelerinden değil, aynı zamanda politik görüşlerinden ortaya çıkmıştır denilebilir. Ona göre, doğal din,

¹⁷ Arıboğan, 81; Smith, 181.

¹⁸ Arıboğan, 84.

¹⁹ Thomas Hobbes, **Leviathan**, çev., Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005, s. 92-94; Ahmet Cevizci, **Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, Asa Yayınları, Bursa, 2001, s. 45-46.

²⁰ Hobbes, 127-130.

²¹ Ruhattin Yazoğlu, ‘**M. Luther ve T. Hobbes’ta Din-Devlet İlişkisi**, Ekev Akademi Dergisi, c. III, sayı: 2, 2001, s. 228-230; Cevizci, 46, 50.

insanın içindeki korkuların ve gelecek kaygısının eseri olup, gerçekten var olan bir Tanrı'ya dayanmaz. Bir tek Tanrı'ya inanma ise, doğal cisimlerin özellikleri ve işleyişlerinin nedenlerini bilme arzusundan kaynaklanır. Dolayısıyla tinsel bir temeli olmayan din, tümüyle insanda var olan bir şeydir.²²

Hollandalı hukukçu Hugo Grotius (1583-1645) ise, uluslar arası hukuku ilk defa sistematik olarak ele almıştır. 'Savaş ve Barış' adlı eserinde devletlerarası ilişkilerde uyulması gereken adalet ve ahlak prensiplerinden bahsetmiştir. O, uluslar arası hukuk düşüncesini, devletlerin egemenliği üzerine kurmuştur. Grotius'a göre, egemen devletlerin yetkilerini, ancak doğal hukuk sınırlayabilir. Doğal hukuk, din üzerine değil, mantık üzerine kuruludur. Bağımsız olan her devlet, ister büyük ister küçük olsun, eşittir ve bu egemenlik asla ihlal edilmemelidir. Adalet ve dürüstlük sınırları içerisinde savaşlar sürdürülmeli ve her savaşa barışı sağlamak üzere girilmelidir.²³

Aydınlanma öncesinin en önemli konularından biri de dinler arası mücadelelerdir. Onaltı ve onyedinci yüzyılda gücü elinde bulunduran hemen hemen bütün dinlerin ve idarecilerin, diğerlerine karşı hoşgörüsüz davrandıkları bilinmektedir. Aydınlanma öncesinde Katolik kilisesi, din ve vicdan özgürlüğünü savunmanın çılgınlık olduğunu iddia etmiştir. İnsanların mezhebe girmesi için kilisenin zor kullanması gerektiği ve dini öğrenen bir insanın, buna inanmamasının günah olduğunu, böyle sapkınların aforoz edilmekle kalmayıp öldürülmesi gerektiği savunulmuştur. Rönesans çerçevesindeki Reformasyon sürecinin bir ürünü olarak ortaya çıkan Protestanlık, kilisenin insan ile Tanrı arasındaki aracılığı reddetmiştir. Bu dönemde, Hıristiyanlığı en baştaki saflığına kavuşturmayı arzulayan Luther'in, din ile siyasetin birbirinden ayrılması gerektiğine inandığı ifade edilmektedir.²⁴

Luther'in, başlangıçta vahiy ve iman konularında papalığın yargı hakkının olmadığını hatta sapkının da zorla engellenemeyeceğini, imanın özgür olduğunu, vicdanın zorla değiştirilemeyeceğini düşündüğü ifade edilmektedir. Luther'e göre, eğer dünyevi iktidar Tanrı tarafından kötülerin cezalandırılmasında

²² Hobbes, 82-83

²³ Arıboğan, 90.

²⁴ Yazoğlu, 223; Smith, 192.

yetkili kılınmışsa, bu yetkiyi Hıristiyan dünyasındaki herkes için eşit şekilde kullanmalı, papa, piskopos, rahip vs. kim olursa olsun herkesi eşit derecede cezalandırmalıdır. Onun hoşgörü anlayışı başlangıçta öyle derindi ki, insanların serbest bırakılmaları gerektiğini, isterlerse İncil'e, isterlerse yalanlara inanabileceklerini söylemiştir. Fakat daha sonra örgütsüz mücadelenin kolay olmadığını fark etmesiyle Protestan Kilisesini kuran Luther'in düşüncelerinde değişiklik olmuştur. Bu değişikliğe en büyük örnek olarak sapkınların ölüm cezasına çarptırılmasına dair tasarının, Lutherilerin Katoliklerle birlikte hareket etmesiyle kanunlaşması gösterilebilir.²⁵

Bu dönemin genel yapısı incelendiğinde görülmektedir ki, din ve vicdan özgürlüğüne karşı olanlar ezici bir çoğunluğa sahiptir ve din adına birçok insan ya öldürülmüş ya işkenceye maruz bırakılmıştır. Farklı inanç mensupları arasındaki savaşlar çeşitli ferman ve antlaşmalarla son bulmuştur. Aydınlanma filozofları Reform'u laik bir bakış açısıyla ele almışlardır. Bunlar arasında Reform dönemiyle ilgili en tarafsız ve şaşırtıcı yorumları Voltaire'in yaptığı belirtilmektedir. O, savaşlara ve ölümlere sebep olan kanlı bir hareket olmasından dolayı Reform'u kınamaktadır.²⁶ Onaltıncı yüzyıl sonlarında Avrupa'da insanların dinin inandırıcılığından şüphe duyar hale gelmiş olmasının Voltaire'i haklı çıkardığı söylenebilir.²⁷

Reform Hareketi ile Fransız Aydınlanması arasındaki ilişkinin ilk olarak Concordet tarafından 'İnsan Ruhunun İlerleyişi' adlı denemeye ortaya konulduğu belirtilmektedir. Bu denemede, Luther'in halkı papalığın boyunduruğundan kurtardığı ve din adamlarına evlenme gibi bazı özgürlükler tanıyarak ruhban sınıfındaki ahlaksızlıkları önlediği belirtilmektedir.²⁸

Aydınlanmanın başlamasında etkili olan düşünürler arasında gerçekte büyük farklılıklar olmasına rağmen, sekülerizm ve insanlık, kozmopolitanlık ve hürriyet düşünceleri onları birleştirmiştir. Bu düşünürlerin üç kuşaktan oluştuğu ifade edilmektedir. Montesquieu ve Voltaire'in yer aldığı, Newton ve Locke'un düşüncelerinin ağır bastığı ilk kuşak sonraki kuşakların oluşumuna katkıda

²⁵ Arıboğan, 72-74; Smith, 191-197.

²⁶ Smith, 253.

²⁷ Armstrong, 360.

²⁸ Smith, 258.

bulunmuştur. İkinci kuşak Buffon, Franklin, Hume, Rousseau, Diderot, Condillac, Helvétius ve d'Alembert'den oluşmuştur. Üçüncü kuşak olarak ise, Kant, Turgot, Condorcet ve d'Holbach ortaya çıkmıştır.²⁹

Aydınlanma düşüncesinin toplumsal tarihinin, onyedinci yüzyılın sonundan başlayarak onsekizinci yüzyıl sonuna kadar devam eden tarihi bir süreci kapsadığını söylemek mümkündür. Voltaire'in hayranı oldukları İngiltere'de, monarşi, aristokrasi ve demokrasinin dengeli bir karışımıyla, ticaret, hoşgörü ve özgürlüğün kurumsallaştığı eksik bir devrim bulunmaktaydı. Yüksek tabaka ile alt sınıflar arasında kültür farklılıklarından kaynaklanan çatışmalar ve merkezi otorite ile yerel güç odakları arasında gerilimler vardı. Voltaire'in yaşadığı dönemlerde İngiltere ve Fransa, koloniciliğe dayalı bir şekilde Avrupa'ya hammadde sağlamaktaydı. Fakat İngiliz burjuvazisi bu faaliyeti örgütlü bir şekilde yaparken, Fransa'da toplumun değişik kesimleri iktisadi hayatın doğurduğu değişikliklere ayak uyduramamaktaydı. İşte bu yüzden Avrupa'nın diğer devletlerinde makineleşme eksenindeki değişim ve gelişmeler İngiliz devlet modeli dikkate alınarak gerçekleştirilebilmiştir.³⁰

1760'da Diderot, Avrupa devletlerindeki monarkların sosyal yapıyı geliştirmeye yönelik girişimlerini ifade etmek için 'Aydınlanmış despotizm' kavramını kullandı. Bu kavramla Diderot'un, Büyük Frederik'in Prusya'da, Katerina'nın Rusya'da, III. Charles'in İspanya'da, Maria Theresa ve oğlu II. Joseph'in Avusturya'da ve XV. Louis'nin Fransa'da egemen oldukları dönemdeki Aydınlanmayı gerçekleştirme yolundaki adımlarını kastettiği anlaşılmaktadır. Aydınlanma hareketinin, özellikle Fransız Aydınlanması'nın, salonlar, localar ve kafelerde başlatılan bir hareket olduğu söylenebilir. Çünkü bu mekanlar, yeni düşüncelerin kamu önüne çıkmadan tartışıldığı, yeni stratejilerin öngörüldüğü ve devlete karşı politikaların belirlenmesinde işlerlik gösteren mekânlardır. Bu salonlarda filozoflar, düşünceleri için kamuoyu oluşturmakta ve geniş bir maişet de edinmekteydiler. Yeni bir görüşün, bir eserin tartışıldığı ve filozofların

²⁹ Çiğdem, 21-22.

³⁰ Çiğdem, 24-25.

düşünsel temellerinin atıldığı mekânlar olan salonlar, sanat ve edebiyatın da icra merkezleri durumundaydılar.³¹

Aydınlanma öncesinin genel durumundan bahsettikten sonra bu dönemin dinsel yapısına da değinmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz. Aydınlanma Dönemi'nin genel din anlayışı, 'doğal din' anlayışıdır. Bu çağın dini düşüncesinin genel özelliği, dinin doğüstü yönünün reddedilerek, hoşgörü temelinde akla dayalı bir inancın benimsenmiş olmasıdır. Aydınlanma düşünürleri din ve mezhep çatışmalarından uzak, aklın kabul ettiği bir din arayışında olmuşlardır. Böyle bir dini inanca ulaşmanın yolu olarak da, hoşgörülü olmayı benimsemişlerdir. Dönemin din anlayışı sayılan deizm, önceleri Hıristiyan dünyasında ateizmle ilişkilendirilen bir kavramken, sonraları bu anlamdan uzaklaşmıştır. Dinler arası mücadelelerin yoğun olduğu onaltıncı yüzyılda, Ortodoks inancını benimseyenler için teizm, Tanrı'yı kabul etmekle birlikte, geleneksel anlayışın dışına çıkanlar için de deizm kavramı kullanılmıştır. Aydınlanmayla birlikte deizm, Tanrı'yı kabul eden, fakat İsa'nın doktrinlerini reddedenleri ifade etmek üzere, dinin sorgulanamaz otoritesini yok etme anlamında anlaşılmaya başlanmıştır.³²

Dinlerin aracılığı olmaksızın Tanrı'ya ulaşma bilgisini ifade eden deizmin bu dönem düşünürleri tarafından benimsenmesiyle siyasal alanda dinin etkisi sarsılmıştır denilebilir. Bu dönemde özellikle Voltaire'in görüşleri burjuva sınıfının amaçları paralelinde bir toplum ve devlet düzeninin oluşturulmasında temel olmuştur.³³

Deizm, Latince'de Tanrı anlamına gelen 'deus' kelimesinden türemiş olup, Yunanca teizm kelimesinin kullanımından önce Tanrı'nın yaratıcılığına inanmak anlamında kullanılmıştır.³⁴ Batı literatüründe teizm kavramının kullanılmaya başlanmasıyla deizmin felsefi bir kavram özelliği kazandığı ifade edilmektedir.³⁵

Görüldüğü üzere kök anlamı bakımından deizm ve teizm kavramları tanrı tanıyan, tanrıya inanan demektir. Ancak sonradan deizm, evrenin yaratıcısı olarak

³¹ Çiğdem, 28, 31-32.

³² Başçı, 44.

³³ Arıboğan, 98.

³⁴ Allen W. Wood, 'Deism', *The Encyclopedia of Religion*, ed., Mircea Eliade, Mc Millian Publishing Company, New York, 1987, s. 262.

³⁵ Mehmet S. Aydın, *Din Felsefesi*, Selçuk Yayınları, Ankara, 1997, s. 173

Tanrı'yı tanıma, fakat Tanrı'nın evrene hareket verdikten sonra ona müdahalesi bulunmadığına inanmayı ifade etmeye başlamıştır. Bu anlayış Aristoteles'e dayanır. Aristoteles'e göre, öz bakımından ezeli ve ebedi olan Tanrı'nın kendisi hareketsiz olup, evreni bir defada harekete geçirmiştir.³⁶ İlk hareketin ardından evren kendi kanunlarına göre işlemektedir. Teizm ise, her anda ve her işte evrene müdahalesi bulunan bir Tanrı inancını ifade etmektedir.³⁷

Aklın egemen olduğu Aydınlanma Çağı'nda deizm, doğal teoloji ve rasyonel bir ahlakın, dinin tek mümkün içeriğini oluşturduğunu ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Aydınlanma'nın deist düşünürleri, sadece akılla temellendirilebilen bir Tanrı'nın varlığına inanmışlardır.³⁸

Onyedinci yüzyılda doğa bilimlerindeki gelişmeler, düşünürlerin evreni kendi kendine yeten bir makine olarak görmesine sebep olmuştur. Evrendeki olaylar mekanik bir şekilde açıklanmıştır. Evren mükemmel bir düzene sahip olduğu için ona müdahaleyi gerektirecek bir durum olmadığına inanan deistler, Tanrı'yı yok da saymamışlardır. Onlara göre, Tanrı, evreni zaman içinde iradesiyle yaratmış, bundan sonra ise, evrene müdahalede bulunmamıştır. Her mükemmel makinenin bir ustası olduğu gibi, bu evrenin de bir yapanı, yaratıcısı vardır. Fakat evrende mucizelere yer yoktur. Deizm, Tanrı'nın evrenle sürekli ilişkisini kabul etmediği için, insanların Tanrı'ya yaptıkları ibadet ve törenleri de gereksiz bulmaktadır. Dolayısıyla bu anlayışa göre, kurumsal din insanlara bir sürü şey emreden ve onları baskı altında tutan kilisenin bir uydurması olup, kurtuluş için insan ile Tanrı arasında kilisenin aracılığına ihtiyaç yoktur.³⁹

Aydınlanma Dönemi rasyonel din anlayışı ve deizminin, dini aklileştirme çabalarıyla ortaya çıkmış olması, sınırlı bir Tanrı inancını ifade etmektedir. Bu da deist düşünceye sahip olanların çelişkisini ortaya koyar. Çünkü her şeyden önce inanma metafizik alana ait bir şeydir. Akıl ise, ancak duyumların ve deneyimlerin bilgisiyle çıkarımlarda bulunabilir. Aşkın bir varlığa inanmakla birlikte, bu inancı akli bir zemine oturtma çabası, şüpheciliğin başlangıcıdır denilebilir. Tanrı'ya

³⁶ Aristoteles, **Fizik**, çev., Saffet Babür, YKY, İstanbul, 2001, 210a 10.

³⁷ Başçı, 46-48.

³⁸ Ahmet Cevizci, "Deizm", **Paradigma Felsefe Sözlüğü**, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002, s. 255-256.

³⁹ Ahmet Arslan, **Felsefe'ye Giriş**, Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 229-230.

inanmak demek, O'na tam anlamıyla bağlanmak, güvenmek ve yaratıcılığını benimsemek demektir. Bu açıdan ele alındığında deizm'in, mutlak bir yaratıcıyı kabul etme düşüncesiyle çeliştiği sonucu ortaya çıkmaktadır. Kilise otoritesinin şiddetle eleştirildiği bu dönem deizminin temellerinin, Aydınlanma döneminin başlarında yaşayan ve döneme çok fazla etkisi bulunan John Locke (1632-1704)'a dayandığı söylenebilir. Onun, yaşadığı dönemde bireysel özgürlük ve eşitlik konularında çalışmalar yaptığı, bireysel hak ve özgürlükleri sağlamayı devletin baş görevleri arasında saydığı ve özgür bir devlette özgür bir kilise anlayışını savunduğu belirtilmektedir.⁴⁰ Locke, birbirlerine üstünlük sağlamada kiliseyi bir araç olarak kullanmaları sebebiyle dönemindeki din adamlarını eleştirir. Oysa kilise insanların mutlu ve erdemli yaşayabilmesi için kurulmuştur.⁴¹

Locke, devlet idaresiyle kilise işlerinin birbirinden bağımsız olarak yürütülmesi düşüncesini taşır. Ona göre, devlet, bireyin inancına karışmamalıdır. Çünkü inanç vicdani bir konudur. Devlet, aynı inanca sahip bireylerin oluşturduğu farklı inanç gruplarının tümüne hoşgörülü davranmalı ve eşit uzaklıkta olmalıdır. Bu düşünceleriyle Locke'un, günümüz seküler dünya görüşünün temellerini attığını söylemek mümkündür.⁴²

Locke, insan zihnini 'boş bir levha' olarak yorumlar. Ona göre, yeni doğmuş bir çocuk, matematik ve mantık ilkelerini henüz bilmediğinden, onun zihni boştur. Daha sonra deneyle doğru bilgiler zihne işlenir.⁴³ Bu yüzden insan zihni dış dünyadan aldığı verilerle yetinmek durumundadır. Locke, doğuştan gelen ideaları reddetmekle din, gelenek ve toplum temellerine dayanan skolastik düşünceye karşı çıkar. Bunlar yerine bireyin akıl ve duyumla elde ettiği dış dünyaya ait verileri bilginin kaynağı olarak kabul eder.⁴⁴

Tanrı inancı Locke'un düşüncesinde rasyonel olduğundan, ona göre, her insan aklı sayesinde ona bu aklı veren ezeli ve ebedi, en kudretli ve her şeyi bilen

⁴⁰ Başçı, 27.

⁴¹ John Locke, **Hoşgörü Üstüne Bir Mektup**, çev., Melih Yürüşen, Liberte Yayınları, Ankara, 1998, s. 12.

⁴² Locke, 17.

⁴³ Locke, **İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme**, çev., Vehbi Hacıkadıroğlu, Kabcacı Yayınevi, İstanbul, 2004, s. 71-72, 78, 94.

⁴⁴ Naci İspir, "**Dilsel İletişim ve John Lock'un Temsili Realist Kuramı**", Ekev Akademi Dergisi, sayı: 14, 2003, s. 169; Çiğdem, 63.

bir Tanrı'ya ulaşabilir. Tanrı'nın varlığı, insandaki sonsuzluk idesi ve iç duyumlardan elde edilebilecek bir bilgidir.⁴⁵

Locke'a göre, Hıristiyanlık'ta insanın anlayamayacağı şeyler bulunmamalıdır. İnsan, kendi başına vahyin bilgisine ulaşamaz. Fakat vahyin bilgisi, aklın kendiliğinden bulamayacağı türden bilgiler olmakla birlikte, bu bilgiler akla uygundur. Vahiy ile akıl uzlaşabilir. Sınırlı olan insan akli her şeyi bilemeyeceğinden, Tanrı ona vahiyle yol göstermiştir. Locke, insan aklının almayacağı bir bilgiyi Tanrı'nın vahyetmeyeceğini düşünmektedir. Tanrı insanın doğru yolu bulması için ona vahiy gönderiyorsa, bu insanın anlayabileceği türden bir bilgi olmalıdır.⁴⁶ Her insanın akıl kapasitesi ve anlayışı farklı olduğundan, kilise adamlarının bu bilgi üzerindeki yorumları bağlayıcı değildir. Bu görüşleriyle Locke'un, vahiy ve akıl birbirine yaklaştırarak rasyonel bir din anlayışı ortaya koyduğu sonucuna ulaşılabilir.⁴⁷

Locke'a göre, insanlar eşit doğar ve toplumsal bir varlık olarak da eşitlik ve özgürlük içinde yaşarlar. Bu yaşamı belirleyen doğal bir hukuk söz konusudur. Doğal hukuk kavramı Locke'da yaşama, özgürlük ve mülkiyet haklarını kapsar.⁴⁸ Locke'un genel olarak eşitlik, özgürlük ve mülkiyet kavramlarını içeren doğal hukuk anlayışının, onsekizinci yüzyılda hümanizm ve bireysel hakların evrenselleşmesine doğru atılan en etkili adım olarak değerlendirilebilir.

2. Bir Aydınlanma Filozofu Olarak Voltaire'in Hayatı, Eserleri ve Aydınlanma Düşüncesindeki Yeri

Asıl adı François Marie Arouet olan Fransız düşünürü Voltaire, 22 Kasım 1694'de Paris'te doğdu. Zayıf ve çelimsiz bir çocuk olmasından dolayı çok fazla

⁴⁵ Locke, 92, 217, 423-424; İsmail Çetin, **John Locke'da Tanrı Anlayışı**, Vadi Yayınları, Ankara, 1995, s. 107, 132.

⁴⁶ Çetin, 103-104.

⁴⁷ Başçı, 41-42.

⁴⁸ Çiğdem, 64-65.

yaşamayacağı söylenir. Filozof ise, ömrü boyunca hastalıklardan kurtulmаса da, 84'üne yaklaşmışken vefat eder.⁴⁹

Resmi belgelere göre Voltaire'in babası François Arouet adlı bir noterdir. Fakat Voltaire babasına duyduğu öfke sebebiyle zaman zaman gayri meşru bir ilişkiden doğduğunu iddia eder. Onu tanıyanlar kurnazlığını ve huysuzluğunu babasından, şakacı ve mizahçı yönünü soylu bir kadın olan annesinden aldığını söyler. Çok küçük yaşta La Fontaine'in masallarını okumaya başlayan filozof, onun dinleri eleştiren 'La Moisade' adlı şiirini ezberler. Rahip Jerome Coignard'dan hem ilk eğitimini alır, hem de şüpheciliği öğrenir. Daha sonra on yaşında Louis Le Grand adlı bir Cizvit kolejine girerek, bir Cizvit gibi yetiştirilir. Voltaire, bu okuldayken hazcılığı benimser, edebiyattan, tiyatrodan ve sosyal yaşamdan zevk almayı öğrenir. Cizvitlerden aldığı eğitim sonucunda Voltaire tartışmayı seven bir çocuk olur. Koyu bir Jansenist olan abisine duyduğu nefret, din adamlarına karşı da aynı gözle bakmasına sebep olur. Yaşitları oynarken, o evde bilginlerle din bilimi üzerine tartışır ve rahip Chateounneuf'den bağnazlığın kötülüğünü öğrenir.⁵⁰

Küçük yaşına rağmen, Voltaire zekâsıyla kısa sürede dikkat çeker. Yazdığı şiirler oldukça beğeni toplar ve bu başarısı meslek olarak edebiyatı seçmesine neden olur.⁵¹ Voltaire'in avukat ya da hâkim olmasını isteyen babası, edebiyatın topluma yararlı olmak istemeyen, yakınlarına yük olan ve açlıktan ölmek isteyenlerin mesleği olduğunu söyler. Bu tartışmalarla beraber Voltaire, eve geç gelmeye başlayan, vaktini eğlenmekle geçiren biri olup çıkınca babası onu Caen'daki bir akrabasının yanına gönderir ve onu eve hapsedmelerini ister. Fakat bu adam Voltaire'in nüktedanlığını çok sevip onu serbest bırakır. Ardından babası onu Fransız elçisiyle La Hay'e yollar. Voltaire burada genç bir kızla ilişki kurar, durum öğrenilince de evine gönderilir. 1715'de Paris'e gittiğinde, kralın naibi Philippe d'Orléans hükümetinin idaresine karşı hicivler yazar. Ekonomik nedenlerle kraliyet atlarının yarısı satılınca, saraydaki eşeklerin yarısını kovmanın

⁴⁹ Isaiah Berlin, **The Age of Enlightenment**, Mentor Book, New York, 1956, p. 113; Beşir Fuad, **Voltaire**, sad., Erdoğan Erbay-Ali Utku, Babil Yayınları, Erzurum, 2003, s. 13.

⁵⁰ Will Durant, **Felsefe Klavuzu**, çev., Ender Gürol, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 185-186; Andres Maurois, **Voltaire**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2001, s. 11, 110.

⁵¹ Beşir Fuad, 15.

daha akıllıca olacağını söylemesinden dolayı 16 Nisan 1717’de Bastille hapisanesine atılır ve Voltaire takma adını burada alır. Mahkumken ‘Henri de Navarre’ nin hikâyesini anlattığı eseri ‘Henriade’ i yazar. Daha sonra suçsuz birini hapsetmenin pişmanlığıyla naip onu serbest bırakır ve bir de maaş bağlatır. Hapiste kalmanın Voltaire’in düşünce yapısına katkısı olduğu söylenebilir. Filozof, Bastille’deyken despotluk üzerine genişçe düşünür. Hürriyet ve hoşgörü anlayışı burada daha anlamaya başlar. 1718’de de ‘Oedipe’ adlı trajediyi sahneye koyar.⁵²

‘Oedipe’ ten elde ettiği gelire yatırım yapan Voltaire, çok fazla para kazanır. 1729’da ise, bir piyanonun tüm biletlerini satın alarak büyük bir servet elde eder. Fakat zenginleştikçe elinin açıklığı da artar. ‘Henriade’ ile şöhret bulan Voltaire, böylece salonlarda aranan biri kişi olur. Fakat salon ortamlarında, onun bir deha olduğunu kabul etmekle beraber, soylu biri olmadığını düşünenler de vardır. Bir şato yemeğinde, Voltaire, bir şövalyeye tartışır ve filozof soylunun adamlarınca dövülür.⁵³ Şövalyenin, adamlarına filozofun kafasına vurmamalarını, onun kafasından henüz iyi şeyler çıkabileceğini tembihlemesi, Voltaire’in zekasını ortaya koyması açısından önemlidir.⁵⁴ Voltaire’in huysuzluğu ve öfkesi bu olayda da kendini gösterir ve filozof yediği dayaktan sonra şövalyeyi düelloya davet eder. Sonunda tekrar Bastille’e atılır. İngiltere’ye sürgün gitmesi koşuluyla serbest bırakıldığında, haksızlıklara savaş açan biri olur. İngiltere’de burjuvaların yüksek yerlere geldiğini, hürriyetle otoritenin bağdaştığını, dinin felsefeye olan hoşgörüsünü gören Voltaire, burada fikrîsel değişim geçirir. Filozofun İngiltere’de en fazla şaşırdığı şey, burada insanların istedikleri şeyi özgürce yazabilmeleridir. Bu ülkede canı sıkıldıkça insanları yargılayan unvan sahipleri ve Bastille gibi bir yer yoktu. Ayrıca tek bir papaz değil, otuz çeşit din vardı.⁵⁵

Dinlerini reforma tabi tutan İngiliz halkı, kendine özgü bir kamuoyuna sahipti. Burada soyluların zorbalıkları ve bağınazlık olmayıp, Tanrı’ya ve dine bile kuşkulu yaklaşan özgür bir düşünce egemendi. Buna rağmen, düşündüklerini

⁵² Peter Gilmour, **Philosophers of The Enlightenment**, Edinburgh University Press, London, 1971, pp.133-134; Durant, 187; Maurois, 12-13, 110.

⁵³ Beşir Fuad, 20.

⁵⁴ Server Tanilli, **Voltaire ve Aydınlanma**, Adam Yayınları, İstanbul, 2003, s. 11-12.

⁵⁵ Hampson, 31.

söyleyenlerin işkenceye uğraması ya da hapsedilmesi söz konusu bile değildi. İngiltere’de gördüklerinin etkisiyle Voltaire, ‘Uranie’ye Mektuplar’ adlı eserinde Hıristiyanlığı tartışır. Onun, Tanrı’nın varlığını kabul ettiği anlaşılır. İnsanların dinden soğuması ise, ona göre, Hıristiyanlığın baskıcı, zorba ve nefret edilecek bir Tanrı sunmasındandır. Voltaire, Uranie’yi, Tanrı’ya inanmaya ve din konusundaki gerçekleri bulmaya çağırır. Bu eserin bir yerinde Tanrı’ya, ‘Seni daha iyi sevmek için Hıristiyan değilim!’ diye seslendiği belirtilmektedir.⁵⁶

Özgürlüğün ve hoşgörünün bulunduğu İngiltere ortamında Voltaire’in, Locke’u okuyunca bir felsefe sahibi olduğu, Swift’i okuyunca bir model edindiği ve Newton’u okuyunca da bilimsel bir doktrin sahibi olduğu ifade edilir.⁵⁷

Bacon’ın amprizminden, Locke’un duyumsalcılığından ve Newton’un deneysel fiziğinden etkilenen Voltaire, Fransa’daki feodal yapıyı ve din adamlarını eleştirmeye ve yönetim sistemini değiştirmenin gerekliliği yönünde görüşler ortaya koymaya başlar.⁵⁸

Yaşamı boyunca kimsenin cesaret edemediği bir şekilde yönetimin beceriksizliğini ve hoşgörüsüzlüğü eleştiren Voltaire’in, pozitif bilimlerden tarihe, edebiyattan, felsefeye vb. birçok alanda eserleri vardır.⁵⁹

Felsefi öykünün ilk örnekleri olarak kabul edilen ‘Zadig’, ‘Micromégas’ ve ‘Candide’ bu eserlerdendir. Voltaire, ‘Zadig’de alinyazısı üzerine görüşlerini ortaya koyar. Hikaye kahramanı Zadig, Babilli bir gençtir, sevimlidir ve servet sahibi olup, doğa bilimlerini ve metafiziği bilir. Semira ile evlenecekken, haydutlar tarafından saldırıya uğrar ve sol gözü yaralanır. Ünlü hekim Hermes de Zadig’in gözünü kurtaramaz. Semira, bu tiksindirici duruma katlanamayacağını söyleyerek Zadig’i terk eder ve onun düşmanı ile evlenir. Zadig’in yarası birkaç güç sonra kendiliğinden iyileşir. Hermes, bunun olanaksız olduğu üzerine bir kitap yazar. Zadig ise, bilgelik dolu konuşmalarıyla kral ve kraliçenin beğenisini kazanır. Kraliçe ona âşık bile olur. Durum öğrenilince Zadig kaçır. Yolculuk

⁵⁶ Tanilli, 23-24, 31.

⁵⁷ Remzi Demir, **Türk Aydınlanması ve Voltaire**, Doruk Yayınları, Ankara, 1999, s. 16-20; Durant, 188-190; Maurois, 111.

⁵⁸ Vitaly Kuznetsov, **Hegel ve Aydınlanma Yüzyılı**, çev., Hüsen Portakal, Cem Yayınları, İstanbul, 2002, s.28.

⁵⁹ Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, Adam Yayınları, İstanbul, 1999, s. 41.

sırasında bir adamın karısını dövdüğünü görür. Adamı durdurmak isterken aralarındaki çekişmede adam ölür. Kadın, eşini öldüren bu zalimin yakalanması için bağırır. Yakalanan Zadig, köle olarak satılır. Türlü türlü işlerle karşılaşan Zadig'in maceraları böyle devam eder. Sonunda öyküde gelinen nokta şudur: Her şey, hikmetinden sual olunmayan, ama kader yazgısında kendisini gösteren bir Yaratıcı'nın hükmüyle gerçekleşir.⁶⁰

Voltaire'in felsefi öykülerinden bir diğeri 'Micromégas'dır. Bu öyküde Voltaire, göreceliği işler. Hikâye kahramanlarından Sirius'lu Bay Micromégas'nın boyu yirmidört bin ayaktır. Vücudunun organları da bu ölçüde kocamandır. Altıyüz yetmiş yaşındayken eğitim amacıyla yolculuk yapar. Uzayda ilerlerken Satürn'e çarpıp durur. Buradaki halkın boyu 6 bin ayaktır. Bu cüceleri görünce Micromégas onlarla alay eder ve ne kadar yaşadıklarını sorar. Yaklaşık onbeş bin yıl yaşadıklarını öğrenir. Sonra Sirius'lu ve Satürn'lü birlikte yolculuk etmeye karar verirler. Dünyaya indiklerinde çok küçük yaratıklar görürler. Bu yaratıklardan bir kısmı diğerlerini çok küçük bir toprak için öldürdüklerini görürler. Micromégas, iyilik içinde geçinmek yerine birbirlerini yiyen bu sefilleri birkaç adımla ezmeyi içinden geçirir.⁶¹ 'Micromégas', Voltaire'in mikroskopla keşfedilen insan organizmasından esinlenerek yazdığı ve döneminin batıl inançlarını eleştirdiği bir öyküdür.⁶²

'Candide'in oluşumu ise, üzücü bir olay sebebiyledir. Lizbon'daki deprem üstüne yazdığı şiirle dikkatleri üzerine çeken Voltaire, birçok filozofu kızdırır. Kutsal bir günde meydana gelen depremde birçok insan hayatını kaybeder. Voltaire, Tanrı'nın hikmetinden sual olunmayacağını bilse de, bu kadar masum insanın çaresizce ölmesinin sebebini anlayamaz. Çünkü ona göre bu olay, Tanrı'nın iyiliği ve adaletiyle bağdaşmaz. Voltaire'in deprem felaketi üzerine yazdığı şiire tepki olarak Rousseau, afetin, insanların günahları nedeniyle

⁶⁰ Voltaire, **Öyküler**, çev., Hasan Fehmi Nemli, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002, s. 19 vd.; Gilmour, 139-141.

⁶¹ Voltaire, **Hikayeler-II**, çev., Fehmi Baldaş, M.E.B Yayınları, Ankara, 2001, s. 28 vd.; Voltaire, **Öyküler**, s. 123 vd.

⁶² Demir, 111 vd.

Tanrı'nın verdiği bir ceza olduğunu yazar. Voltaire bu mektuba cevap vermez. Ama daha sonra 'Candide' gibi bir eserle görüşlerini dile getirir.⁶³

Candide, Vestfelya'da bir şatoda yaşayan, iyi huylu bir çocuktur. Onu Candide (saf) diye çağırımları zekâsının yalınlığındandır. İyiyi kötüden ancak ayırabilen bir çocuk olan Candide'i şatodaki Pangloss eğitmektedir. Candide, askerlik, yönetim, hukuk, engizisyon ve ülkeler üzerine dersler almaktadır. Öyküde Pangloss iyimser düşüncelerin öğreticisidir. Bir yolculukta Candide'in karşısına çıkan yaşlı bilge Martin ise, kötü ve karamsar düşüncenin savunucusudur. Voltaire, bu öyküyle, dünyada kötülüklerin, zulüm ve eziyetlerin var olduğunu, ama buna rağmen hayatta kötülükleri biraz olsun düzeltmek için çalışmak gerektiği temasını işler.⁶⁴

Voltaire'in, 'Ahlak ve Adetler Üzerine Denemeler' adlı eseri de, Avrupa ve Çin uygarlıklarına dair bilgilere yer vermesi açısından önemlidir. Voltaire, bu eserde, o zamana kadar yasaklanmış olan dinlerin bir mukayesesini de yapar. Fakat filozofun bu eserde sübjektif fikirler ortaya koyduğu ve eserin tarih açısından yanlışlar içerdiği şeklinde eleştiriler de bulunmaktadır.⁶⁵

Kafasında canlandırdığı devlet ve toplum yapısını adeta İngiltere'de bulan Voltaire, hürriyet ve hoşgörünün olduğu bu yere hayran kalır. 1729'da Fransa'ya döndüğünde, hayatıyla beraber Voltaire'in düşüncelerinde belirgin bir değişim gerçekleşir. Fransız devriminin ilk sesi olan 'İngiltere Üzerine Mektuplar', onun bu konulardaki düşüncelerini içermektedir. Eserde Voltaire, Fransız aristokrasisini, aşar vergisi alan kiliseyi, her türlü şüphede hapse gönderilmeyi eleştirir ve orta sınıfın üst kademelere yükselebileceğini öne sürer. Fransız parlamentosu dine, ahlaka ve yetkiye karşı geldiği gerekçesiyle kitabı toplatıp yaktırır. Kendisine tekrar Bastille yolunun gözüküğünü anlayan Voltaire, Cirey şatosuna sığınarak kurtulur. Bu şatodayken filozof Rus Çariçesi Katherina'yla da görüşmeye başlar.⁶⁶

⁶³ Tanilli, **Voltaire ve Aydınlanma**, s. 130.

⁶⁴ Voltaire, **Candide Ya da İyimserlik**, çev., Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul, 2002, s. 27 vd.; Gilmour, 142-144.

⁶⁵ Maurois, 43-44.

⁶⁶ Durant, 190-192; Maurois, 111.

Cirey’de, bilimsel çalışmalar yapan Voltaire, Markiz du Chatelet aracılığıyla Fransız Akademisi’ne alınmıştır. Voltaire bu dönemde ‘XIV. Louis Çağı’ nı yazmaya uğraşır. Madamın ölümünden sonra da filozof, Prusya kralı II. Frédéric’in yanına sığınır. Voltaire’in ondan beklediği, tahta çıktığında Fransa’daki Aydınlanma Hareketi’nin propagandasını yapmasıdır. Prens ise ancak onu Postdam’a davet eder.⁶⁷

1752’de Almanları ‘Aydınlanma Hareketi’yle doğrudan temasa geçirmek için Frederick’in Fransa’dan getirttiği matematik uzmanları Maupertius ve Koenig, Newton’un bir düşüncesi üzerinde fikir anlaşmazlığına düşünce kral Maupertius’u, Voltaire ise Koenig’i destekler. Olayla ilgili olarak Voltaire, Madame de Denis’e gönderdiği bir mektupta; ‘Kör talihe bakın ki, aynı zamanda bir yazarım, üstelik krala karşı. Asam yok, ama kalemim var’ diye yazar. Voltaire, Maupertius’a karşı ‘Dr. Akakia’ın Eleştirilmesi’ adlı meşhur yazısını da yine bu dönemde yazar. Bu yazı nedeniyle artık Prusya’da barınamayacağını anlayan Voltaire, Fransa’ya geçmek üzereyken ülkesinden de sürüldüğünü öğrenir. Sürgün nedeni ‘Charlemagne’dan XIII. Louis’ye Kadar Ulusların Ahlak Ve Ruhu Üzerine Deneme’ adlı eserinin Berlin’de yayınlanmasıdır.⁶⁸ Bu eser, Hıristiyanlığın putperestliğe üstün gelmesinin Roma’yı içten çökerttiğine dair bilgiler içerir. Ayrıca, Voltaire’in Yahudilik ve Hıristiyanlığa az bir yer ayırıp, Çin’e ve Hindistan’a çok fazla değinmesi de ona duyulan öfkenin sebeplerindedir.⁶⁹

Voltaire, 1755’de polisler tarafından rahatsız edilmeyeceğini düşündüğü, cumhuriyetle yönetilen bir ülke olan İsviçre’ye gider. Cenevre ve Lozan’da da bağnazlığı görür. Protestan kilisesi onun aleyhine konuşmaya başlayınca yeniden hapse girmek istemeyen filozof sıkıntıya düşmemek için biri İsviçre’de, diğeri Fransa sınırında olmak üzere iki ev alır. Ferney’de kendisini güvende hissettiğinden, gördüğü haksızlıklar üzerine konuşmalar yaparak, Avrupa’da suçsuz insanlara karşı işlenen haksızlıklara karşı koyar ve birçok masum insanın yeniden yargılanmasını sağlar. Ömrünün sonlarına geldiğinde, bütün Avrupa, hastalıktan kurtulamamasına rağmen çalışan, bahçe işleriyle uğraşmanın yanında

⁶⁷ Kenneth W. Applegate, **Voltaire On Religion**, Frederick Ungar Company, New York, 1974, pp., 5-8.

⁶⁸ Durant, 198-199.

⁶⁹ Durant, 202.

saat ve çorap imalathanesi bulunan, ‘Candide’in yazarı Voltaire’i tanımaktadır. Filozof, Paris’e yaptığı son seyahatinde ‘Voltaire’e yer açın! Yaşasın Voltaire!’ diye bağırarak bir kalabalık tarafından alkışlarla karşılanır. Kısa bir süre sonra, 30 Mayıs 1778’de, hayata gözlerini kapar.⁷⁰

Fransız İhtilali’nin ardından, Voltaire, karanlıklar arasındaki bir ışık olarak nitelendirilmiştir. Edebiyat alanında da pek çok yazar ‘Candide’den etkilenmiştir.⁷¹

Voltaire’in başlattığı devrim, özgürlük, eşitlik ve adalet kavramlarının öne çıktığı, insan hakları düşüncesinin belirlediği bir harekettir. Bu devrimle ulus egemenliği görüşü dünyaya yayılmıştır.

⁷⁰ Beşir Fuad, 61; Durant, 203; Maurois, 113-114.

⁷¹ Maurois, 127.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. Fransız Aydınlanması ve Devrimi

1.1. Fransız Aydınlanmasının Gelişimi

Avrupa'nın hemen hemen tamamında etkili olan, insan hayatının anlam ve önemini sorgulandığı onyedinci ve onsekizinci yüzyıl tarih dönemlerine 'Aydınlanma Dönemi', bu dönem felsefesine de, 'Aydınlanma Felsefesi' adı verildiğini daha önce söylemiştik. Aydınlanma'nın esas olarak Rönesans Döneminde yeni düşünceler ortaya konulmasıyla başladığı ifade edilmekteydi.⁷²

Yeniçağda, bireysel ahlaktan toplumsal ahlaka ve uluslararası ilişkilere kadar uzanan sosyal ve siyasal hayata ait kavramlar üzerinde akıl kaynaklı düşünceler üretilmiş, geleneksel anlayış eleştirilmiştir. Bu çağda ortaya çıkan Fransız Devrimi, bu düşüncelerin siyasal ve sosyal hayatta pratike edilmesinden doğmuştur.⁷³

Fransız Aydınlanmasını diğerlerinden ayıran önemli nokta Aydınlanmanın sistematüğini ortaya koyan 'Ansiklopedi'dir. Bu eser çağdaş sanatlar ve bilimlerle ilgili düzenlenmiş bir sözlük niteliğindedir. Aydınlanma Çağı'nda Fransa'da XV. Louis'nin küçük yaşta tahta geçmesi sebebiyle Philippe d'Orléans naipliğe seçilmiştir. Naiplik yönetimi süresince hükümet ve kilise halk arasında saygınlığını kaybetmeye başlamıştır. 1700'lerde Fransa'daki dinsel mücadelelere siyasi mücadeleler de eklenmiştir. Saray mensupları ve soylular zevk içinde yaşarken, halk sıkıntılar çekmektedir.⁷⁴

XV. Louis dönemi Fransa'sında kilise, ülke topraklarının yaklaşık %10'una sahipti. Soylular ve sonradan soylulaştırılmış burjuvalardan oluşan 'kaftan soyluları'nın elindeki toprakların oranı ise, yaklaşık %20'dir. Bunlar bürokrasi alanında çalışırlardı. Bunlardan başka taşra soyluları da vardı ve bu

⁷² Gökberk, 325.

⁷³ Başçı, 6-7.

⁷⁴ Tanilli, **Dünyayı Değıştiren On Yıl**, s. 18-19.

soylular ile şehirlerdeki daha varlıklı olan ve daha rahat yaşayan büyük soylular arasında kıskançlık söz konusuydu. Fransa'nın bu dönemdeki nüfusunun %80'ini köylüler oluşturmaktaydı. Kentlerde ise, işçi-işveren anlaşmazlıkları vardı. İmalathane sahibi burjuvalar ile işçileri arasındaki uyuşmazlıklarda, krallık burjuvalardan yana tavır sergilemekteydi. 1744'te Lyon'da dokuma işçilerinin grevinde bazı işçiler asılmış, diğerleri kürek cezasına çarptırılmıştı. Bu grev ardından burjuvaların baskılarıyla hükümet bir kanun çıkararak, yardım dernekleri de olsa, işçilerin bir araya gelip toplanmalarını, hatta başka ustaların yanına geçmelerini bile yasaklamıştı. Yine onyedinci yüzyıl sonları ile onsekizinci yüzyıl başlarında Fransa'da birçok Protestan sürgün edilmişti.⁷⁵ Vergilerin ağır yükünü ise, köylüler çekmekteydi. Yerel yönetimlere devredilen bazı vergilerin toplanmasında yöneticiler keyiflerine göre miktar belirlemekteydi.⁷⁶

Bu dönem Fransız dış politikasının İngiltere'yle rekabet odaklı bir politika olduğu söylenebilir. Polonya Veraset Savaşı'nda (1733-1735) istenilen başarı elde edilemeyince, Fransa'nın Polonya üzerindeki etkisi de son bulur. Daha sonra Yedi Yıl Savaşları ile İngiltere ve Prusya'ya karşı savaşa girilir. Başta başarı elde eden Fransız ordusu soylu tabakadan gelen subayların disiplinsizliği sonucunda yenilir. İçteki mezhep çatışmaları ve yoksulluğa dış politikadaki başarısızlıkların da eklenmesiyle zihinlerde bir devrimin ilk sinyalleri böylece oluşmaya başlar. Bu gelişmeler sonucunda Voltaire, devrimin tohumlarının atıldığını ve bu devrimin kaçınılmaz olduğunu söylemiştir.⁷⁷

İngiltere'de başlayan Aydınlanma, asıl etkilerini Fransa'da göstermiştir. Bu sürecin etkileri hem sosyal bilimler hem matematik ve fizik alanında bir takım gelişmelere yol açar. 1687'de Isaac Newton'un kütle çekim kuramını ortaya koyması ve René Descartes'ın analitik geometriyi bulmasından sonra pozitif bilimlerde büyük bir ilerleme kaydedilir. Bu gelişmelerin ilkçağa kadar uzandığı görüşü de bulunmaktadır. Bu görüşlere göre, Aydınlanma'nın kökeni, Antik Yunan uygarlığından ondördüncü yüzyıla ve Rönesans'a kadar uzanır.⁷⁸

⁷⁵ Tanilli, 24-26.

⁷⁶ Tanilli, 28.

⁷⁷ Tanilli, 32-36.

⁷⁸ Arıboğan, 96-98, 104.

Aydınlanmadan bahsederken Descartes'a özellikle vurgu yapmak gerekir. O bilim alanında yeniliklerin ortaya çıktığı bir dönemde geçmişten gelen teorileri reddederek yeni teoriler ortaya koyar. Descartes'e göre, kanıtlanabilir olmadıkça hiçbir önerme bilgi adını alamaz. Bilgi olduğu düşünülen şey, şüpheyeye açıksa gerçek bilgi sayılamaz. Bundan dolayı şüpheyeye açık olan geleneksel görüşler bırakılmalıdır.⁷⁹ Çağındaki ve daha sonraki dönemlerde birçok filozofu etkileyen Descartes'ın şüphey anlayışı, Aydınlanmacı düşünürlerle ışık tutmuştur denilebilir.⁸⁰

Fransız Aydınlanması, her alanda gerçeğin araştırıldığı bir dönemdir. Bu araştırma, sadece pozitif bilimlerde değil, insanda merak uyandıran ve insanın üzerinde düşündüğü her alanda söz konusudur. Bu dönem düşünürleri, felsefe, siyaset, din, toplum, ahlak alanlarında gerçeği araştırmışlar ve Fransa'nın ilerlemesini hedeflemişlerdir.⁸¹

Aydınlanma Düşüncesi'nin Fransa'daki boyutu, Aydınlanma'nın esas ruhunu oluşturmuştur. Fransa'da Aydınlanmacı düşünürler, din, ve despotik yönetime karşı mücadele vermişlerdir. Fransız Aydınlanması'nı oluşturan asıl düşüncenin iki yorumda özetlenebileceği belirtilmektedir. İlk yoruma göre, Aydınlanma'nın esas amacı bütüncül bir din eleştirisine ulaşmaktır. Fransız Aydınlanması'nda dine karşı genel eğilime göre, dinin kurumsal şekli sosyal hayatta mutsuzluğa neden olmaktadır. İkinci yorum, Aydınlanma'nın politik yapısıyla ilgili olarak yapılan, eski düzenin siyasal yapısına bir tepkiyi ve yeni bir oluşum talebini içermektedir. Fakat din konusunda Aydınlanma filozoflarının ortak bir düşüncesinin olmaması ve politik taleplerin de onları birleştiren değil, ayıran bir özellikte olması sebebiyle, her iki yorumun da Aydınlanma'yı tam olarak betimlemediği ifade edilmektedir. Fransız Aydınlanması'nın başka bir yorumunda ise, Aydınlanma, akla duyulan katıksız inancın felsefi ve sosyal olarak meşrulaştırılması olarak tanımlanmaktadır. Buradan, akli insan yaşamına mutlak yönetici ve yol gösterici yapma ve insan bilicini bilginin ışığıyla aydınlatma çabasının hakim olduğu kültürel dönem ve eleştiri çağı anlaşılmaktadır.

⁷⁹ Cevizci, **Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, s.58-60

⁸⁰ Nejat Bozkurt, "Descartes Gerçekten Modern Çağın Öncüsü müdür?", **Cogito**, sayı: 10, 1997, s.125-129

⁸¹ Tanilli, 37.

Aydınlanma dönemi düşünürleri, düşünce ve ifade özgürlüğü, dini eleştiri, akıl ve bilime duyulan inanç, sosyal kalkınma ve bireyciliğe önem verme gibi yeni görüşleri ortaya koymuşlardır. Bu görüşlerin modern toplumların laik yapıda temellenmesinde etkili olduğu söylenebilir. Akılcılık, Aydınlanma'da insanın doğuştan sahip olduğu akla inançla belirlenir. Aydınlanma filozoflarına göre akıl, insanları geçmişten gelen sorunlarından kurtarabilir, mükemmel bir toplum ve devlet yapısına götürebilir. Yine insan en soyut, en karmaşık önermeleri akıl sayesinde anlamlandırabilir ve gözlem ve deneye dayanarak, doğayla ilgili zihnindeki sorulara yanıtlar bulabilir.⁸²

Aydınlanma'nın en önemli düşüncelerinden birisi de, toplumun insan doğasına göre aklın ışığında yeniden düzenlenmesi gerektiğidir düşüncesidir. Bu düşünceye göre, din bile aklın sorgulamasına tabi tutulur. Akıl, bilgiye ulaşmada insanı yanıltmayan tek yol göstericidir. Bilgilerin elde edilişi duyular sayesinde olsa da, duyulardan elde edilen veriler aklın süzgecinden geçirilmelidir.⁸³ Fakat bu sorgulamada hedef dinin kendisi değil, içindeki akılla temellendirilemeyen batıl inançlardır. Din, devlet ve ekonomi, akıl ve doğal özgürlüklerle uyumlu hale getirilmelidir. Aydınlanmanın rasyonalitesinde engin bir hoşgörü ve iyimserlik vardır. Evren her yönüyle rasyoneldir ve çok katı kurullarla idare edilmektedir. Bu yüzden de bir düzeni vardır ve akıllı bir varlık olan insan, evrendeki rasyonel ilkeleri keşfetme ve evrendeki düzeni anlayabilme yetisine sahiptir. Doğanın düzeni tek biçimli olup, mucizelere ya da tanrısal müdahalelere açık değildir.⁸⁴ Dolayısıyla insan doğasındaki evrensellik inancından hareketle Aydınlanma döneminde, iyi bir eğitim alan herkesin aynı sonuçlara ulaşacağı düşüncesi bulunmaktadır. Bilimin, ortaçağda egemen olan bağnaz din anlayışı ve batıl inançlara karşı üstün gelmesiyle de bu düşünce Aydınlanma'nın belirleyici yönlerinden biri olmuştur. Akla duyulan güven nedeniyle sadece kurumsal dine değil, siyasi otoritelere de bu dönemde baş kaldırılmış, laik dünya düzeni benimsenmiştir. Düşünce özgürlüğü ve hoşgörü anlayışının yaygınlaşmasıyla dil, kültür, toplum, sosyal düzen konularında düşünceler geliştirilmiştir.

⁸² Çiğdem, 35-37.

⁸³ Arıboğan, 95.

⁸⁴ Arıboğan, 95.

1. 2. Fransız Aydınlanmasının Belli Başlı Temsilcileri

Fransız Aydınlanması'nın ifade organı Encyclopédie olmuştur. Bu otuzbeş ciltlik eserin yazarlarının 'Aydınlanma'yı gerçekleştirme amacı dışında ortak düşünceleri olmadığı ifade edilmektedir. Ansiklopedi'de felsefi ve siyasi yazılar yazan Diderot, d'Alembert, Helvétius, Turgot, Montesquieu ve zaman zaman eserinde yazdığını inkar etmiş olan filozof-yazar Voltaire bulunmaktaydı. Ansiklopedi'nin en önemli özelliği, kamuoyu bilincini oluşturmasıdır. Filozof kişiliklerini de yer yer ansiklopediye yansıtan yazarların kamuoyunu etkilemeye başlamaları, Fransız Aydınlanması'nın en belirgin yönlerindedir. Aydınlanma'ya bir burjuva hareketi denilmesinin nedenlerinden biri de budur. Ansiklopedi'nin Aydınlanmanın adeta projesi durumuna gelmesi Diderot ve d'Alembert'in çabalarıyla olmuştur.⁸⁵

1. 2. 1. Denis Diderot

İtibarlı ve çok dindar bir ailenin yedi çocuğundan biri olan Diderot (1713-1784)'un papaz olmasını isteyen babası, onu bir Cizvit kolejine verdi. Çok başarılı olmasına rağmen dik başlılığı ona sorun olmaktaydı. 1726'da papazlık ünvanını aldı. Kilise meclisi üyesi bir akrabası, gelenek üzere onu makamına halef seçti, fakat kilise meclisi üyeleri Diderot'ya sorun çıkardılar. Bunun üzerine Paris'e giderek, Louis Le Grand Kolejine girdi. 1732'de latince, grekçe ve felsefe okutma belgesi alarak bu öğrenimini tamamladı.⁸⁶

Diderot, Aydınlanma'nın ünlü eseri Ansiklopedi'nin, yani Bilimler, Sanatlar ve Meslekler Ansiklopedisi'nin kurucusudur. Ansiklopedi, 1752 ve 1759'da iki defa yasaklanmıştır. Diderot, uzun yıllar eserin yöneticiliğini yapmıştır. Fransız Devrimi'nin hazırlayıcı yayın organı niteliğindeki bu eser, 35 ciltte tamamlanmıştır.⁸⁷

⁸⁵ Çiğdem, 38-39; Goldmann, 13.

⁸⁶ Andre Cresson, **Diderot**, çev., Asım Bezirci, Oluş Yayınları, İstanbul, tsz., s. 6-7.

⁸⁷ Hampson, 66; Tanilli, s. 43.

Diderot, Ansiklopedi’de, felsefe tarihi, meslekler ve teknik sanatlar alanında yazılar yayınlamıştır. Filozofun başlıca eserleri şunlardır:

Traduction de l’Essai Sur Le Mérite Et La Vertude de Shaftesbury (Shaftesbury’nin Meziyet ve Fazilet Üstüne Denemesi), Pensées Philosophiques (Filozofça Düşünceler), Promenade du Sceptique (Kuşkucunun Gezintisi), La Suffisance de la Religion Naturelle (Tabii Dinin Yeterliği), Les Bijoux Indiscrets (Boşboğaz Mücevherler), La Lettre Sur Les Aveugles (Körler Üzerine Mektup), L’oiseau Blanc (Beyaz Kuş) v.s.⁸⁸

Diderot, Hıristiyanlık ve diğer mutlak dinlerin boş inançlar içermeleri ve akıl dışı nitelikte olmalarının, insanları dinden soğuttuğunu ve Tanrı’yı tanımamalarına neden olduğunu düşünmüştür.⁸⁹ Dindeki ruh, cennet, cehennem, mucize gibi metafizik öğeleri inanılır bulmayan Diderot, bir abbé⁹⁰ ile arasında geçen diyalogda şöyle der:

‘Diderot ---- Söylemediğim şeyi söyletmeyin bana, Abbé. O kadar ileri varmayalım. Kaldı ki, Lazar’ın öldükten sonra İsa tarafından yeniden diriltilmesi efsanesinin sonunu size pekala, itiraz yollu, hatırlatabilirim: “öldükten sonra orada ne gördün? ---- Hiçbir şey, Efendimiz: hiçbir şey yoktu”, diye yanıt verir Lazar. O zaman İsa onun kulağına şöyle fısıldar: “Evet hiçbir şey yoktur; ama, bunu kimseye söyleme!”

Abbé ---- Efsane, şüphesiz! Sadece efsane!

Diderot ---- Kabul! Ama, ben kendi hesabıma gözümün önünde bulunan şeylere itibar ederim. Ruhumuz, onun doğası, kaynağı, yargısı, biz öldükten sonra ne olacağı ve, her şeyden önce de, hakikaten bir ruhumuz var mı, yok mu?.. her neyse! Bütün bunları ben bilmiyorum, bu konularda hiçbir iddiada bulunamam, ve o kanıdayım ki, bu şeylerden büyük kolaylık ve istekle söz edenlerin hiçbiri benden daha fazlasını bilmemektedir.

Abbé ---- Ama, ruhu ortadan kaldıracak olursanız...

⁸⁸ Cresson, 10-12, 79-84.

⁸⁹ Goldmann, 100.

⁹⁰ Abbé: Keşişlerin kendilerine yönetici seçtikleri, manastır idare eden rahip. Ayrıca bkz. Voltaire, **Felsefe Sözlüğü**, çev. Lütfi Ay, MEB Yayınları, İstanbul, 2001, c. I, s. 3.

Diderot ---- Bir şeyi ortadan kaldırdığım yok; sadece bilmiyorum.

Abbé ---- Tanrı'yı da ortadan kaldırmanız gerekir.

Diderot ---- Böyle bir şey gerekmez. Ama, bir kere daha söyleyeyim, ben bir şeyi ortadan kaldırmak niyetinde değilim, sayın Abbé. Ben sadece, bilgisizliğini içtenlik ve cesaretle itiraf eden bir bilgisizim o kadar.. ben: Ben “Bilmiyorum” diyebiliyorum. Ve de görüyorum ki, biz yalnız bilmediğimiz değil, fakat asla bilemeyeceğimiz, bizim anlayışımızı aşan bir sürü şeyler üzerinde de tartışıp durmaktayız...⁹¹

Hıristiyanlık'taki teslisi ve İsa Peygamber'in haç üstünde can verdikten sonra dirilerek göğe çıkması gibi inançları akıl dışı bulan Diderot, bu inançları mitolojik hikâyelerle aynı olarak değerlendirir.⁹² İlahi metin diye insanlara sunulan eski eserlerin tanrısal özellikte olmadığı inancını taşır. Ona göre, bu metinler şekil itibariyle Tanrı elinden çıkmış olmaktan çok uzaktır. Kutsal kitaplar, hem içerik olarak bilimsel bilgilerle hem de İsa Peygamber'in hayatı başta olmak üzere birçok konuda birbiriyle çelişmektedir. Bu yüzden Hıristiyanlığı başka dinlere üstün kılan hiçbir yönü bulunmamaktadır.⁹³

Farklı dinlerin her birinin doğruluk iddiaları nedeniyle, kendi geleneğinde bir gerçekliğe inanan her dinsel grup, mutlaka diğerlerince dışlanmakta, inançsız olarak nitelenmektedir. Asya'da Hıristiyanların, Avrupa'da Müslümanların, hatta Avrupa içinde Lonra'da bir Katoliğin, Paris'teyse bir Kalvinistin inançsız sayıldığından söz eden Diderot,⁹⁴ mutlak dinler tarafından yapılan bu doğruluk iddialarını şu şekilde eleştirmektedir:

‘... Bu sabah, İsveç Tarihi diye bir kitapta okuduğuma göre, kral, yani bu ülkenin kralı, Tanrı'nın inayeti'yle düşmanlarına karşı bir zafer kazanmış. Bu zaferi red ve inkâr eden Türklerse Tanrı'nın inayetini İsveçlilerden esirgediğini ileri sürüyorlarmış... İspanyollarsa, aynı Tanrı'nın kendisine edilen dualara kulak tıkadığını iddia etmekteymişler... Görüyorsunuz ya, herkes Tanrı hakkında

⁹¹ Denis Diderot, **Felsefe Konuşmaları**, çev., Adnan Cemgil, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993. s. 109-110.

⁹² Diderot, 118.

⁹³ Cresson, 40-41.

⁹⁴ Cresson, 39-40; Goldmann, 102.

kendine göre yargıya varıyor, onu kendi ölçüsüne vuruyor, kendi keyfine göre hareket ettirip konuşturuyor! Demek ki, Luthercilere, ya da hiç olmazsa İsveçlilere göre bir Tanrı, Müslümanlara göre bir Tanrı, İspanyollara göre bir Tanrı olacaktır. Ayrıca, Rus Tanrı'sı, Leh Tanrı'sı, İngiliz Tanrı'sı, Fransız Tanrı'sı da cabası. Eğer Tanrı tek ve bir ise, her kavim aynı bir konuda karşıt çıkarlar ve çelişkili niyetlerle ona başvurduğunda Tanrı'nın nasıl bir açmaza düşeceğini bir düşünün hele! Sonra, bu kadar çok, bu kadar değişik yüzlü bu hükümdarın, bu inayetli Tanrı'nın, bizim ufak tefek işlerimizle uğraşmak tenezzülünde bulunacağından-ki bu bana son derece şüpheli gözükmektedir- emin olmamız gerekmez mi? Çünkü, bu durumda, ne hadsiz hesapsız suçlar, ne utanmazlıklar, ne alçaklıklar yüklemiş oluruz bu kutsallar kutsalı hükümdarın sırtına! Bence, yapılacak en akıllıca iş, o nasıl bizimle uğraşmıyorsa, bizim de onunla uğraşmaktan vazgeçmemizdir...⁹⁵

Diderot'ya göre, din diye bilinen, korku ve insanın güçsüzlüğü düşüncesi üzerine kurulmuş, yanlış kanıtlara ve tanımlara dayalı, teologların kendi egemenliklerini sağlamak üzere üretilmiş olan dokunulmaz bir sistemdir. Oysa gerçek din, insan aklına ve içselliğine aykırı olmayan bir dindir. Kurumsal dinlerin insanları ayırmasına ve bölmesine karşın, tabii din, insanları birleştirir.⁹⁶ Ona göre, üstün tutulması gereken, Tanrı'nın özüne en çok uyan dindir. Bu din de, Tanrı gibi bozulmazlık özelliği taşıyan doğa yasasıdır. Doğal din, insanın gönlündedir. Diğer yasalar, insanlara özgü olduklarından değişebilir ve bozulabilirler. Fakat insanın içinde bulunan doğal din, bütün değişimden uzaktır.⁹⁷

Değişken bir düşünce yapısına sahip olan Diderot, sabit fikirli olmanın usandırıcı olduğunu söyler. Düşüncelerin çeşitliliği ona göre kaçınılmazdır.⁹⁸ Bu mizacı sebebiyle de, d'Alembert'in materyalizminden etkilenmiş, daha sonra ise, atomist, panteist ve deneysel yaklaşımın üstünlüğünü savunan eklektik bir tutumla tabiatın daha iyi kavranabileceğine inanmıştır. Ona göre, tabiat insan için en iyi olanı içermektedir. Tabiata ters olan şeyler, insan için de tehlikelidir. Bu görüş

⁹⁵ Diderot, 111-112.

⁹⁶ Çiğdem, 40.

⁹⁷ Cresson, 86-87.

⁹⁸ Diderot, 120.

onun ahlak anlayışını da belirlemektedir. Ona göre, ahlaki kurallar, insanın doğal yapısında var olan kurallardır.⁹⁹

Ateizm'i açıkladığı 'A Letter to the Blind for the Use of Those Who See' (Görenlerin Yararına Körler Üzerine Mektup) adlı eseri nedeniyle Diderot hapsedilmiştir. Diderot'ya göre, ateizmi ortadan kaldırmak, bilimle mümkündür. Çünkü bir bitkinin ya da bir böceğin organizması rastlantı eseri olacak kadar basit değildir. Tanrı'nın varlığının en büyük kanıtı akıldır. Bu eseri yazdıktan bir süre sonra Diderot'nun düşüncelerinde değişim olmuştur. Tanrı'nın varlığına evrenin kanıt oluşundan şüphe duymaya başlamıştır. Protestanların inancının aksine, madde değersiz bir şey değildir. Bir Yaratıcı'nın varlığına gerek yoktur, evrenin sistemi tanrısal bir güce değil, madde yasasına bağlıdır şeklindeki düşünceleriyle Diderot ateizme yaklaşmıştır.¹⁰⁰

Kendi fikirlerini bile eleştiriye tabi tutan, zamanla yeni düşünceler edinen, farklı görüşler doğrultusunda hayatını devam ettiren Diderot'nun, deist olarak başladığı din felsefesini, agnostik olarak tamamladığı anlaşılmaktadır.¹⁰¹

Felsefesinde geldiği son noktada Tanrı'nın var olup olmadığının, evrenin ne zaman yaratıldığının, ölümden sonrasında ne olacağını kendisini ilgilendirmediklerini söyleyen Diderot'ya göre, iyilik, her şeyin üstündedir. Bu yüzden insan çalışmalı ve çevresindeki herkese elinden geldiğince iyilik etmelidir.¹⁰²

Ona göre, Tanrı'nın insana verdiği akıl ve inanç, çok önemli iki armağan da olsalar, uyumsuzluk ve çelişki içerisindedirler. Bu sıkıntıdan kurtulmak için inancın doğada var olmayan düşünürü bir şey olduğunu söylemek gerekir. Üstelik neden yalnızca İsa Peygamber'in mucizeleri doğru olsun da, Apollon'un ve Muhammed Peygamber'in mucizeleri yanlış olsun?¹⁰³

Bu görüşlerinden onun Yaratıcı Tanrı'yı başlangıçta kabul ettiği anlaşılmaktadır. Fakat yaşanan dini hayattaki Tanrı anlayışından nefret etmesi,

⁹⁹ Çiğdem, 41.

¹⁰⁰ Armstrong, 427-428.

¹⁰¹ Diderot, 119-120.

¹⁰² Diderot, 132.

¹⁰³ Goldman, 104.

onun Yaratıcı hakkında şüphe duymasına sebep olmuştur. Bilimsel gelişmelerin de etkisiyle Diderot'nun bir dönem teizm ile ateizm arasında kararsız kaldığı ve agnostik bir düşünce sergilediği ortaya çıkmaktadır.

1. 2. 2. D'Alembert

Matematikçi, felsefeci ve hukukçu Jean le Rond d'Alembert (1717-1783), Ansiklopedi'ye önsöz yazmış ve toplum problemlerinin eserde tartışılmasında önde gelen isim olmuştur. Bilim, deneysel yöntem ve duyumun güvenilir bilginin kaynağı olduğu görüşünü benimseyen d'Alembert' göre, doğru bilgi, nesnelerin özüne ilişkin değil, onun görünüşüyle ilgili bir bilgi olup, kurumsal din ve skolastik metafizik doğru bilgiye ulaşmada en büyük engeldir. Ampirik bir kanıt ortaya koyamadığından, metafiziğin bilgisiyle hiçbir şey tanımlanamaz.¹⁰⁴ 'Felsefenin Öğeleri' adlı eserinde mantık, metafizik, ahlak ve gramer konularını ele alan d'Alembert'e göre, insanın bedensel ve düşünsel varlığı, onu Tanrının varlığına ulaştırır.¹⁰⁵ D'Alembert, ahlakı, insanların birbirlerine karşı yapmakla sorumlu oldukları ödevler bilgisi olarak tanımlar. Bireylerin huzurunu bozan, onlara zarar veren şeyler de kötülüktür. Ahlak, toplumların ortaya çıkışının doğal bir sonucu olarak vardır. İnsanların toplumlara ayrılması Tanrı'nın dileğiyle olduğu için, ahlak ilkeleri de bir anlamda ilahi buyruklara bir geri dönüştür. Fakat, bundan ahlak ilkelerinden hareketle Tanrı'ya ulaşılacağı sonucu da çıkmaz. Çünkü ahlak ilkeleri başka insanlarla ilişkiler sonucu ortaya çıkar.¹⁰⁶

D'Alembert, ahlak'ın dört konusu olduğundan bahseder. Bunlar:

1. Genel anlamda bütün insanların birbirlerine karşı sorumluluklarını içeren insan ahlakı.
2. Özel bir toplumun yani, devletin kendi vatandaşı olan bireylere karşı sorumluluklarını içeren yasa koyucuların ahlakı.
3. Farklı toplumların (devletlerin), birbirlerine karşı sorumlulukları demek olan devletler ahlakı.

¹⁰⁴ Çiğdem, 41.

¹⁰⁵ Jean D'Alembert, **Felsefenin Öğeleri**, çev., Hüseyin Köse, Öteki Yayınları, Ankara, 2000, s. 52.

¹⁰⁶ D'Alembert, 61-63.

4. Özel toplum içerisindeki bireylerin birbirlerine ve vatandaşı oldukları devlete karşı sorumlulukları anlamındaki yurttaş ahlakı.

Bunların dışında, insanların yaşam koşullarıyla ilgili düşünceler üretmekle sorumlu filozofların ahlakı da vardır.¹⁰⁷ Yurttaşların üç farklı ahlaki varlığı bulunmaktadır ki, bunlardan ilki dürüstlüğe, ikincisi erdeme, üçüncüsü ise, yetenek ve saygınlığa dayanır.¹⁰⁸ Yasa koyucuların ahlakı, vatandaşlara karşı huzuru sağlama ve hakları güvence altına alma sorumluluğudur. Yönetime tabi olan tüm yurttaşlar eşittir. Fakat bu eşitlik, servet, unvan ve koşulların birbirine karıştığı bir eşitlik değil, birbirlerine saygı duyma anlamında ahlaki bir eşitliktir. Bu saygı, kendini savunma amacıyla da olsa, başkasının canına kastetmeyi yasaklayan bir saygı olmalıdır. Yasalar, şiddete karşı bireylerin mallarını güvence altına almalıdır ve hiçbir vatandaşın mutsuz olmasına izin vermemelidir. Buna neden olacak şiddet girişimleri toplumun huzur ve mutluluğu için devlet tarafından cezalandırılmalıdır.¹⁰⁹

D'Alembert'e göre, bir devlette birbiriyle çatışan iki dini inancın bulunması, birçok farklı dini inancın varlığından daha tehlikelidir. Kendisi gibi inanmayanlara karşı hoşgörüsüzlükten öte bir tavır sergileyen bir Hıristiyan için bu normal kabul edilse de, bütün dinleri aynı ölçüde değersiz gören bir insan için bu tavrın hiçbir dayanağı yoktur. Bu yüzden devlet, din adamlarının aşırı güç kazanmasını önlemelidir.

1. 2. 3. D'Holbach

Çağının en büyük tanrıtanımaçlarından biri olan Paul Heinrich d'Holbach (1723-1789), kilisenin baskı ve hoşgörüsüzlüğüyle savaşmıştır. Voltaire'den daha aşırı bir düşünceye varan d'Holbach, Tanrı'nın varlığını kabul etmeyerek dine de karşı çıkmıştır. Sosyal eşitsizliği de savunan düşünür, böylece zayıfın güçlüünün himayesine girerek aydınlanacağını iddia etmiştir.¹¹⁰

Onun, 'Doğa Sistemi: Ya da Ahlaki ve Fiziksel Dünyanın Yasaları' (1770) adlı eseri, ateist materyalizmin en önemli kitabıdır. Holbach'a göre, bir Tanrı'ya

¹⁰⁷ D'Alembert, 66-67.

¹⁰⁸ D'Alembert, 75.

¹⁰⁹ D'Alembert, 76-78.

¹¹⁰ Tanilli, 44-45.

inanmak, insan için onursuzluk ve insanın gerçek deneyimlerinin hiçe sayılmasıdır. Tanrı düşüncesinin ortaya çıkışı, insanların dünya hayatındaki trajedileri açıklayacak bir sebep ve avuntu bulamamalarındandır. Felsefe, Aristo'nun dediği gibi soylu bir arzunun değil, acıdan kaçınmak için duyulan korkunç bir özlemin sonucudur. Din, aydın insanın aşması gereken bir korku ve cahillik eşiğidir. Sonsuz uzayı keşfetmiş olan Newton bile çocukluk yıllarında öğrendiklerinin etkisinde kalarak, Kadir olan, ama kullarına dehşet saçan, onları dünyada esaret şartlarında yaşatan bir Tanrı icat etmişti. Fakat Aydınlanma, insanlığa bundan kurtulma fırsatı verecektir. Doğanın yeterince bilinmemesi insanların tanrılarını doğurduysa, bilimin gelişimiyle elde edilen doğa bilgilerinin, bu inancı yok etmesi gerekir. Var olan tek şey, doğanın kendisidir. Doğa, yaratılmamıştır. Kendi başına var olmuştur ve her şey doğanın kendi enerjisiyle gerçekleşir.¹¹¹

Din, insanların gerçekliği kavramasına engel olan batıl inançlar ve korkuyu ortadan kaldırması gerekirken, tam tersine bunların türemesine neden olmaktadır. Bu yüzden gerçekte ilahi bir sistem yoktur. Evren rastgele olaylar zinciriyle kendi kendine var olmuştur.¹¹²

1. 2. 4. Claude Adrien Helvétius

Helvétius, ahlakı en üstün sosyal kanun olarak kabul eder. O, ahlakı Pragmatistler gibi 'yarar' düşüncesiyle açıklamış ve erdem ile ahlak düşüncesinin iç içe olduğunu savunmuştur.¹¹³ Ahlak kurallarının özel çıkarlardan türediği görüşünü benimsemiş ve özel çıkarların da, her toplumsal tabaka da değiştiği sonucuna ulaşmıştır.¹¹⁴

Fransa'daki genel anlayışa göre, kurumsal din, Katolik kilisesinin ortaya koyduğu din anlayışı, Aydınlanma'nın, bireysel ve sosyal özgürlüğün, bilimin ve eşitliğin önündeki en büyük engeldir.¹¹⁵

¹¹¹ Armstrong, 429-430; Hampson, 72.

¹¹² Çiğdem, 51.

¹¹³ Tanilli, 45.

¹¹⁴ Goldmann, 48.

¹¹⁵ Çiğdem, 49.

1. 2. 5. Jean Meslier

Aydınlanma Dönemi'nin önde gelen kişiliklerinden biri de, insanlar arasında doğru bir din anlayışı yerleştirmek için çalışmış olan Jean Meslier (1664-1729)'dir. Aydınlanma'nın öncülerinden kabul edilen Jean Meslier, halkın yoksulluğuna karşı krallığın umursamazlığına ve kilise-iktidar ilişkisinin çarpıklığına dikkat çeker. Bir köy papazı olan Meslier, yönetimin halkı ezdiğinden ve kilisenin de buna aracılık ettiğinden bahseder. Din adamlarının açgözlülüğü ve ikiyüzlülüğünü de ortaya koyan Meslier, çıkar ilişkisi sebebiyle iktidarla kilisenin birbirini her zaman desteklediğini belirtir. Ayrıca, bir tarafta ezilenlerin, diğer tarafta sayıca çok daha az, ama bolluk ve lüks içinde geçinenlerin olduğunu, oysa insanların yeryüzünün zenginliklerini ortak kullanmaları gerektiğini söyleyerek özel mülkiyete karşı çıkar. Ülkede egemen olan ve insanları adeta boyunduruk altında ezmekte olan bu zalim yönetimin devrilmesi gerektiğini düşünen Meslier, bu 'taç giymiş kafaları' koparıp, tahtlarını devirmelerini söyleyerek insanları örgütlemiştir.¹¹⁶

Meslier'e göre, dini ilkeler Tanrı düşüncesi üzerine temellendirilmişlerdir. Oysa, insan, Tanrı ile ilgili hiçbir duyuma sahip değildir. Zihnin dışında bir gerçekliği olmadığı için bu düşünce sadece bireylerin zihnindeki bir tasavvurdur. İnsanlar Tanrı düşüncesini doğuştan getirmeyip, toplumsal yapı içerisinde edinirler.¹¹⁷

Meslier, dinin insan için gereksiz olduğunu ve insan ile Tanrı arasında bir ilişkinin olamayacağını şu sözleriyle dile getirir:

'Din insanı Allah ile birleştirir. Ya da Allah'la ilişkiye geçirir; bununla birlikte Allah sonsuzdur demiyor musunuz? Allah sonsuz ise, sonu olan hiçbir varlık onunla ne işlemde bulunur, ne ilişkide. İlişki olmayan yerde, ne birleşme, ne işlem, ne de görev olabilir. Allah'la insan arasında görev ilişkisi yoksa, insan için din hiç yoktur. Allah sonsuzdur demekle, sonu olan insan için her dini hemen

¹¹⁶ Tanilli, 38-39.

¹¹⁷ Jean Meslier, **Sağduyu Tanrısızlığın İlmihali**, der., Abdullah Cevdet, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s. 64.

sürgün ediyorsunuz. Sonsuzluk fikri bizim için örneği olmayan, prototipsiz, konusuz bir fikirdir'.¹¹⁸

'Niteliklerinin bizce anlaşılmaz olduğu her zaman temin olunan, bütün duyguları mahvedici, doğası ve içeriği bilinmeyen bir zatın varlığına inanıldığı, içtenlikle ileri sürülebilir mi? Bir zatın var olduğuna veya olabileceğine beni inandırmak için, işe, bu zatın ne olduğu bana söylenmekle başlanmalıdır. Böyle bir zatın varlığına ya da varlığının olanaklı olduğuna inandırmak, beni cevap veremez bir hale getirip susturmak için, bana bu zat hakkında birbiriyle çelişmeyen ve birbirini ortadan kaldırmayan şeyler söylenmelidir. Kısacası, varlığına beni tümüyle inandırmak için, bu zat hakkında, anlayabileceğim şeyler söylenmelidir ve kendisine bu sıfatların atfedildiği zatın olmamasının mümkün olmadığı, bana kanıtlanmalıdır'.¹¹⁹

Meslier'e göre de, din düşüncesi insanın korkularından ileri gelmektedir. Eski toplumlarda yasa koyucular halkı egemenliklerine almak için bu korkulardan yararlanmışlardır. Tanrı ile ilgili bütün belirsizlikler cahilleri etkilemekte ve bu insanlara korku salmaktadır. Vahşi topluluklar için esrarlı ve gözükten tüm batıl inanışlar incelenmeksizin nesilden nesile aktarılmıştır. Böylece, din diye kabul edilen inanışların içerisinde mucizeler, kerametler, masallar ve sırlı olaylar ne kadar çok dolu olursa, din, insanlar için bir o kadar çekici gözükür.¹²⁰

Evrenin ve varlığın Tanrı'dan geldiğine inanmayı akıl dışı ve cahilce bulan Meslier, her şeyin maddeden türediği görüşünü benimsemektedir. Ona göre, varlıkların, bütün duyularımızla algıladığımız ve hareketlerini gözlemlediğimiz maddeden geldiğine inanmak; bilmediğimiz, algılayamadığımız ruhani bir varlıktan geldiğine inanmaktan daha doğal ve makuldür. Din adamlarının Tanrı diye insanlara sundukları ve onunla ilgili anlattıkları şeyler, sadece masaldır. Gerçekte ise, Tanrı, doğanın görünmez gücünü ifade etmek için türetilmiş soyut bir kavramdır.¹²¹

¹¹⁸ Meslier, 67.

¹¹⁹ Meslier, 76.

¹²⁰ Meslier, 70-74, 92, 205.

¹²¹ Meslier, 80, 84.

Ezeli, ebedi, her şeye gücü yeten ve insan aklıyla kavranamayacak bir varlıktan, yani Tanrı'dan bahsetmek, anlamsızdır. Çünkü, aklın kavrayamayacağı şeyi söylemek, onun akıl dışı olduğunu kabul etmektir. Böyle bir şey ise, aslında yok demektir. Eğer din adamlarının dediği gibi Tanrı varsa ve akıl, Tanrı'yı kavrayacak ölçüde değilse, bu durumda, işlediklerinden dolayı, Tanrı'nın insanları cezalandırmaya da hakkı yoktur. Çünkü akıl gücüyle kavrayamadığı bir varlığı, Tanrı'yı, tanımayan insan son derece masumdur. Tabiatı gereği, bilemediği bir varlığa inanmayan bir tanrıtanımazı cezalandırmak ise, var olduğu iddia edilen Tanrı'nın adaletine gölge düşürmez mi?¹²²

Doğa olaylarının, Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için kullanılamayacağını, çünkü bu olayların doğanın kendisinden kaynaklandığını düşünen Meslier, bu inancını şöyle ifade eder:

'Doğanın nedenleri hakkında bilgisizliklerini itiraf edecekleri yerde, hakkında hiç olmazsa bir fikir edinebildikleri doğayı incelemek yerine hayal dünyasında bilinmeyen bir neden aramaya giden din imamlarının mantıkları kadar şaşılacak hiçbir şey yoktur. Gördüğümüz olayların yaratıcısı Allah'tır demek, bu olayları gizli bir neden bağlamak değil midir? Allah nedir? Bir ruh nedir? Ey bilginler! Doğayı ve yasalarını inceleyiniz. Doğada, doğanın içyüzünü görüp seçtiğinizde, fikirlerinizi aydınlatmak şöyle dursun, tersine, fikirlerinizi daha çok karışıklığa ve kendi kendinizi anlamak olanaksızlığına düşürecek olan doğaüstü nedenlere başvurmayınız. Doğaüstü nedenler aramayınız.

'Bir Allah olmaksızın doğanın açıklanması mümkün değildir' diyorsunuz. Bu, pek az anladığınız her şeyi açıklamak için hiç anlamadığınız bir nedene, bir etkene ihtiyacınız var demektir. Siz karanlık olan bir şeyi, karanlığı iki katına çıkararak görmek ve seçmek iddiasında bulunuyorsunuz. Düğümleri çoğaltarak, bir düğümü çözdüğünüzü sanıyorsunuz...'¹²³

Varlığın ilk nedeni olarak Tanrı'yı ve onun yaratılışını reddeden Meslier'e göre, evren sanatsal bir yapıt değildir. Bu dünya yoktan var edilmemiştir, hep var olmuştur. Var olmasının etkeni, yine dünyanın kendisidir. Madde, kendi

¹²² Meslier, 87-88.

¹²³ Meslier, 97.

enerjisiyle hareket etmekte ve hareketlerin çeşitliliği maddelerin de çeşitliliğine neden olur. Bazı kimyasalların, birbirleriyle ya da havayla temasa geçtiklerinde kendiliklerinden ateş alması, un ile suyun birbirine karışınca ekşimeye başlaması örneklerinde olduğu gibi madde, kendi kendine harekete geçme yeteneğine sahiptir. Bu bakımdan, maddenin harekete geçmesi için bir itici güce ihtiyacı yoktur.¹²⁴

Meslier, farklı inançlar arasındaki çatışmaya da dikkat çeker. Hıristiyanlar, Müslümanların kutsal kitabını rüyada görülen sözler olarak nitelendirmektedir. Müslümanlar ise, onları putperestlikle itham eder ve Hıristiyanlığın teslisini akla aykırı bulur. Hıristiyanlık içinde Protestanlar, şarap ve ekmeğin İsa Peygamber'in kanı ve eti olduğuna inanan Katolikleri inançsızlıkla suçlar. Meslier'e göre, dinler arasındaki tüm bu karşıtlıklar, bizi dinlerin tümünün aynı ölçüde akıl dışı, gülünç ve birbirlerine karşı hoşgörüsüz olduğu sonucuna götürür.¹²⁵

Meslier öldüğünde, Voltaire onun yazılarını elden ele halka dağıtmıştır. Meslier'in ateizmi benimsediği, Newton'un getirdiği uzayın sonsuz, sınırsız ve ölümsüz tek gerçeklik olduğuna, evrende maddeden başka bir şey bulunmadığına inandığı, fakat Voltaire'in onun bu görüşlerini çıkarıp, Meslier'i teist gösterdiği ifade edilmektedir.¹²⁶

1. 2. 6. Montesquieu

Aydınlanma döneminin en büyük Fransız düşünürlerinden kabul edilen Montesquieu (1689-1755) da, yeni bir toplum düzeni ve yönetim düzeni oluşturma yönünde önemli çalışmalar yapmışlardır. Montesquieu, taşradaki görevlerinden sonra Bordeaux parlömanında bir süre danışmanlık, ardından başkanlık yapmıştır. 'İran Mektupları' adlı eseriyle mutlak feodal yönetimin kötülüğünü, hükümetin yeteneksizliğini ve bağınazlığı eleştirmiştir.¹²⁷

Montesquieu, 'İran Mektupları'nda dönemin Fransa'sından bahseder. Ordu ve maliye alanında kralın yaptığı icraatlerden olumlu bir şekilde bahseder. Fakat,

¹²⁴ Meslier, 99, 101, 106.

¹²⁵ Meslier, 200, 262.

¹²⁶ Armstrong, 426.

¹²⁷ Tanilli, 39.

Papa'nın kraldan daha mahir olduğuna değinmeden geçmez. Papa'dan, kralın düşüncelerine yön verecek kadar etkili ve hünarlı biri olarak bahseder.¹²⁸ Papa, öyle güçlüdür ki, krala taç giydirmeye ve onu afroz etmeye yetkisine sahiptir. Kendilerini havarilerin varisi sayan din adamları, bu sayede çok büyük servet edinmişlerdir.¹²⁹

Dünyada ilk yönetim şekli Montesquieu'ya göre, monarşidir. Uzun bir tarihi süreçten sonra ilk olarak Yunanistan'da cumhuriyet rejimi ortaya çıkmıştır. Özgürlüğüne düşkün olan bu ülkenin halkı, kralların baskısını kırıp, bu rejimin doğmasını sağlamışlardır. Yunanlılar, gittikleri her yere de özgürlük düşüncesini taşımışlardır.¹³⁰ Filozof, yönetim alanında despotluk, monarşi ve demokrasiden bahseder. Bunlardan despotluğun ilkesi korku, monarşinininki onur, demokrasinininki de erdemdir. Despotluğun İran, Hindistan ve Çin gibi büyük doğu devletlerine uygun olduğunu söyleyen düşünür, üstün bir yönetim biçimi olarak gördüğü demokrasinin de ancak küçük devletlerde uygulanabileceği kanaatini taşımıştır. Fransa için en uygun olan yönetimse ona göre, İngiltere'deki monarşidir. O, yönetimde güçler ayrılığı ilkesini de savunmuştur.¹³¹

Ülkeyi idare ederken en az harcamayla amacına ulaşan, insanın doğal eğilimlerine göre vatandaşlarını yöneten hükümetlerin en iyi yönetim olduğunu söyler.¹³²

Montesquieu'ya göre, insan doğasında var olan erdem, sağlık, barış, aile huzuru, Tanrı korkusu ve iyilik gibi zenginlikler insanların mutlu olmasını sağlar. Halkın iyi bir yaşam sürebilmesi için yasaların tam olarak uygulanması ile mümkün olur. Devlet başkanı, yasaların uygulanabilirliğini kontrol etmeli ve yasaları korumalıdır.¹³³ Devletlerin ancak iki durumda haklı olarak savaş yapabilirler. Birisi, bir saldırıyı önlemeye yönelik yapılan savunma savaşı, diğeri ise, saldırıya uğrayan dost bir ülkeye yardım için yapılan savaştır.¹³⁴

¹²⁸ Montesquieu, **İran Mektupları**, çev., Muhiddin Göklü, Anka Yayınları, İstanbul, 2003, s. 98-99.

¹²⁹ Montesquieu, 113.

¹³⁰ Montesquieu, 346-347.

¹³¹ Tanilli, 40.

¹³² Montesquieu, 234.

¹³³ Montesquieu, **Öyküler**, çev., Hüseyin Köse, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002, s. 71, 119.

¹³⁴ Montesquieu, **İran Mektupları**, 260.

Adalet'in Tanrı için gerekli olduğunu düşünen Montesquieu, bunu şöyle açıklar: Adaleti en iyi Tanrı'nın bildiği ve onu en iyi uygulayabilecek olanın da Tanrı olduğu kabul edilir. Bu durumda Tanrı'nın adil olması zorunludur. Çünkü onun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur. Bu durumda kötülüğe neden olması ya da haksızlıklara göz yumması onu varlıkların en kötüsü yapar. Ona yakışan, bildiği ve gördüğüne göre, en iyi şekilde davranmaktır.¹³⁵

Fransa'daki eşitlik ve özgürlükten bahseden filozof, bu ülkede hiç kimsenin çeşitli sebeplerle üstünlük ve ayrıcalık elde edemeyeceğini ifade eder. Fakat, iltimas ve adam kayırmanın yaygınlığından söz etmesi de bir çelişki olarak gözükmür.¹³⁶

Montesquieu, çok farklı görüşleri içeren düşünce yapısıyla Aydınlanma döneminin en önemli düşünürlerinden biri olmuştur. Aydınlanma'nın etkisiyle insan aklına aşırı güven duymuş ve sosyal kurumların değiştirilebileceği düşüncesini benimsemiştir. Fakat daha sonra çevrenin kurumlar üzerindeki etkisi sebebiyle kurumların değiştirilemeyeceği şeklinde bir görüş ortaya koymuştur. Siyasal alandaki güçler ayrılığı yaklaşımıyla onsekizinci yüzyıl burjuvazisini etkilemiş ve bu düşüncesi Fransız ve Amerikan Anayasalarına geçmiştir. İklim ve coğrafyanın insan üzerindeki etkisine inanan Montesquieu'ya göre, farklı ülkelerde farklı yönetim biçimleri uygulanmalıdır.¹³⁷

1. 2. 7. Jean Jacques Rousseau

Aydınlanma döneminin, bireysel özgürlüğü ve idealizmi en çok işleyen düşünürlerinden Jean Jacques Rousseau (1712-1778), Fransız Protestanlarından olan ve İsviçre'ye sığınan Kalvinist bir saatçinin oğludur.¹³⁸ Çocukluğunda Protestan rahip Lamercier'nin eğitimine verilmiştir.¹³⁹ Sorgulayıcı ve aykırılığı gençlik yıllarında kendini göstermeye başlamıştır. Doğduğu kent olan Cenevre'yi

¹³⁵ Montesquieu, 241-242.

¹³⁶ Montesquieu, 248-250.

¹³⁷ Arıboğan, 101; Hampson, 88-89.

¹³⁸ Jean Jacques Rousseau, **İtirafı-I**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000, s. 8.

¹³⁹ Rousseau, 15.

onaltı yaşında terk ederek ve 21 Nisan 1728'de Torino'da vaftiz olarak Katolik mezhebine girmiştir.¹⁴⁰

Yazdığı yeni müzik notası usulünü, bir tanıdığı aracılığıyla, 1742'de Bilimler Akademisi'ne sunmuş, okuduğu muhtıra beğenilmiş, fakat 'Modern Müzik Üzerine Bir İnceleme' adlı bu eserin yeni bir buluş olmadığına karar verilmiştir.¹⁴¹

1749'da Dijon Akademisi'nin açtığı bir yarışmada, 'İlimlerdeki ve Güzel Sanatlardaki İlerlemeler Ahlakın Düzelmesine Katkıda Bulunmuş mudur?' sorusuna verdiği yanıtta, bu alanlardaki gelişmeleri ahlak ve töreleri bozan faaliyetler olarak değerlendirmiştir. Akademiye sunduğu 'Bilimler ve Sanatlar Üzerine Konuşma' yazısı 1750'de ödüllendirilmiş ve ortaya çıkan tartışmalarla Rousseau tanınmaya başlamıştır.¹⁴² Ardından, 'Köyün Kahini' adlı operasını sahneleyen Rousseau'nun ünü iyice artmıştır.¹⁴³

Rousseau, 1753'de Akademi'nin açtığı, 'İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Nedeni' konulu programa da katılarak, 'İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı ve Temeli Üzerine Konuşma' yazısını yayınlamıştır. Bu konuşmanın metnini Voltaire'e de göndermiştir. Rousseau'ya teşekkür etmek için Voltaire, 30 Ağustos 1755'de ünlü mektubunu yazmıştır. Mektupta alaycı dilini kullanan Voltaire, insanları yeniden hayvan yapma isteğiyle daha önce kimsenin zekâsını böylesine kullanmadığını, Rousseau'nun kitabını okuyunca insanın içinden dört ayak üzerinde yürümek geldiğini yazmıştır. Rousseau, insanı yeniden vahşi bir hale getirmeyi asla istemediğini yazarak itirazını bildirmiştir.¹⁴⁴

Rousseau'nun bu yazısındaki maksadı, doğal durumda hiçbir uyumsuzluk sergilemeden yaşayan insanlar ile rekabetçi, karşıtçı ve ben sevgisiyle yaşayan modern toplum arasındaki aykırılığı göstermektir. Ona göre, bilimsel ve teknolojik gelişme, ahlaki yapı açısından ilerlemeyi değil, beraberinde yozlaşmayı getirmektedir. Rousseau, yazısında bu yozlaşmayı ortadan kaldıracak çözümler

¹⁴⁰ Rousseau, 68-69.

¹⁴¹ Rousseau, **İtirafı-II**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 15-16.

¹⁴² Rousseau, 87-92; Tanilli, 48.

¹⁴³ Rousseau, 106, 120.

¹⁴⁴ Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, çev., R. Nuri İleri, Say Yay., İstanbul, 2004, s. 39-41; **İtirafı-II**, 126-127.

önermemiştir. Fakat eşitlik, özgürlük, insan hakları, hoşgörü ve sözleşme gibi Aydınlanma ilkelerine dayalı bir toplum portresi sunmuştur.¹⁴⁵

Rousseau, 1756 Lizbon Depremi'nde Papalık tarafından yayınlanan ve bu felaketi Tanrı'nın iradesine bağlayan deklarasyonu eleştirmiştir. Felaketi jeolojik bir olay olarak açıklayan Voltaire'e 'Tanrısal İstenc Üzerine Mektup' adlı eseriyle cevap verir ve depremin sosyal yapının ürünü olduğunu söyler. Çünkü deprem salonlarda ve kafelerde dolaşan, görkemli evlerde yaşayanları değil, yoksul mahalle halklarını gelip bulmuştur. Ölümün bu insanları yakalamasının sebebi Rousseau için ne Tanrısal iradenin eseridir ne de yerin bazı hareketleri sebebiyledir. Meydana gelen kötülükler, ona göre Tanrı'ya yüklenemez. Bu kötülüklerin kaynağı tabiat değil, insanın kabiliyetlerini kötü kullanmasıdır. Voltaire de onu cevapsız bırakmayıp Candide'i yayınlamıştır. Fakat Rousseau bu kitabı okumadığını belirtir.¹⁴⁶

Daha sonra 1760 ve 1762 arasında 'Toplum Sözleşmesi' ve 'Emile' üzerinde yoğunlaşarak bu eserleri yayınlamıştır.¹⁴⁷ 'Toplum Sözleşmesi', erdemli insanların yaşadığı demokratik bir toplumun ilkelerini ortaya koymaktadır.. 'Emile' ise, toplumu iyileştirmek için bireyden başlamak gerektiği düşüncesiyle yazılmış eğitim konulu bir eserdir.¹⁴⁸

Rousseau, Emile'de eğitimin doğa, insanlar ve çevre olmak üzere üç yoldan edinildiğini söyler. Yeteneklerin ve organların gelişimi doğa sayesinde. Başarılı bir eğitim, bu üç rehberin uyumuyla olabilir.¹⁴⁹ Çocuklara erken yaşta din eğitimi verilmesinin yanlışlığına inanan Rousseau, bunu Emile'de şöyle dile getirir:

'Ancak Hıristiyanlığı öğrenen çocuk neye inanmıştır? Çocuk söylediklerinize inanmıştır ve eğer tersini söyleseniz, yine inanacaktır. Çocukların ve hatta büyük insanların inancı bir coğrafya bilgisi gibidir. Mekke'de değil de Roma'da doğanlar mı ödüllendirilecektir? Çocuklardan birine Muhammed,

¹⁴⁵ Goldmann, 64-65.

¹⁴⁶ Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 7-8, 17; **İtirafı-II**, 170-172.

¹⁴⁷ Rousseau, 310, 324.

¹⁴⁸ Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, 27.

¹⁴⁹ Rousseau, **Emile**, çev., Mehmet Baştürk, Yavuz Kızılcım, Babil Yayınları, Erzurum, 2003, s. 25.

Tanrı'nın peygamberidir deniyor ve o da Muhammed Tanrı'nın peygamberidir diyor. Bir başkasına Muhammed'in bir başka yönünü söylüyorlar, o da aynen yineliyor. Bu iki çocuğun yerlerini değiştirdiyseniz, inançlarını da değiştirmiş olursunuz. Bu koşullar içinde, inanmış çocuklardan biri cehenneme, diğeri cennete gönderilebilir mi? Bir çocuk Tanrı'ya inandığını söyleyince, inanmış olmuyor...'¹⁵⁰

Yaşamı boyunca değişik işlerde çalışan Rousseau, oymacılıktan, müzik öğretmenliğine ve tiyatro yazarlığına kadar birçok iş yapmıştır. Voltaire ile birlikte yaptığı bir operası da vardır. 'Emile' gibi bir eğitim kitabının yazarı olmasına rağmen, kendisinin bir han hizmetçisinden olan beş çocuğunu yetiştirme yurduna bırakması, onda bir çelişki olarak görülmektedir.¹⁵¹ Fakat hayatındaki ve düşüncelerindeki bu kararsızlık, onun eleştirel bakış açısının, sorgulayıcı kişiliğinin ve özgürlükçü zihninin bir eseri olsa gerektir.

Rousseau'yu diğer Aydınlanma Dönemi düşünürlerinden ayıran belki en önemli özelliği, halkın içinden gelen biri olmasıdır. Ne varlıklı aile çocukları gibi özel öğretmenlerden ders almış ne de okula gitmiştir. Rousseau, Fransa, İsviçre ve İtalya'nın değişik yerlerinde gezerek yetiştirmiştir kendini. Çoğu zaman yatacak bir yer bulabilmek için insanlara dil dökmüş, kendisine güvenmelerini sağlamak için çabalamıştır. Onun daha sonra ülke dışında bile beğeni toplayacak olan dil kabiliyeti, yaşamın sıkıntılarında gelmekteydi. Rousseau, bildiği her şeyi gerçek hayatta bizzat yaşayarak öğrenmiştir. Ezilmişliği, sıradanlığı, açlığı araştırmalardan değil deneyimlerinden bilmektedir.¹⁵²

XV. Louis, onun 'Köy Kahini' adlı kitabını beğenerek okumuş, onu saraya davet etmiştir. Kral, aylık bağlayarak Rousseau'yu ödüllendirmek istemiş ve bu niyetini de belli etmiştir. Fakat Rousseau davete gitmemiş ve aylığı reddetmiştir. Ünlü bir yazar olduğunda bile gençliğindeki gibi müzik notası kopyalayarak yaşamını sürdürmüştür. Bu tavrı kimseye bağlı olmadan özgürce yaşamak isteğinden ileri gelmektedir. Onu farklı kılan bir özelliği de, eserlerinde doğa

¹⁵⁰ Rousseau, 187-188.

¹⁵¹ Rousseau, **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, s. 18-20.

¹⁵² Tanilli, 47.

temasına yer vermesi ve insan ile doğa arasında sıkı bir ilişki olması gerektiğini içten içe vurgulamasıdır.¹⁵³

Rousseau, özgürlüğü, insanların kendileri için oluşturdukları yasaya göre hareket etmeleri şeklinde tanımlar.¹⁵⁴ İnsanlar iki tür özgürlüğe sahiptir. Bunlardan birincisi, bireylerin doğa durumunda içgüdüsel davranışlarda bulunurken kullandıkları özgürlük, ikincisi de, bir devletin vatandaşı olup, böylece siyasal toplumun sorumluluklarını üstlendiklerinde sahip oldukları özgürlüktür ki, bu gerçek özgürlüktür. Rousseau'ya göre, toplumsal düzen insanların demokratik bir anlayış çerçevesinde oluşturdukları yönetimlerle mümkündür. Toplumsal kurumlar, bireyin değişimini sağlayarak ona evrensellik kazandırmalı ve onu toplumsal birliğe entegre etmelidir.¹⁵⁵ Yaşadığı dönemdeki savaşların sebebi olarak prensleri gören düşünür, iktidarın bu kişilerden alınmasıyla uluslar arası barışın gerçekleşeceği kanaatini taşımıştır. Bu barışın devamı için de, her toplumun demokrasiyi benimsemesi gerektiğini söylemiştir. Bu yüzden, bağımsız her toplumun dil, kültür ve sınıf bakımından homojen hale getirilmesini savunmuştur. Ona göre, tarihsel ilerleme denilen şey, toplumsal eşitsizlik, şiddet ve Avrupa'nın Afrika ve Yeni Dünya halklarının sömürülmesi şeklindeki bir egemenlik anlayışıdır.¹⁵⁶

Bireyin özgürlüğünün ortadan kalkması, insan niteliklerini ve bir insanın sahip olduğu hakları kaybetmesi anlamına gelir ki, bu insan doğasıyla bağdaşmaz. Böyle bir durumda insanın eylemlerinin ahlakiliği de ortadan kalkar.¹⁵⁷ İnsanlar, toplum sözleşmesiyle doğal serbest hareket edebilme özgürlüklerini yitirseler bile, sözleşme sayesinde sivil özgürlük ve sahip olduğu şeylerin iyeliğini elde ederler.¹⁵⁸

Rousseau, ideal yönetim şekli olarak demokrasiyi benimsese de, bu idarenin ancak küçük devletler için uygun olabileceğini düşünür. İç savaşlara ve karışıklıklara açık ve biçim değiştirmeye elverişli bir yönetim şekli olduğundan,

¹⁵³ Tanilli, 49-50.

¹⁵⁴ Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 50.

¹⁵⁵ Rousseau, **Emile**, s. 27.

¹⁵⁶ Arıboğan, 101-103.

¹⁵⁷ Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, s. 34.

¹⁵⁸ Rousseau, 49.

büyük devletler için demokrasi tehlikelidir. Gerçek bir demokrasiyse, insanlar tarafından kurulamaz. Böyle mükemmel bir idare sergilenebilmesi için Tanrılardan oluşmuş bir halk gerekir. Çünkü insanlardan çok sayıda olanların az saydakileri yönetmesi doğal düzene aykırıdır.¹⁵⁹ Rousseau'nun demokrasi anlayışı, üyelerinin özgür ve eşit olduğu, ne çok zengin ne de çok fakir üyelerden oluşan bir anlamda küçük burjuva demokrasisidir. Bu yüzden eşitliğin korunması için toplum üyelerinin aşırı servet edinmesi önlenmelidir.¹⁶⁰

Rousseau'nun bu düşüncelerinden onun özgürlük anlayışının evrensel bir boyut taşıdığını söylemek mümkündür. Bu sebeple de düşünceleri yalnızca Fransa'da değil, tüm dünyada eşitlik ve özgürlük mücadelelerinin düşünsel temelini oluşturmuştur denilebilir.

Rousseau'nun din anlayışı Aydınlanma'nın deist düşünürlerinden farklılık gösterir. Onun, kendisini Tanrıci olarak gördüğü, İncil'deki gerçek Hıristiyanlığa ve hatta bütün mutlak dinlerin gerçek özüne saygı duyduğu anlaşılmaktadır. O, Tanrı'nın mutlak ve adil bir varlık olduğuna, her şeye gücünün yettiğine ve iradesiyle gücünü yarattığına inanır. Dünyadaki adaletsizliklerin sebebi ise, insanlardır.¹⁶¹

Rousseau, dinin devlet yönetimine girmesine, devlet kanalıyla güç ve baskı kullanmasına ve hoşgörüsüzlüğe karşı olup, dinin, başka inanç mensuplarıyla savaşmayı kutsal göstererek dışlayıcı ve zulmeden bir hale bürünmesini şiddetle eleştirmiştir.¹⁶²

Rousseau'ya göre, Hıristiyanlık'taki değişik inanışların sebebi, farklı yerlerdeki ve düşüncelerdeki insanların Kutsal Kitabı kendilerince yorumlamalarındandır. Bu farklı yorumlamalara rağmen, Rousseau, felsefe okuması sayesinde dinin özünü anladığını belirtir. Böylece tekrar Protestanlığa döner.¹⁶³ Rousseau Hıristiyanlığı tamamen reddetmeyerek, İncil'in Tanrısal bir

¹⁵⁹ Rousseau, 114-117.

¹⁶⁰ Rousseau, 95.

¹⁶¹ Rousseau, **Emile**, s. 192-194.

¹⁶² Rousseau, **Toplum Sözleşmesi**, s. 199 v.d.

¹⁶³ Rousseau, **İtirafılar-II**, s. 131-132.

eser olduğunu kabul etmiştir.¹⁶⁴ Onun savaşı, Hıristiyanlığın kurumsal yapısıylaıdır.

Deistler, kurumsal bütün dinleri vicdan özgürlüğü önünde engel görürken, Rousseau'ya göre, dinler, Tanrı'yı kutsallaştırmak üzere kurulmuş faydalı kurumlardır. Tanrı'ya layık bir şekilde tapmayı ve ibadet etmeyi isteyen tüm dinler iyidir. İbadetlerin en önemlisi de, tam bir kalple iman etmektir. Bu şekilde yapılan hiçbir ibadeti Tanrı reddetmez. Kurtuluşun yalnızca kilise sayesinde olduğu görüşüne karşı çıkararak, insanların inandıkları dinde kalmalarını, fakat farklı inançtakilere saygılı ve hoşgörülü davranmaları gerektiğini düşünen¹⁶⁵ Rousseau'nun bu anlayışının günümüz medeniyetler uzlaşması ve plüralizm açısından önemli olduğu ifade edilmektedir. Ona göre, evrenin hiç bozulmayan düzeninden hareketle adalet, iyilik ve irade sahibi üstün bir varlığa ulaşmak mümkündür. Çünkü Üstün Varlık, doğa aracılığıyla kendisini insanlara açıklamaktadır. Doğaya bakarak Tanrı'nın varlığına ulaşılabilir.¹⁶⁶

Rousseau bu düşüncelerini ifade ederken, Robinson Cruso ya da Hay bin Yakzan hikâyesindeki gibi, tek başına ıssız bir adada doğsa da insanın akli ve fitratı sayesinde Tanrı'yı bulabileceğini söyler. Nitekim Voltaire'e metafiziğin kendisini ruhun ölümsüzlüğü ve iyiliksever bir Tanrı konusunda şüpheyeye götüremeyeceğini, Tanrı'ya inandığını ve ölene dek de bu inancını koruyacağını yazmıştır. Çünkü ona göre Tanrı düşüncesi, insanın mutluluğu için gereklidir.¹⁶⁷

Başta Voltaire olmak üzere Aydınlanma düşünürlerinin büyük bir çoğunluğu, dini akli temele dayandırmaktayken, Rousseau'nun, dinin fitrat yönünü öne çıkardığı ve içsel yaratılışı sebebiyle insanın Tanrı'ya ulaşabileceğini savunduğu görülmektedir.

1. 2. 8. Turgot

Aydınlanma'yı oluşturan ayırt edici öğelerden biri olan ilerleme düşüncesini Turgot ortaya koymuştur. Turgot'ya göre ilerleme, bilim, teknoloji,

¹⁶⁴ Rousseau, **Emile**, s. 207-208.

¹⁶⁵ Rousseau, 210-211.

¹⁶⁶ Başçı, 70-73.

¹⁶⁷ Tanilli, **Fransız Devriminden Portreler**, Adam Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 70.

ahlak ve sanat alanlarındaki yapıtlarda kendini göstermektedir. İnsanoğlu tarih boyunca üç dönemli bir ilerleme aşaması göstermiştir. Bunlar, yaşamın avcılıkla sürdürüldüğü tabiata bağımlı dönem, tarım dönemi ve kentsel yaşam-ticaret dönemleridir.¹⁶⁸

Turgot, daha çok düşüncelerini hayata geçirmeye çalışan bir düşünürdür. XV. Louis döneminde bürokraside çalışmış, vergi sisteminde bazı olumu değişimler gerçekleştirmiştir. XVI. Louis döneminde ise, kısa bir süre (1774-1776) bakanlık görevinde bulunmuştur. Krala sunduğu programda vergi sisteminin çarpıklığından bahsetmiş, harcamalarda tutumlu olunmasından ve denetimden söz etmiştir. Fakat onun bu düzenlemeleri harcamaları kısıtlanan saray ve kilise çevresinden tepki toplamıştır. 1755’de ülkede kıtlık yüzünden ayaklanmalar baş göstermiştir. Turgot bunları bastırılmışsa da başta kraliçe olmak üzere saray ve kilise mensuplarının girişimleriyle olaylardan sorumlu tutularak bakanlık görevinden alınmıştır. Onun getirdiği bütün yenilikler yürürlükten kaldırılmıştır.¹⁶⁹

1. 2. 9. Condorcet

İlerleme düşüncesine katkıda bulunan bir diğer düşünür Marie Jean Antonie Nicolas Caritat, Marquis de Condorcet (1743-1794)’dir. Matematikçi ve filozof olan Condorcet, daha genç yaşta integral üzerine çalışmalar yapmış, büyük matematikçi d’Alembert’in beğenisini kazanmıştır. Bilimler Akademisi’ne (1769) ve Fransız Akademisi’ne (1782) seçilmiştir. Siyasi anlamda cumhuriyetçi ve demokrattır. Ekonomi alanında da çalışmalar yapan filozof milletvekilliğine de seçilmiştir. İlerleme üzerine yazdığı yazıları, ün kazanmasını ve bir filozof olarak kabul görmeye başlamasını sağlamıştır. Eleştirel yapısı sebebiyle cumhuriyet ve yasa karşıtı biri damgasını yemiştir. Uzun süre saklandıktan sonra yakalanmış ve hapisteyken ölmüştür. Condorcet, insanın kendini geliştirebileceğini, karanlıktan aydınlığa, barbarlıktan medeniliğe ilerleyebileceğini düşünmüştür.¹⁷⁰

¹⁶⁸ Çiğdem, 42.

¹⁶⁹ Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, s. 46, 57-59.

¹⁷⁰ Frederick Copleston, **Felsefe Tarihi**, çev., Aziz Yardımlı, c. VI, İdea Yayınları, İstanbul, 1989, c. VI, s. 246-247.

O, ilerleme düşüncesini, insan zihninin tarihsel süreç içerisindeki işleyişine bağlamaktadır. Turgot'nun sunduğu üç dönemli ilerleme düşüncesine karşı, Condorcet, avcılıktan başlayarak dokuz ve bir de geleceğe yönelik öngördüğü olmak üzere on aşamadan bahsetmektedir. Bu dönemler;

- a) Avcılıkla uğraşılan dönem,
- b) Tarım yapılan ve zihni faaliyetlere geçilmiş olan kölelik dönemi,
- c) Tabiatla birlikte toplumun da gözlemlendiği alfabenin kullanıldığı dönem,
- d) Dilin bir düşüncenin ifade edilme aracı olarak kullanıldığı ve bilimlerin felsefe çatısı altında toplandığı dönem,
- e) Bilimlerin bağımsızlaştığı dönem,
- f) İnsanların tiranların hâkimiyetine girdiği despotik dönem,
- g) Bilimsel keşiflerin başladığı ve matbaanın icat edildiği dönem,
- h) Bilimlerde uzmanlaşmanın olduğu ve ahlakın dinden bağımsızlaştığı dönem ve
- i) Bilime metodolojik boyut getiren Descartes'la başlayıp, Fransa Cumhuriyeti'nin kurulmasına kadar süren dönem.

Condorcet, bu dokuz döneme bir de aklın sınırsızca ilerlediği bir gelecek dönemi de eklemektedir. Ona göre, ilerlemenin geri döndürülemezliği vardır.¹⁷¹

1. 2. 10. Robespierre

Maximilien Robespierre, Yedi Yıl Savaşları'nın sürdüğü yıllarda, yani Fransa'nın en buhranlı dönemlerinde doğmuştur. Kolej yıllarında ilkçağ tarihi ve felsefe okumuştur. Montesquieu ve Rousseau'yu okumuş ve bu iki düşünürün hayranı olmuştur. Hukuk eğitimi alıp ardından baroya yazılan Robespierre, piskoposluktan edindiği bir unvan sebebiyle piskoposluk yargısına bağlı davalara da bakmıştır. Bilim ve edebiyat çevrelerinde ün kazanması, evinin çatısına bir yıldırımsavar yerleştiren adamı savunmasıyla olmuştur. Adam, kamu güvenliğini tehlikeye atmak suçuyla yargılandığında Robespierre onu savunup davayı kazanmıştır. Bu davada adeta Aydınlanmacı-gerici mücadelesi yaşanmıştır. Yaptığı iki savunma kitap halinde basılınca, Robespierre Paris çevresinde ün

¹⁷¹ Çiğdem, 43-44.

kazanmıştır. 1783’de Arras Akademisi’ne giren Robespierre, bir süre sonra buranın yöneticisi olmuştur.¹⁷²

Bir başka davada krallara adil olmayı emreden Tanrı’nın, halklara da köleliği yasakladığını söyleyerek açıkça kraliyet yönetimine karşı çıkmıştır. Devrimin ilk adımları atıldığındaysa bu özgürlük davasına sahip çıkması için krala çağrıda bulunmuştur. Milli Meclis olarak şekillenecek olan ilk örgütlenmede Arras halkının seçtiği oniki milletvekilinden biri de Robespierre’dir.¹⁷³

Bu görevdeyken basın özgürlüğü, başka renkten olanların da aynı haklara sahip olması, vasiyette bulunma âdetinin kaldırılıp, çocuklara mirasta eşitlik getirilmesi vb. birçok konuda kanun taslakları hazırlamış ve milletvekillerinin tek bir dönem için seçilmesi ilkesini karara bağlatmıştır.¹⁷⁴

Ona göre Fransız halkına sadece ekmek değil, insanca kanunlarla güçlendirilmiş bir özgürlükte sağlanmalıdır. 1793 Anayasasının oluşumunda hazırladığı anayasa taslağında, yönetimin, halkın haklarını hiçe sayması durumunda, başkaldırının kutsal bir görev olduğunu belirtmiştir.¹⁷⁵

Devrimin siyasi liderlerinden özgürlüğün ve eşitliğin savunucusu Robespierre’in, dinden, dini metinlerden ve ayinlerden nefret ederek büyüdüğü, bir dine bağlı olmamakla beraber inancının olduğu belirtilmektedir. Ona göre, insanların kaderi gibi milletlerin kaderi de Tanrı’nın elindedir. Tanrı, bütün insanları eşitlik üzere yaratmıştır. Robespierre, doğanın Tanrısı’nın, insanlara öğretilenden çok farklı olduğuna inanmış ve inancı engellemenin bağnazlık olduğunu düşünmüştür. Tanrı’nın varlığına ve ruhun ölümsüzlüğüne inanan Robespierre’e göre, bu inançlar düş bile olsa, insan zekâsının ürettiği en güzel şeylerdir. Bir hitabında, mezarlara kazınan ‘Ölüm, sonsuz bir uykudur’ sözünü eleştirerek, bu inançsız sözün silinmesini istemiş, bunun yerine ‘Ölüm, ölümsüzlüğün başlangıcıdır’ şeklinde yazılmasını söylemiştir.¹⁷⁶ Robespierre’in Voltaire ve Rousseau’nun etkisinde kaldığı anlaşılmaktadır. O, her şeyi yaratan iyiliksever bir Tanrı inancıyla kilisenin sunduğu Tanrı anlayışını ayırarak

¹⁷² Tanilli, **Fransız Devriminden Portreler**, s. 16-18.

¹⁷³ Tanilli, 20-21.

¹⁷⁴ Tanilli, 34-36.

¹⁷⁵ Tanilli, 47-49.

¹⁷⁶ Tanilli, 70-74.

Voltaire'in düşüncesine yaklaşmıştır. Tanrı'nın, din adamlarının anlattığından farklı olduğu düşüncesi, onun üstün olan bir yaratıcıyı kabul ettiğini ortaya koyar. Din adamlarının devrime karşı halkı kışkırtması sebebiyle ayinler yasaklanmak istenince, bunun bağınazlık olduğunu söyleyerek karşı çıkmıştır. Rousseau'nun ruh ve Tanrı'nın varlığının insanın içinde olduğu düşüncelerinden de etkilendiği anlaşılmaktadır.

Aydınlanma Çağı'nda Fransa'da ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve sosyo ekonomik durum karşısında tepkiler başlamış, bu tepkiler kimi zaman grevlere ve ayaklanmalara dönüşmüştür. İçte bunlar yaşanırken, XVI. Louis döneminde dünyadaki en önemli gelişme Amerikan Bağımsızlık Savaşı olmuştur. Fransız yönetimi İngiltere'yle yapılan savaşlardaki bedeli İngiltere'ye ödetmek için ayaklanan kolonilere yardım etmeye başlamıştır. 1776'da XVI. Louis, kişisel gelirlerinden kolonilere yardım göndermiştir. 1777'de ise bir gönüllüler taburu Fransa'dan Amerika'ya hareket etmiştir. Fransız burjuvazisi de bir firma kanalıyla silah yardımında bulunmuştur. Fransa bununla da kalmayıp, 1778'de Amerikan kolonilerinin bağımsızlığını tanımıştır. 1783'e gelindiğinde, İngiltere onüç Amerikan kolonisinin bağımsızlığını tanımış, İspanya ve Fransa'nın da bazı isteklerini kabul etmiştir. Fransa, yapılan antlaşmayla Antiller'deki bazı adaları ve Hindistan'daki bazı şehirleri ve birkaç deniz ticaret limanını elde etmiştir. Fakat bu avantajını fazla koruyamamıştır. Antlaşmadan sonra İngilizlerle yapılan bir ticaret antlaşmasıyla İngiliz tüccarlara büyük ayrıcalıklar verilmiş bu da içteki birçok kesimin tepkisine yol açmıştır.¹⁷⁷

XIV. Louis dönemiyle başlayan, XV. Louis döneminde naiplik yönetimiyle devam eden ve XVI. Louis döneminde bir türlü düzelmeyen ekonomik yapı ve yönetim beceriksizlikleri halkın feodalite karşıtı bir oluşum başlatmasına sebep olmuştur. 1788'de Fransa'da ürün miktarı ve kalitesinde büyük düşüş yaşanmıştır. Aynı yıl kış da çok zor şartlarda geçmeye başlayınca köylüler yerlerini terk etmiş, zaten yoksul düşmüş halk bu kıtlık sebebiyle yağma ve talana başlamıştır. Yönetim aleyhine toplantılar yapılmış, el ilanları dağıtılmıştır. Kraliyet, bu olayları dikkate almak zorunda kalmış ve halk temsilcileriyle

¹⁷⁷ Tanilli, **Dünyayı Değiştiren On yıl**, s. 59-60.

görüşmeler başlatmıştır. Kilise ve soyluların desteklediği yönetime karşı birleşen halk tabakasının üç kesimi; burjuvazi, köylüler ve kentlerin aşağı halk sınıfı 17 Haziran 1789'da kendilerini 'Milli Meclis', aynı yıl 9 Temmuz'da da 'Kurucu Meclis' ilan etmiştir. 13-14 Temmuz 1789'da Paris'te halk ayaklanıp Bastille'i ele geçirince, kral durumu kabullenmek zorunda kalmış ve halkı selamlamak üzere 17 Temmuz'da Paris'e gelmiştir. Bu olayların duyulmasıyla ülkenin her yanında benzer ayaklanmalar çıkmış ve sonuçta eski rejimin organları yerine 'Milli Meclis'e bağlı organlar yerel yönetimleri bir bir devralmıştır. Bunların yanı sıra halk feodal yönetime bağlı binaları ve soyluların mülklerini yağmalamıştır. 26 Ağustos 1789'da Kurucu Meclis'in onyedinci madde halinde yayınladığı, 'İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi'nde, insanların özgür ve eşit doğdukları ve öyle yaşamaları gerektiğinden, mülkiyet haklarından bahsedilmiştir. Bu mücadelenin parolası, bildiri de yer aldığı gibi özgürlük, eşitlik, hoşgörü ve kardeşlik olmuştur.¹⁷⁸

Devrimin gelişiminde gazete ve kulüplerin önemli bir yeri vardır. Siyasal karışıklığın olduğu bu dönemde kulüpler, devrimin önemli siyasal organları halindedirler ve birer parti işlevi görmüşler.¹⁷⁹

Devrimin, Fransız halkı açısından getirdiği en büyük değişiklik, devletin laikleşmesi olmuştur. Devrim ile Protestanlara ve Yahudilere yurttaşlık hakkı tanınmış, 20 Eylül 1792'de medeni hal ve boşanma kabul edilmiştir. Laikleşme bağlamında atılan en büyük adım, 1794'te bütçeden kiliseye ayrılan ödeneğin kaldırılması olmuştur. Ayrıca, eğitimin devlet işi olduğu ve bu eğitimde dini ilkelere yer verilemeyeceği ilan edilmiştir. Böylece devlet ile kilise arasındaki ilişki son bulmuştur.¹⁸⁰

Devrim sonucunda tüm yurttaşlar devlete aynı bağla eşit şekilde bağlı hale gelmiş, ülke sınırları içinde gümrük ve geçiş ücreti kaldırılmış ve dinine, soyuna, sosyal statüsüne bakılmaksızın Fransız vatandaşı olan herkesin kanun önünde eşitliği kabul edilmiştir. Onsekizinci yüzyılda Aydınlanma'yı gerçekleştirmiş olan

¹⁷⁸ Tanilli, 65 vd.

¹⁷⁹ Tanilli, 79-81.

¹⁸⁰ Tanilli, 171-172.

Fransa, kültürel yönden Avrupa'yı etkilemiş, özellikle sanat, edebiyat ve mimari alanlarında Avrupa'da Fransız etkileri görülmeye başlanmıştır.¹⁸¹

¹⁸¹ Hampson, 41.

İKİNCİ BÖLÜM

2. Voltaire’de Dini Düşünce ve İnanç Özgürlüğü

2.1. Voltaire’in Din ve Tanrı Anlayışı

Fransız Devrimi’nin gerçekleşmesine en fazla katkıda bulunan ve adeta devrimin programını hazırlayan Voltaire, feodaliteye ve kilise otoritesine karşı çıkmıştır. Gerçekte onun başkaldırısı, kilisenin insanları din aracılığıyla sömürmelerine karşı yapılan bir başkaldırı olup, kutsal denilerek insanlara sunulan ve sorgulanmaksızın inanılması istenen metinlerin saçma olduğunu düşünmesinden kaynaklanan bir başkaldırıdır.¹⁸²

Voltaire, bir yaratıcının varlığına inanmayı halk için gerekli görmüş, ‘Tanrı yoksa, O’nu icat etmeli!’ demiştir. Bu sözüyle üstün bir varlığa inanma duygusunun insanlar üzerindeki olumlu etkisini vurguladığı sonucuna ulaşmak mümkündür.¹⁸³

Ona göre, insan iyi olan her şeyi aklın ilerlemesiyle elde etmiştir. Akla uymayan boş ve batıl inançlarla hayatı boyunca mücadele eden filozof, Tanrı’nın varlığına inansa da, vahiy eseri olduğu söylenen dinin, din adamlarının uydurduğu yalandan ibaret olduğunu söylemiştir.¹⁸⁴ Bu düşünceleriyle Voltaire’in, başlangıçta evrene bir kez müdahalede bulunmuş, sonra evreni ve doğayı kendi işleyişine bırakmış bir Tanrı anlayışını içeren deizm inancını benimsediği şeklinde bir değerlendirme yapılabilir.¹⁸⁵

Voltaire, Tanrı’ya inandığını göstermekle beraber, Tanrı var olduğuna ve dünyayı yarattığına göre, insanların O’nun hakkında bir şey bilmeyişini kabul etmemektedir.¹⁸⁶

Voltaire, Ferney’e gittiğinde burada bir kilise yaptırmış, kapısına da ‘Deo erexit Voltaire’ (Voltaire Tanrı için yaptırdı) yazdırmıştır. Ayrıca ölmeden önce

¹⁸² Başçı, 8.

¹⁸³ Tanilli, 42.

¹⁸⁴ Başçı, 64.

¹⁸⁵ Çiğdem, 50.

¹⁸⁶ Maurois, 35-36.

yarısı kilisenin içinde yarısı mezarlıkta olan bir mezar da yaptırmıştır. Muzip kimselerin onunla ilgili olarak ne kilisenin içinde ne dışında olduğu yorumunu yapacaklarını söylemiştir. O, dindar insanlar için kilise, neşeli ve sevimli insanlar için de tiyatro yaptırdığını ifade etmiştir.¹⁸⁷

Dinin, boş inançlarla doldurulup, halka Tanrı'nın cezalandırmasını içeren masallar anlatılmasının, insanları tanrıtanımsızlığa sürüklediğini söyleyen Voltaire, dini inancın gerçek haliyle, doğru bir şekilde öğretilmesi gerektiğine inanmıştır. Çünkü hurafe ve boş inançlarla dolu bir din, insanlar için gülünç olmaktan öteye geçmemektedir.¹⁸⁸

Voltaire'e göre töreler değişse bile, ahlak değişmez. Tanrı'nın yasaları evrenseldir. Bir papazın her sözüne uyan ve sorgulamadan aynı onun gibi düşünen insan zavallıdır. Birçok kötülük işleyip, sonra boynuna haç takıp kiliseye giden birinin çok iyi olduğu yorumu yapılır. Fakat biri çıkıp, papazların her sözüne uymayın, aklınızı kullanarak yaşayın, kiliseye gitmeden de Tanrı'ya yalvarmak mümkündür vb. gibi şeyler söylese, bu kişi hain ve dinsiz ilan edilir. Oysa yapılması gereken, anlamaya çalışmadan Tanrı'ya inanmak ve dünyanın her tarafındaki farklı inanç ve kültürden insanları sevmektir.¹⁸⁹

Filozof'a göre her şeye kadir olan, evreni ve dünyayı yaratan Tanrının, küçük ve bedevi bir millet olan Yahudileri sevgili kulları olarak seçmesi saçmadır. Diğer taraftan İncil'in inanılmaz ve utanılacak derecede çelişkilerle dolu olması ve 18 yüzyıl boyunca tek bir kelime yüzünden birbirini öldüren değişik mezhep mensuplarının varlığı, Voltaire'in ispata çalıştığı konulardır. İnsanın, esere bakarak yaratanını bilmemesinin düşünülmemeyeceği görüşünden hareketle Voltaire'in pozitif felsefesi, yumuşatılmış bir agnostisizm olarak değerlendirilmektedir.¹⁹⁰

Voltaire'e göre Tanrı'yı tanımak kadar tabii bir şey yoktur. Tabiata ve evrendeki varlıkların tümüne bakıldığında bunların usta bir sanatkarın elinden çıktığından kimse şüphe edemez. Yıldızların güneş etrafındaki dönüşleri büyük

¹⁸⁷ Maurois, 68-69.

¹⁸⁸ Voltaire, "Aldatma", **Felsefe Sözlüğü**, I, 32-34.

¹⁸⁹ Voltaire, **Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar**, çev., Fehmi Baldaş, MEB Yayınları, Ankara, 1962, c. II, s. 31-33.

¹⁹⁰ Maurois, 73.

bir ustalık eseridir. Tabiatı ya da hayvanları anlatan çok güzel bir tablonun mahir bir sanatçı elinden çıktığı düşünülür. Gerçek tabiatı yaratan için de böyle düşünülmesi kaçınılmazdır. Ona göre, insanlar bağınazlık edenlerin tavırları yüzünden Tanrıya inanmaktan vazgeçmektedirler. Voltaire, tabiatı yaratan ve evrenin sahibi olan Tanrı dururken, kendi icat ettiği tanrılara tapanlara gülmektedir. Ona göre böyleleri acınacak haldedir. Voltaire, okunması gereken gerçek İncil'in tabiatın büyük kitabı olduğunu düşünmektedir. Bir tek Tanrı'ya inanmaktan başka yol yoktur. Tek din, Tanrı'ya inanmak ve namuslu yaşamaktır. Böyle saf bir dinin insanlara kötülük getirmesi düşünülemez şeklindeki anlayışıyla, Voltaire'in ahlakının, hümanist bir anlayışa dayandığı belirtilmektedir. Ayrıca, Voltaire'in, Tanrı için çalıştığını, vatanını sevdiğini, Pazar günleri kiliseye gittiğini, okul ve hastane yaptırdığını ve Tanrı'ya inanıp O'nun için çalıştığını söylediği bildirilmektedir.¹⁹¹

Buradan hareketle Voltaire'in, inançta teist, amelde hümanist bir anlayışa sahip olduğu ileri sürülmektedir. Çünkü Voltaire göre, toplumda ahlak kuralları olmalıdır. O bu kuralların gerekliliğini toplum fikriyle açıklar. Ona göre, Tanrı her yerde hazır ve nazır olduğuna göre, tabiatla ahlak vardır. Onun ifadesiyle “küçük bir pire bile bize Tanrıyı hatırlatır”. İnsan, her zaman ve her yerde içinde ilahi bir moral bulmuştur. Sokrates, İsa Peygamber ve Konfiçyüs'ün metafizikleri aynı değildir, fakat moral anlayışları benzerlik göstermektedir. Tanrının kanunları olmadan bir toplumun yaşaması mümkün değildir.¹⁹²

Voltaire, en çok dine ve din adamlarına olan eleştirisiyle tanınmıştır. Fakat onun bu tavrı dinin kendisine değil, din adına yapılan bağınazlıklardır. Hıristiyanlığa karşı olanlar ve başka dinlerin mensubu olan şüpheciler Voltaire'i kendilerine bayrak yapmışlar ve dinlere karşı inançsız ve alaycı bir tavrı ifade eden ‘Voltairianisme’ diye bir kavram ortaya çıkmıştır. Filozofun eserleri incelendiğinde, evreni yaratan ve düzene koyan bir güce inandığı anlaşılmaktadır. Evrendeki düzen bu gücün varlığının kanıtıdır. Gökteki yıldızlar ilahi bir kanunla boşlukta durmaktadırlar. Saatin, onu yapan saatçinin varlığını kanıtlaması gibi¹⁹³

¹⁹¹ Maurois, 74.

¹⁹² Maurois, 75.

¹⁹³ Voltaire, I-222 vd.

bu mükemmel evrenin de bir var edeni, bu değişmez kanunların bir ‘Kanun koyucusu’ olmalıdır.¹⁹⁴

Evrendeki düzenin rastlantı sonucu olduğunu söylemek Voltaire için mantıklı değildir. Çünkü tabiat çok uzun bir geçmişe sahip olsa bile, her şey devamlı değiştiğinden, her an birçok kombinezonların meydana gelmesi olasıdır. O yüzden milyonlarca yıl öncesinde bu düzenin olduğunu söylemek imkânsızdır. Evreni bu şekilde açıklamaya çalışmak Voltaire’e göre yanlıştır. Çünkü evrende zeki yaratıklar vardır. Fakat hareketin akıl ve zekâyı meydana getirdiği kanıtlanamaz. Üstelik sadece akıl ve zekâ da evreni harekete geçirmeye yetmez. Sonsuzluk karşısında insan zavallıdır. Evren, maddeye dayanılarak açıklanamaz. Her şeyi yaratan Üstün bir Varlığı kabul etmek gerekir. Mükemmel bir makineye bakıldığında, onu yetenekli bir makinistin çalıştırdığı akla gelir. İşte dünya da böyledir. O halde dünyayı harekete geçiren üstün bir zekâ vardır ve bu fikir Voltaire’e göre hem çok eski hem de fena sayılmayacak bir görüştür. Evrenin mükemmel çalışan bir makine gibi olduğunu ve muhakkak bir çalıştırıcısının bulunduğunu söylemekle birlikte, Voltaire bu makinedeki kusurları da eleştirir. Haksızlığa uğrayan zavallı insanlar, onarılmaz acılar, facialar olmakta, masum insanlar savaşlarda ve yargılanma görüntüsü altında ölmektedirler. Evreni var eden insanların babasının bu zavallı canlılar için böyle işkenceler yarattığı düşünülebilir mi? Bu soruyu Voltaire şu şekilde cevaplandırır: Tanrı dünyayı genel kanunlarıyla yaratmıştır, fakat her canlının kaderiyle ayrı ayrı ilgilenmez.¹⁹⁵

Evrendeki olaylar birbirine bağlıdır. Evrende sürüp giden yasalar vardır ve her şey bu yasalara bağlı olarak gelişir. Dua, olacakları değiştiremez. Eylemleri yaparken özgür irade sahibi olup olmamak, sadece zaten gerçekleşecek olan bir şeyi isteyerek ya da istemeden yapmaktır. Yoksa insanın istemesiyle bir şey oluyor değildir. Tanrı’ya tapmak, ona bağlı olmaktır. İstekleri için insanların yalvarmasının bir faydası yoktur. Çünkü dua, Tanrı’nın yağmur yağdırmayı dilediği bir vakitte, bir bahçıvanın güneşi arzulaması demektir. Oysa her varlık

¹⁹⁴ Copleston, VI, 37; Maurois, 115; Tanilli, 42-43.

¹⁹⁵ Voltaire, I-74 vd.; Maurois, 116.

evrene bağlıdır. Hiç kimse kadere hükmedemez. Aksine her varlık ancak kadere uyar.¹⁹⁶

Tanrı'nın özel yasaları olduğunu, inayeti dileğine verdiğini söylemek Voltaire'e göre saçmalıktır. Ona göre, Tanrı evreni yaratmıştır. Fakatevrenin bir yerinde bir saman tanesini kımıldatmak için de rüzgârlar yaratacak değildir.¹⁹⁷

Tanrı'ya inanmakla ve onun varlığına kanıtlar getirmekle beraber Voltaire, farklı dinlerin varlığını ve bu dinlerdeki akla sığmayan mucizelerini ve dogmalarını eleştirir. Aynı din içinde bile mezheplerin birbirini aforoz ettiğini, tanrısal olduklarını iddia eden dinlerin mensuplarının birbirini inançsızlıkla nitelendirdiklerini tartışarak bu dinlerin kendi içlerindeki ve birbirleri arasındaki çelişikliği anlatır. Sonuçta Voltaire, insanın vicdanına göre inanıp yaşaması ve farklı dinlerin hepsine eşit bir şekilde yaklaşarak, inancı ne olursa olsun tüm insanları kardeş gibi sevmesi gerektiği düşüncesine varır.¹⁹⁸

Voltaire, insanlığın ilk çağlarında çok tanrıçılığa inanıldığı görüşünü reddeder. Ona göre, tam tersi bir durum söz konusudur. İnsanlar başlangıçta tek bir Tanrı'ya inanmışlardır. Üstelik ay, güneş, yıldızlar ya da başka şeylere inanıldığı da akla uygun değildir. Çünkü insanlar korktukları şeylere taparlar. Bu gök cisimlerine ise alıştılar. Ancak, bir kısım filozoflar onları bu cisimlere tapmaya yönlendirmiş olabilirler. İnsanlar, üzerlerine gökten dolu yağdıran, göğü gürleten bir güç olduğunu ve ona bir ad vermeyi de düşünmüşlerdir. Bu yüzdendir ki, eski Mısırlılar tanrılarına Knep, Suriyeliler Adonai, İskitler Pape demişlerdir. Bu kelimelerin hepsi bey, efendi anlamlarındadır. Doğadaki çeşitli olayları fark eden ve bu olaylardan korkan insanlar, bunları yapıp eden gücü tek bir varlık olarak düşünmüşlerdir. Fakat daha sonra doğayı daha fazla tanıyan insan cisimlere, elementlere, denizlere, ormanlara kendilerini koruyan ya da cezalandıran varlıklar atfetmişlerdir.¹⁹⁹

Ateistlerin, dünyadaki kötülükler nedeniyle Tanrı'yı tanımamalarına karşı çıkan Voltaire, 'Kurtlar koyunları yiyor ve örümcekler sinekleri yakalıyor diye,

¹⁹⁶ Voltaire, I-69, 71-73.

¹⁹⁷ Voltaire, "İnayet", **Felsefe Sözlüğü**, II, 65.

¹⁹⁸ Voltaire, **Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar**, I, 192 vd.

¹⁹⁹ Voltaire, "Din", **Felsefe Sözlüğü**, II, 303-305.

Tanrı'nın varoluşu konusunda aklın bizi götürdüğü sonuçların inkâr edilemeyeceğini' söyler. Çünkü evrendeki bu yok oluş ve yeniden üretim onun sonsuz tasarımının işaretidir.²⁰⁰

Voltaire'e göre, insanların tanrıtanımaz olması, dini gerçek şekliyle değil, kendi istedikleri bir şekilde insanlara tanıtan, zulmeden din adamları yüzündendir.²⁰¹

Tanrı'nın varlığını kanıtlamak için bir diğer sebep daha vardır ki, o da ahlaki sebeptir. İyi işlerin ödüllendiricisi, kötülüklerin cezalandırıcısı olan Tanrı'ya inanmak, insan için en yararlı inançtır. İktidar ve otorite sahipleri için tek fren budur. Onbeşinci yüzyılda İtalya'da dinsizlerin çoğalmasıyla bir dostu zehirlemek onu yemeğe davet etmek kadar basit ve bir dostu bıçaklamak onu kucaklamak kadar doğal sayılmaya başlanmıştır. Bu sebeple Voltaire için dinsiz kimse bir canavardan farksızdır. Batıl inançlara kanmak da bir başka canavarlıktır. Faziletin ise dinsizlik ile bağnazlık arasında çok dar bir alana sahip olduğuna inanan Voltaire, iyi olan Tanrı'ya inanmayı ve iyi olmayı tavsiye eder. O, ne çıkarı için onu ezecek olan bir prensle konuşmayı isteyeceğini, ne de kendisi bir hükümdar olsa dinsiz yardımcılarla uğraşmak istediğini söyler. Ona göre hem hükümdarlar hem halk için üstün bir gücün varlığını kabul etmek gereklidir.²⁰²

Fakat evreni yaratan ve ahlak kurallarına uymayı emreden üstün bir güce inanmak gerekse de, bu Yahudilerin ve Hıristiyanların ya da diğer inananların tanrılarının varlığını kanıtlamaz. Buradan Voltaire'in aklın acizliğine de inandığı sonucu çıkarılmaktadır. Çünkü Voltaire, 'Tanrının nasıl olduğu?' sorusuna, 'Benden bunu bilmemi nasıl istersiniz?' diye cevap vermektedir. O, her toplumun kendi düşüncesine göre bir tanrı anlayışı olduğu kanaatindedir. Tanrı inancıyla ilgili bu değişikliği açıklamak için Voltaire bir hikâye anlatır. Bu hikâyede bahçesindeki bir köstebekle bir ağustos böceği konuşmaktadır. Köstebeğe göre bu güzel binayı çok büyük ve güçlü bir köstebek yapmıştır. Ağustos böceğine göre ise ona itiraz ederek bu güzel binayı çok yetenekli bir mimar olan bir ağustos böceği yapmıştır. Bu hikâyeyi anlatmakla filozof, Tanrı anlayışı konusunda

²⁰⁰ Copleston, VI, 38.

²⁰¹ Voltaire, "Athée", **Felsefe Sözlüğü**, I, 78-79.

²⁰² Maurois, 117.

tartışmaya girmeyeceğini, Tanrıya inanmanın işte bu hikâyedeki gibi olduğunu söyler. Bu Tanrı, dinlerin tanrısı değildir.²⁰³

İnsan, akli sayesinde iyi-kötü, doğru-egri ayrımını yapabilir. Aklını kullanan her insan aynı sonuca ulaşır. Bu yüzdendir ki, Sokrates’le Epikuros’un, Konfüçyüs’le Çiçero’nun, Marcus-Antoninus’la Sultan II. Murat’ın ahlakları birdi. Doğrunun ne olduğunu, Tanrı yalnız Hıristiyanlıkta bildirmemiştir. Ondan önce bütün çağlarda bu bilgi vardı. Çünkü Tanrı değişmez ve değişmemiştir. İnsan akli ve ruhu, akıl ve ahlak ilkeleri daima aynı kalacaktır.²⁰⁴

Tanrı, her insana izzeti nefis, iyilikseverlik, hiddet, merhamet, akıl, tutkular vs. gibi birçok özellik vermiştir. Kötülüklerin nedeni, insanın, kendi rahatını düşünen bir varlık olması sebebiyle, duygu ve yetilerini kendi çıkarına göre kullanmasındandır. Yoksa tabiat yasası, insanlara kötülük edilmesini emretmez.²⁰⁵

Voltaire, ‘Felsefe Sözlüğü’nde Tanrı’nın varlığını ispat için Konfüçyüs’ün adamlarından biriyle bir Çin prensini konuşturur. Prens, göğe tapmanın, göğe yükselmenin, göğe layık olma vb. sözlerin ne anlama geldiğini sorar. Rahip, bunların hepsinin saçmalık olduğunu, gök denilen bir şey olmadığını, her gezegenin etrafında onu saran bir atmosfer olduğunu ve her güneşin etrafında dönen gezegenlerin merkezi olduğunu anlatır. Diyalogun devamında bütün varlıkların ilksiz Yaratıcı olan Tanrı’ya tapmalıyız sonucuna ulaşır. Tanrı, gücü sınırsız olan, kendi kendine var olan, hiçbir şeyin kendisini sınırlayamayacağı ve her şeyin ilk sebebidir.²⁰⁶

Voltaire ‘Felsefe Sözlüğü’nde, Tevrat’ta adları geçen Musa, İbrahim Peygamberler ve diğer şahsiyetlerle alay eder. O, dünyanın değişmez kanunlara tabi olduğu varsayımları kabul eder. Bu kanunlar asla değişmez. Bütün cisimler yerin merkezine doğru düşerler. Armut ağacında hiçbir zaman muz yetişmez. Bir köpeğin içgüdüğü bir devekuşununkinden farklıdır. Her şey düzenli, birbiriyle bağlantılı ve sınırlıdır. İnsanın belirli sayıda dişleri, saçları ve fikirleri vardır.

²⁰³ Maurois, 118.

²⁰⁴ Voltaire, “Doğruya-Eğriye Dair”, **Felsefe Sözlüğü**, II, 144-45.

²⁰⁵ Voltaire, **Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar**, II, 73-74, 77.

²⁰⁶ Voltaire, “Çinlinin Din ve Ahlak İlkeleri”, **Felsefe Sözlüğü**, I, 121 vd.

Zaman gelir ki, dişlerini kaybeder, saçları dökülür, fikirleri yok olur. Eğer bir sineğin kaderini değiştirmek mümkün olsaydı, bütün insanların ve hatta tabiatın kaderini değiştirmek de mümkün olurdu.

Voltaire aptal insanların, ‘Doktorum teyzemi kurtardı. Onu normal ömründen on yol fazla yaşatmayı başardı’ sözlerini de eleştirir. Voltaire’e göre, doktor bu insanı kurtarmamıştır, fakat bunu yaparken tabiata aykırı veya tabiat kanunlarını değiştiren bir şey yapmamıştır. Aksine bu kanunlara uymuştur. Adamın teyzesi bulunduğu o şehirde doğmuştur ve doktor da o şehirdedir. Hasta kadın o doktoru çağırmıştır ve doktor da ona uygun bir reçete yazmıştır. Bu durumda kadının iyileşmesinden dolayı tabiat kanunları bozulmuş değildir. Voltaire’e göre bizlere kaderin kuklaları diyen bizi çok iyi tarif etmiştir.²⁰⁷

Tanrının mucizelerle kendi koyduğu kanunları bazı insanlar lehine değiştirip değiştiremeyeceği sorusuna Voltaire’in cevabı hayırdır. Tanrı, kendi iradesinin ve hikmetinin eseridir. İnsanlar gibi değişik mizaçlı değildir. Elbette ki bu büyük ve ölümsüz güç sahibi, rüzgârın estiği tarafa dönen bir fırlıdak gibi de değildir. Bu noktada duanın sorgulanması söz konusu olmaktadır. Tanrı bu dünyanın kanunlarını değiştiremeyecekse yapılan duaların pozisyonu nedir? İnsanların yalvarıp yakarması boşuna mıdır? Voltaire’in Tanrının evren üzerindeki iradesi ve müdahalesiyle ilgili düşünceleri incelendiğinde duanın gereksizliğine inandığı anlaşılmaktadır. Voltaire, “Tanrı sizin ne övmenizle ne dileklerinle meşgul olur. Bir kimse zayıf, boş olduğu için övülür ve böylelikle onun fikir değiştirmesi arzu edilir. Biz Tanrı’ya karşı görevlerimizi eksiksiz yerine getirelim. Doğru olalım. İşte size en güzel ve gerçek dua”²⁰⁸ demektedir. Bu düşüncelerinden dolayı Voltaire’in determinizme kaymış olduğu ifade edilmektedir.²⁰⁹

2.2. Voltaire’in Ruh Görüşü

Filozofun ruhla ilgili görüşleri incelendiğinde, onun maddeden farklı daha yüce bir varlığa inanmakla birlikte, bu varlığın ölümsüzlüğüne inanmadığı

²⁰⁷ Voltaire, “Alinyazısı”, **Felsefe Sözlüğü**, I, 287-288; ayrıca bkz. Maurois, 119.

²⁰⁸ Voltaire, **Hikayeler-I**, çev. Fehmi Baldaş, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2001s. 128.

²⁰⁹ Maurois, 120.

anlaşılmaktadır. O, metafiziği tamamıyla ahlaka, günlük hayata bağlamaktadır. İnsan çalışmalı, ekip biçmeli, temiz şehirler kurmalı ve insanlara faydalı şeyler üretmelidir. Bu açıdan ele alındığında filozofun düşünceleri pragmatist bir çizgide olduğu belirtilmektedir. Fakat onun pragmatizminde manevi bir boyut yoktur. O, Tanrı inancını ahlakilik olarak görmektedir.²¹⁰

Voltaire, 'Felsefe Sözlüğü'nün 'ruh' maddesinde insanın ruhunu görmesinin güzel olacağını, fakat Tanrı'dan başkasının kendi özünü bilemeyeceğini söyler. Can veren şeye ruh denilir. Bundan fazlasını ise, insan zekâsı kavrayamamaktadır. İnsanlar, hareket eden bir cismi gördüklerinde güç, bir av köpeğinin davranışlarına 'içgüdü' derler. Fakat bu sözcüklerden gerçekte ne anlaşılması gerektiği açıklanamamaktadır. Bir çiçeğin bitmesinde, bitme diye gerçek bir varlık var mıdır? Bir cismin başka bir cismi hareket ettirdiğinde güç diye ayrı bir varlık var mıdır? Avı yakalayan köpeğin içgüdüğü ayrı bir varlık mıdır? Ruhun ne olduğunu böylece tartışan Voltaire, Aristo'nun, canlı varlıkların içinde bir varlık, bir töz olduğu, bu tözün de hayat olduğu düşüncesini eleştirir. Bir çiçekle onun bitmesinin ayrı ayrı iki varlık olduğu iddiasını gülünç bulan Voltaire, doğüstü bir yardım olmadan aklın ruhun varlığına ulaşamayacağını söyler. Ona göre, söylenebilecek tek şey, ruhun maddesiz bir varlık olduğudur. Fakat bu maddesiz varlığın mahiyetini açıklanamaz. Ruhun düşünce olduğunu savunanlara verdiği cevapta Voltaire, bedeni yönettiği söylenen düşüncenin, yani aklın, organların bozulması durumunda onları yönetemediğinden bahseder. Akıl, yürümesini emrettiğinde, felçli ayaklar yürüyemeyecektir. Demek ki, bu işleri yapan düşünceden başka bir şeydir.²¹¹

'Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar'da da Voltaire, ruh konusunu ele alır. Burada insanın kendisinin sahip olmadığı bir şeyi açıklayamayacağını görüşünü ortaya koyar. Bu yüzden ruhun bedeni nasıl harekete geçirdiği ve ruhun bedeninin bir yerlerinde olup olmadığı bilinemez.²¹²

'Kont De Chesterfield' adlı hikâyesinde de ruh konusunu ele alan filozof, burada Doktor Sidrac'ın diliyle, ruhun vücutta idrar ile pislik arasında pis bir zarın

²¹⁰ Maurois, 121-122.

²¹¹ Voltaire, "Ruh", **Felsefe Sözlüğü**, I, 13-16.

²¹² Voltaire, **Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar**, I, 166 vd.

içerisinde nasıl dokuz ay durduğunun anlaşılmasını anlatır. Sidrac, ruhun vücuttan önce meydana gelmesini mümkün görmez. Bu noktada ruh denilen şeyin, insan ruhu halini almadan önce neye yaradığını ve ana rahminde ölen ceninin ruhunun ne olduğunu tartışır. Üstelik erkek ile kadın beraber olduklarında Tanrı'nın bir ruh yaratması hele de bu ilişki gayri meşru ise, çok gülünçtür. Bu zina ilişkisi sonucunda Tanrı'nın ruh yaratması, yeni doğan çocuğa haksızlık değildir midir? Böyle ayıp bir iş yapmak Tanrı'ya yakışır mı? Bunları söylemek Yüce Yaratıcı'ya küfretmekle aynıdır. Tanrı, ses ve rüzgara bile bir maddi boyut vermiş de, ruh denilen bu şeye neden vermemiştir? Her şeyi var eden, evrene düzen verip hükmeden Tanrı, elbette ki, ruh olmadan da insana duygu ve düşünce verebilecek güçtedir. Tanrı'nın hayvanlara da duygu ve akıl verdiği göz önünde bulundurulursa, neden insanların ille de ruhu olduğu söylenir?²¹³

Voltaire'e göre, Tanrı'nın yardımı olmadan ruh konusunda bir bilgiye ulaşmak mümkün değildir. Tanrı, yarattığı şeylerin özüne girmesi için değil, kendisini iyi yönetmesi için insana akıl vermiştir.²¹⁴

2.3. Voltaire'in Hürriyet Anlayışı

İnsanın özgürlüğü konusunda Voltaire düşüncelerini 'Philosophie de Newton' adlı çalışmasında ortaya koymuştur. 'Belli sıradan sorunlarda, beni şu değil ama bu yolda davranmaya yönelten hiçbir güdüm olmadığı zaman, ilgisizlik özgürlüğünü taşıdığım söylenebilir. Örneğin, eğer sola ya da sağa dönme konusunda bir seçim yapabiliyorsam ve eğer birini yapmaya doğru hiçbir eğilimim ve ötekine karşı hiçbir isteksizliğim yoksa, seçim kendi öz istencimin sonucudur' demektedir. Voltaire'in burada vurgulamak istediği, güdüler varsa isteklerin bunlar tarafından belirlendiğidir. Bu güdüler içgüdü'nün son sonucudurlar. Fakat her şeyin nedeni olduğu gibi, bireyin istencinin de bir nedeni vardır. Yani, birey hangi tür davranmayı seçerse seçsin, eylemlerin nasıl bir kaderle belirlendiğine inanırsa inansın, her zaman özgürmüş gibi davranacaktır. İnsanın, davranabilme özgürlüğü vardır, fakat istenci özgür değildir. Özgür bir

²¹³ Voltaire, **Hikayeler-I**, 124-125.

²¹⁴ Voltaire, "Ruh", **Felsefe Sözlüğü**, I, 24.

dileme gücünün varlığını düşünmek saçmadır. İstencindeki şeyi yapabilme gücü varsa bireyde, özgür davranabilir.²¹⁵

Her insan eğlenmeye, zevke, zenginliğe ve egemen olmaya düşkündür. Fakat gereksinimleri sebebiyle insanlar arasında eşitlikten söz edilemez. İnsanların yaşam şartlarındaki başkalıklar, bir insanı başkasının hizmetine sokar. Fakir insanlar, toprağı olup da çalışmak istemeyenlerin yanında çalışırlar ve bunu açlıklarını gidermek, barınmak için yaparlar. Başkasının buyruğunda yaşamak acı olsa da, şu da bir gerçektir ki, böyle olmasaydı insan yaşamının devamı mümkün olmazdı. Herkesin varlık anlamında eşit olduğu bir dünyada kimse başkasının toprağını işlemez, başkaları için ayakkabı yapmaz, un öğretmez, hayvan gütmeydi. Demek ki, bir varlığı olmayan yararlı insanların var olması gereklidir. Kötü olan varlık anlamındaki eşitsizlik değildir. Çünkü bütün yoksullar mutsuz değildir. Kötü olan herkesin aynı haklara sahip olmaması, yaşamın insana sunduğu güzelliklerden aynı ölçüde yararlanamamasıdır. Bu anlamda eşitlik, hem en doğal ve hem de en olmaması gereken bir şeydir. Her insanın kendisini başkalarıyla eşit görmeye hakkı vardır. Bir kardinalin aşçısı, kendisini efendisiyle eşit görebilir. Fakat bu insanlık anlamında olmalıdır ve herkes bulunduğu konumda iyilik içinde görevini yapmalıdır.²¹⁶

Voltaire, Hıristiyanlığın özgür düşünce sayesinde filizlendiğinden, fakat daha sonra kilisenin baskı ve zorbalıkla hareket ettiğinden bahseder. Bu tavır sebebiyle insanların dinden soğuduğunu, herkesin dilediği gibi düşünmesi ve yaşaması gerektiğini söyler.²¹⁷

İnançta önyargıların ortadan kalkması, Voltaire'e göre en önemli şeylerdendir. Çünkü önyargı, akıl yürütmeden kabul edilmiş bir inançtır. Fakat önyargıların iyi olanları da vardır. Büyüklere saygılı davranmak, hırsızlık yapmamak, Tanrı'nın varlığına inanmak ve ahlaksızlığın kötülüğünü aşılacak ve bunları kabullenmek önyargının zararsız, hatta iyi olanlarından. Zararlı olan önyargılar, boş inançlarla ilgili olanlardır. Vişnu'nun birkaç defa insan şekline girdiğine, Buda'nın bir ormanı biçtiğine ya da Muhammed Peygamber'in

²¹⁵ Copleston, VI, 40.

²¹⁶ Voltaire, "Eşitlik", **Felsefe Sözlüğü**, I, 303-306.

²¹⁷ Voltaire, "Düşünce Özgürlüğü", **Felsefe Sözlüğü**, II, 160-162.

gökyüzüne çıktığına dair inançlar böyle yanlış önyargılardandır. Bunlara inanılmadığında, bu önyargıların reddedilmesi dinsizlik olarak nitelenir ve hatta yargılanır.²¹⁸

Farklı din mensuplarının hepsi Üstün bir Yaratıcı'ya inandığını söylemektedir. Dünyaya gelen her insan, inancı ve ulusu ne olursa olsun, aynı duygularla doğmaktadır. Dünyanın her yerinde iyilik, dürüstlük, yardımseverlik vb. özellikler erdem sayılmaktadır. Din, Tanrı'ya boyun eğmek, O'na bağlılık anlamına geldiğine ve her insan aynı fazilet duygularıyla yaratıldığına göre, kendi inancını övmek, Voltaire'e göre, Tanrı'ya hakaret etmekle eşdeğerdir.²¹⁹

2.4. Voltaire'e Göre Din ve Devlet İlişkisi

Voltaire'e göre tarihi olaylar zaman zaman üstün kişilerce değiştirilmedikçe daima rastlantı eseri meydana gelirler. Genel tarih alanında ilk olarak Voltaire Çin, Hint, Japon ve Asya milletlerinden bahsetmiştir. Bundan maksadı Yahudi-Hıristiyan çekişmesinin gereksizliğini ortaya koymaktır. Voltaire, tüm zulümlerin devletin zaferiyle son bulacağı görüşünü savunur. Voltaire'e göre her yerde insanların yaşamaları ve mahvolmaktan kurtulmaları için gerekli kanunlar vardır. Filozofun bu düşüncesi ideal bir devlet yapısı düşünüldüğünde olası görünse de devletlerarası ilişkilerde bir devletin üstünlüğünün başka devletlerin sömürülmeleri sonucunu doğurduğu gözlenmektedir.²²⁰

Voltaire'e göre tarih, savaşları, kralları ve saraylarda olup biteni değil, ulusların başat erdem ve kusurlarını, güçlü ve zayıf yönlerini, sanat, aile ve toplum yapısı ve yönetimlerinin işleyişlerini anlatmalıdır. Artık tarih hanedanların tarihi olmamalı, sanatsal ve bilimsel etkinliklerin, toplumsal ilerlemenin öyküsünü anlatmalıdır.²²¹

Voltaire, devletin kabul etmesi gereken birey haklarının varlığına inanmıştır. Onun hoşgörü ve özgürlük anlayışı Rousseau'nunki gibi değildir.

²¹⁸ Voltaire, "Önyargılar", *Felsefe Sözlüğü*, II, 288, 292-293.

²¹⁹ Voltaire, *Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar*, II, 26-28.

²²⁰ Maurois, 123.

²²¹ Copleston, VI, 245.

Onun arzuladığı egemenlik, tam bir halk egemenliği olmayıp, filozofların aydınlatması ışığında ülkeyi yöneten iyiliksever bir monarkın yönetimiydi. Kilisenin ve Hıristiyanlığın bağnazlığı ve boş inançları felsefi aydınlanma ile kırılabilirse, böyle bir yönetim Fransa’da sağlanabilirdi.²²²

Voltaire, toplumsal düzende sınıf farklılıklarına karşı çıkmamıştır. Ona göre zenginle zayıfın bir arada olmaları kaçınılmaz bir şeydir. Feodalitenin insanı köleleştiren düzeninden ve baskısından insanları kurtaracak olan ideal yönetim tarzı olarak, aydınlanmış bir monarkın idaresini benimseyen Voltaire’in bu düşüncelerinin burjuvaziyle çelişmediği ifade edilmektedir.²²³

Voltaire, din-siyaset ilişkisini laik bir zeminde ele alır. Ona göre, din ile idare asla birbirine karıştırılmamalıdır. Din adamları yönetim işlerinden uzak kalmalıdır. İyi bir papaz, Tanrı’nın varlığını, güzel yaşamayı öğretmeli, ruhları rahatlatmalıdır. Sistemlerin en kötüsü, devlet ile kilisenin birleşmesidir. Devlet, din adamları ve kiliseyi korumalıdır. Fakat yönetim asla din adamlarının etkisinde kalmamalıdır. Voltaire’e göre, bunu en iyi beceren Türklerdir. Onlar, Mekke’yi ziyaret ederler, ama oranın Emiri’nin buyruğuna girmez, padişahlarının Mekke Emiri tarafından aforoz edilmesine izin vermezler. Yargılanmaları da Mekke Emiri’nin tayin ettiği imamlarca yapılmaz ve vergilerini bu Emir’e ödemezler. Türklerdeki bu sistem, ona göre din-devlet ilişkisinin ayrılığının faydasına en güzel örnektir.²²⁴

Devletin tam bağımsız olması gerektiğini düşünen Voltaire, bu bağımsızlığın öncelikle başka devletlere karşı kazanılmış olmasını söyler. Bu yüzden savaş zamanındaki çarpışmalar başka olmak üzere, insanların barış ve huzur içinde yaşamalarını sağlamak devletin görevidir. Fakat devlet yönetimi Tanrı naiplerinin, din adamlarının da etkisinden kurtulmuş olmalıdır.²²⁵

Voltaire’e göre, bir devlet, vatandaşlarının sayısı ve bunların çalışmalarıyla zengindir. Birbirine eşit sayılabilecek iki devletin karşı karşıya gelmesi halinde, ticareti gelişmiş olan üstün gelir. Çünkü devletler arasında

²²² Copleston, VI, 42.

²²³ Armstrong, 98.

²²⁴ Voltaire, “Papazlar”, **Felsefe Sözlüğü**, II, 294-296.

²²⁵ Voltaire, **Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar**, II, 139-142.

zenginlik, daha çok dost sahibi olmanın ve daha çok asker satın alabilmenin tek yoludur. Zenginlik ise, altın ve gümüşün çokluğunda değil, yiyeceklerin bol olması ve endüstrinin gelişmişliği sayesinde. Bir memlekette kumun çok ve kaliteli olması değil, o kumun işlenerek cam elde edilebilmesi önemlidir. Bu yüzden Voltaire'e göre, asıl zenginlik para sahibi olmaktan değil, iyi idare ve çalışmaktan geçer. Bunun içindir ki, akıllı bir yönetimin görevi vatandaşlarının sayısını artırmak ve onlara iş sağlamaktır. Fransa'da kız nüfusun çok olması dikkat çekicidir. Fakat daha da dikkat edilmesi gereken, bu kızların manastırlara kapatılmasıdır. Hâlbuki bu kızların yetiştirilmesiyle gelecek kuşakların rahatı sağlanabilir.²²⁶

Voltaire, bireylere doğal haklarını vermeyi kabul eden İngiliz yasalarını beğenmektedir. Kişilik ve mülkiyet hakkı, düşüncesini açıklama özgürlüğü, suç işlendiğinde bağımsız bir jüri tarafından yasalara göre yargılanma hakkı, istenilen dine inanarak barış içinde yaşama hakkı gibi insanın özüne uygun birçok hak İngiltere'de bulunmaktadır.²²⁷

Voltaire'in Fransa'sında ise, gereğinden fazla yasa olmasına rağmen, uygulamada bunlar çözüm üretmemektedir. Birbirine çok yakın iki kentte bile yasalar değişmektedir. Kentin birinde bir davranış cezalandırılırken, diğer bir yerde aynı davranış suç sayılmamaktaydı. İngiltere'de çeşit çeşit din varken tek bir yasa uygulanırdı. Oysa Fransa'da dinleri bir olan insanların benzer davalarda karşılaştıkları sonuç, birbirinden çok farklı olabilmekteydi. Voltaire'e göre, İngilizler dinin, insanın içyapısıyla ilgili olan ve Tanrı ile insan arasındaki bir bağ olduğunu, yasalara uymanın ise, insanlara ait bir şey olduğunu görmüşlerdir. Bu yüzden de inançta farklılıklar olsa da bu ülkede sorun olmamaktadır. Fakat devletin yasalarına uymamak, diğer bütün yurttaşları ilgilendirdiğinden burada tek bir yasa ve eşit yargılanma söz konusudur.²²⁸ 'Akla Tarihi Övgü'de, Voltaire, hikâyenin kahramanı 'Gerçek'in diliyle ülkesindeki sorunları ele alarak çözümler sunar. Kanun önünde herkesin eşit olması, iş gücüyle uğraşmayan toprak sahiplerinin mallarının fakirlere dağıtılarak ekonomik eşitsizliğin giderilmesi,

²²⁶ Voltaire, **Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar**, I, 53-56.

²²⁷ Voltaire, "Devletler-Hükümetler", **Felsefe Sözlüğü**, I, 318 vd.

²²⁸ Voltaire, **Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar**, I, 41-42.

evliliğin düzenlenmesi, askerliğin şerefli bir meslek haline getirilmesiyle ordudan kaçışların engellenmesi, ceza kanununun düzenlenmesi, devletin özel mallara istediği gibi el koyamaması, işkencenin kaldırılması, cinayetlerin önlenmesi gibi bir takım istekler sıralar. Sardunya’da bunların gerçekleştirildiği örneğini veren filozof, bu düzenlemelerin vatani olan Fransa’da da yapılmasını ümit eder.²²⁹

Voltaire’e göre, halkın genelinin mutluluğu için vergi gereklidir.²³⁰ Fakat, bir devlette keyfi olarak vergi alınması kusurdur. En iyi yönetim, faydasız insanı en az olan yönetimdir. Devlet, geliri olmayanlardan vergi almamalıdır. Onları çalışmaya teşvik etmeli ve mutlu olacakları konusunda ümitlendirmelidir. Böylece vergi yerine fakirlerden de emek elde edilmiş olur. Para, devlette işleri kolaylaştırır. Bir alışverişte alınan şey karşılığında başka türden bir mal vermektense para kullanmak daha iyidir. Para, işleri kolaylaştırdığı için faydalı bir icattır. Fakat kâğıt para kullanımı yaygınlaştırılmalıdır. Çünkü hem tahsilde hem ödemede hem de paranın taşınmasında kâğıt para insanlara kolaylık sağlar. Bir defterdarın yüksek miktarda kâğıt parayı merkeze göndermesi madeni paraya oranla daha kolaydır. Bu yüzden kâğıt para ve banka gerekli şeylerdir. Aynı ülkede şehirlerarası yiyecek nakliyesinden vergi almak da Voltaire’e göre kötü bir düşüncedir.²³¹

Voltaire, siyasi yapılanması bakımından İngiltere’ye hayrandır. Düşünce ve konuşma hürriyeti, hoşgörü anlayışı, sivil iktidarın hâkimiyeti, sınıf ayrımı olmaması ve anayasal bir monarşiye sahip olmasıyla İngiltere onu cezbetmiştir. Voltaire, sınıf ayrımları ortadan kaldırılsa bile her zaman ezenler ve ezilenler şeklinde iki tabakanın bulunacağını düşünmektedir. İnsanın varoluşu gereği işi gücü, malı olmayan ama faydalı olabilen insanlara hep ihtiyaç vardır. Çünkü fakirlerin çalışıp doymaya, varlıklı olanların da işlerini yaptıracakları kimselere ihtiyaçları olacaktır. Bu sebeple eşitlik düşüncesi boş bir hayaldir. Filozof zulümden, savaştan ve işkenceden nefret duymaktadır. İnsan bunlarla mücadele etmelidir, fakat insanın tehlikeli bir varlık olmasının sebebiyle bu kötülükleri engellemek zordur. İnsanları iyi yapmanın çözümü olmadığına göre, onları en az

²²⁹ Voltaire, **Hikayeler-I**, 21-22.

²³¹ Voltaire, **Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar**, I, 58-60.

derecede kötü olacakları bir şekilde idare etmek gerekir. Tabiat kanunları değiştirilemez. Amaç, azgın suları barajlarla denetim altına alıp, akışını düzenlemek gibi, ona hâkim olmayı denemek gerekir. Voltaire, dini kanunların özgürlükçü bir hükümetin bir yatırımı haline getirilmesi durumunda bir kuvvet ifade edeceğini, tüm din adamlarının halktan olmaları sebebiyle devletin emrinde olduklarını, tek güç, ölçü ve âdetin geçerli olması gerektiğini söylemektedir. Yani, her kanun açık ve kesin olmalı, herkese uygulanmalı, kötülükler kınanmalı, vergiler adil ve ölçülü olarak alınmalıdır. Voltaire'in bu istekleri 1789 Fransız İhtilali liderlerinden Tiers'in prensipleri arasında yer almış ve çeşitli milletlerin kanunlarında da yazılmıştır.²³²

2.5. Voltaire'in Hoşgörü Anlayışı

Voltaire'in geniş düşünceli ve hoşgörülü kişiliği hayatının her alanındaki yansımalarıyla görülmektedir. O, Ferney'e yerleştiğinde sosyal faaliyet alanları, tarım arazileri oluşturarak kasabayı düzene sokmuştur. Eserini öven bir adama 'Evet, 4000 ağaç diktim' demiştir. Halka karşı sevecen ve içten davranmış, din konusunda hoş görülü bir ortam sağlamıştır. Keskin dil kullanmakta usta olsa da, herkese tatlı dilli davranmıştır. Bir gün ziyaretine gelen birine kendisini kimin gönderdiğini sormuş, Mr. Haller cevabını alınca da, 'Büyük adam, büyük şair, büyük doğa bilimci, büyük filozof, neredeyse evrensel bir deha' demişti. Adam, o sizin için aynı şeyleri söylemiyor deyince de, 'Zararı yok, ikimiz de yanılmış olabiliriz' demiştir.²³³

Boş inançlar peşinde koşanları ve din adamlarını ilerleme önündeki en büyük engel olarak değerlendiren Voltaire, bu durumdan kurtulmak için yöneticilerin aydınlatılmasını ve din adamlarının yönetim üzerindeki etkisinin ortadan kaldırılmasını önerir.²³⁴ Burjuvaziye eleştirir ve din kavgalarının olduğu o dönemde bağnazlıkla savaşıır. Din adamlarının yetersizliklerine karşı duruşuyla ve

²³² Maurois, 125.

²³³ Durant, 203; Maurois, 71-72.

²³⁴ Kuznetsov, 35.

Hıristiyan kutsal metinlerindeki tutarsızlıklara verdiği sert tepkilerle adından söz ettirir.²³⁵

Voltaire, din adamlarının insanlara yol gösterici, dini öğretici, insanlara yardım edici nitelikte olmaları gerekirken, insanları sömürmeleri, dini baskı aracı olarak kullanmaları nedeniyle, insanların dinden nefret etmesine yol açtıklarını söyleyerek, Tanrı'nın oğlunun hizmet edilmek için değil, hizmet etmek için geldiği düşüncesini savunur.²³⁶

Voltaire, Hıristiyanlığın benimsenmesinde on iki kişinin, yani havarilerin yeterli olduğunu, fakat onu ortadan kaldırmada da bir kişinin yettiğini düşünmekteydi. Ancak onun yıkmak istediği Hıristiyanlık değil, kilisenin bağnazlığıydı. O bütün eserlerinde 'kötünün ezilmesi' temasını işlemiştir. Kötülükten anladığı ise ne din ne de kilisedir. Ezilmesi gereken batıl inançlar ve hurafelerdir.²³⁷

Voltaire, 'Oedipe' adlı trajedisinde rahipleri ve bağnazlığı şu sözlerle eleştirmektedir:

‘Rahipleriniz basit halkın sandığı gibi değil,
Onların bilgileri bizim bölüğümüz sadece’.

Yine halkın inanışını eleştirdiği şu sözlerle de adeta batıl inançlara ve dine meydan okumaktadır:

‘Kendimize güvenelim, kendi gözlerimizle görelim ne varsa,
Kehanetlerimiz onlar olsun, sacayaklarımız, tanrılarımız.’²³⁸

Voltaire'in tanımıyla, 'Ateşli hastalıkta sayıklama, öfkede kudurma ne ise, boş inançta da bağnazlık odur'. Ayın için kiliseye gitmeyenlere eziyet edip onları öldürenlerin ve sırf kendisi gibi düşünmüyor diye insanları mahkûm eden

²³⁵ Copleston, IV, 35.

²³⁶ Goldmann, 96.

²³⁷ Maurois, 73.

²³⁸ Durant, 187.

yargıçların yaptığı ise, bağınazlığın en kötüsüdür. Voltaire'e göre, bağınazlığın sardığı bir zihni tedavi etmenin imkânı neredeyse yoktur. Bağınazlık hastalığına karşı, insanları yumuşatarak, saplantılarından ve bunalımlarından kurtaracak tek ilaç, felsefi düşüncedir. Din, iyileştirmek bir yana, hasta vücuda iyice zehir katar. Felsefe ise, ruhu dirliğe ve huzura kavuşturur.²³⁹

Dini şahsi emellerine alet etmek Voltaire'e göre yobazlıktır. Çağındaki bu bağınazca tutumu akıl hastalığına benzeten düşünür, bu hastalığın ancak felsefi düşünce ile aşılabacağına inanır. Düşüncenin getireceği hoşgörü ise bu hastalığın en büyük ilacıdır. 'Akla, Tarihi Övgü' hikâyesinde, bağınazlığın bulunduğu bir ortamda aklın ve gerçeğin meydana çıkamayacağını anlatan Voltaire, döneminin sosyal ve siyasal yapılarından bahseder.²⁴⁰ 'Akıl' ile 'Gerçek'in yolculuğunda, bir zamanlar bağınazlık ve zulmün hâkim olduğu İngiltere'de, krallıkla cumhuriyetin iyi yanlarının alınarak yeni bir yönetim kurulmuş olduğu, hem savaş gücü hem de sanat ve ticaret bakımından bu ülkenin diğer ülkelerden üstün konuma geçtiği betimlenir.²⁴¹

Hayatı boyunca bağınazlıkla savaşan Voltaire'in bu yöndeki en büyük gayreti ve başarısı, Toulouse kentindeki bir davada masumlara yardım etmesi olmuştur. Protestan olan Calas ailesinin oğlu evlerinde asılı bulunmuştur. Katoliklerin çoğunlukta olduğu şehirde, bu genci Katolik olmak istediği için yaşlı babasının astığı dedikodusu ve iftirası yayılınca aile tutuklanmış ve yaşlı baba elleri ve ayakları kırılarak ölüme terk edilmiştir. Ölünceye kadar masumiyetini haykıran baba, böylece bağınazlık kurbanı olmuştur. Haklarını arayan bu madur ailenin hikâyesini duyan Voltaire'in, hem kalemi hem serveti hem itibarıyla yardıma koşmasıyla sonunda aile davayı kazanmıştır. Paris'e geldiğinde, kalabalığın takip ettiği bu adamın kim olduğu sorusunu işiten bir kadın, 'Calas ailesini kurtaran adam olduğunu bilmiyor musunuz?' diye yanıt vermiştir. Voltaire, bu yanıtın çok fazla etkilendiğini söylemiştir.²⁴²

Voltaire, tanrıtanımsızlığı bağınazlıktan daha az zararlı görmüştür. Bağınazlık, insanlar arasında bozgunculuğa ve hatta cinayetlere sebep olmaktadır.

²³⁹ Voltaire, "Bağınazlık", **Felsefe Sözlüğü**, I, 13-14.

²⁴⁰ Voltaire, **Hikayeler-I**, 14.

²⁴¹ Voltaire, 19-20.

²⁴² Beşir Fuad, 47-49.

Tanrıtanımazlık ise, sadece dünyanın yaratışı, günahın kaynağı vb. konulara akıl erdiremeyen yolunu şaşırılmış bilginlerin işidir.²⁴³

Bağnazlığın nedeni, bilgi kaynaklarında, aklın kullanımında ve inançtaki farklılıklardır. Bu nedenle bağnazlığı ortadan kaldırmak, doğru bilgiyle mümkündür. Doğru bilgi, insanı huzurlu bir birey yapar ve onu kendi iç dünyasıyla barışık kılar. Böyle bir insanda hoşgörü anlayışı kendiliğinden oluşur ve başkalarının düşüncelerine saygı duyduğu gibi, kendi düşüncelerini tartışmaktan da kaçınmaz. Bu sebeple medeni toplumlarda bağnazlığa rastlanmaz. Kültür ve bilgi seviyesinin gelişmiş olduğu toplumlarda hoşgörü hâkimdir. Böyle bilinçli kişiler, dışa açık, başkalarıyla iletişimi sürdüren ve kendi kişiliğini de doğru sergileyebilen bireylerdir.²⁴⁴

Kendi dinine inanmayan insanlara zulmedenler Voltaire'e göre canavardır. Ona göre inançta yapılan baskı, insanları dinden çıkarır. Bir memlekette iki din varsa, bu iki din mensupları çatışır. Fakat otuz çeşit din varsa bunların mensupları hoşgörü içinde yaşarlar. Voltaire, bunun örneğini birçok farklı din mensubunu hoşgörüyle yöneten Türklere verir. Bölünmenin ve karışıklığın en iyi ilacı ona göre hoşgördür. Bağnazlığa sarılanların bu tavrı, çıkarları sebebiyledir.²⁴⁵

Voltaire, bağnazlığın ne kadar kötü bir şey olduğunu 'Scarmentado'nun Seyahatlerinin Hikâyesi'nde de ele alır. Hikâye kahramanı, Avrupa ülkelerine yaptığı bir yolculuğunda farklı inançlarından dolayı insanların yakılmasına şahit olur. Ardından Türkiye'ye giden Scarmentado, Müslüman Türklere karşı önyargılıdır. Fakat buraya vardığında kendi ülkesindekinden daha fazla kilise olduğunu, farklı inançtaki insanların kendi dillerinde istedikleri gibi dua ettiklerini hayretle görür. Fakat bu ülkede de dini istismarlar olduğunu fark eder. Buradan İran, Çin, Hindistan ve Amerika'ya giden Scarmentado, burada da bağnazlığın olduğunu görür ve sonunda ülkesine döner.²⁴⁶

²⁴³ Voltaire, "Athée", **Felsefe Sözlüğü**, I, 75-76.

²⁴⁴ Başçı, "Taassup Doğru Düşünmeye Engeldir", **Felsefe Dünyası**, sayı: 36, 2002, s. 32-34.

²⁴⁵ Voltaire, "Hoşgörü", **Felsefe Sözlüğü**, II, 380-381, 385.

²⁴⁶ Voltaire, **Hikayeler-I**, 42 v.d.

Voltaire, Tanrı'nın rızasını kazanmak için bedenlerine işkence eden insanları eleştirir. Tanrı'ya ulaşmak, onun hoşlanacağı işler yapmakla, içten bir şekilde iyilik etmekle mümkün olur. Bu amelleri belirlemek de rahiplerin işi olamaz.²⁴⁷

Voltaire, 'Renkler Hakkında Hüküm Veren Körler' hikâyesinde, adeta bağınazlığın kötülüğünü ortaya koyar. Körler arasında liderliği ele geçiren bir diktatör, hepsinin giydiği elbisenin beyaz olduğunu tüm körlere kabul ettirir ve bu durum yüzünden toplumda alay konusu olurlar. Voltaire, körlerin hikâyesiyle araştırmadan, körü körüne bir düşüncede ısrar ve inat eden bağınaz insanları betimlemek ister. Bağınaz kişi de, iyice bilmediği halde, heveslerine uygun bulduğu düşünceler peşinde koşar.²⁴⁸

²⁴⁷ Voltaire, 56-59.

²⁴⁸ Voltaire, 60-61.

SONUÇ

Onyedinci yüzyılın ikinci yarısıyla, ondokuzuncu yüzyılın ilk çeyreğini kapsayan ve akli insan yaşamında egemen kılma ve bilginin ışığında bilinci aydınlatma çabalarıyla belirginleşen kültürel ve bilimsel döneme, felsefi ve toplumsal harekete 'Aydınlanma' denir.

Aydınlanma, akıl ve eleştiri ekseninde başlayan büyük bir değişimi ifade etmektedir. Aydınlanma düşünürleri ortaçağ Hristiyan düşüncesinin, 'yaratılmış evren' fikrini bırakarak, evreni kendi kendine işleyen bir mekanizma olarak kabul etmişler, kilisenin otoritesine karşı çıkararak, bunlar yerine doğa ve aklın otoritesini koymuşlardır.

İngiltere'de başlayan Aydınlanma Hareketi, Fransa'da erginliğine ulaşmış ve bu hareket sonunda feodal yönetim yıkılmıştır. Bireysel haklar konusunda yeni düşünceler sergilenmiş ve kilise dogmaları şiddetle eleştirilmiştir. Dini dogmalara karşılık aklın önemi vurgulanmıştır.

Aydınlanma'nın genel inancı olan deizm, doğal teoloji ve rasyonel bir ahlakın, dinin tek mümkün içeriğini oluşturduğunu ifade eden bir kavram olarak kullanılmıştır. Aydınlanma'nın deist düşünürleri, sadece akılla temellendirilebilen bir Tanrı'nın varlığına inanıp İsa'nın doktrinlerini reddederler.

Tanrı, evreni zaman içinde iradesiyle yaratmış, bundan sonra ise, evrene müdahalede bulunmamıştır. Onyedinci yüzyılda doğa bilimlerindeki gelişmeler, düşünürlerin evreni kendi kendine yeten bir makine olarak görmesine sebep olmuştur. Evrendeki olaylar mekanik bir şekilde açıklanmıştır. Evrende mükemmel bir düzen olduğu için ona müdahaleyi gerektirecek bir durum olmadığına inanan deistler, Tanrı'yı yok da saymamışlardır. Her mükemmel makinenin bir ustası olduğu gibi, bu evrenin de bir yapanı, yaratıcısı vardır. Deizm, Tanrı'nın evrenle sürekli ilişkisini kabul etmediği için, insanların Tanrı'ya yapılan ibadet ve törenleri de gereksiz bulmaktadır. Dolayısıyla kurumsal din insanlara bir sürü şey emreden ve onları baskı altında tutan kilisenin bir uydurmasıdır. Kurtuluş için insan ile Tanrı arasında kilisenin aracılığına ihtiyaç

yoktur. Doğal din inancının hoşgörü, sekülerizm ve laiklik anlayışının gelişmesinde önemli etkisi olmuştur.

Aydınlanmanın rasyonalitesinde engin bir hoşgörü ve iyimserlik vardır. Evren her yönüyle rasyoneldir ve çok katı kurallarla idare edilmektedir. Bu yüzden de bir düzeni vardır ve akıllı bir varlık olan insan, evrendeki rasyonel ilkeleri keşfetme ve evrendeki düzeni anlayabilme yetisine sahiptir. Doğanın düzeni tek biçimli olup, mucizelere ya da tanrısal müdahalelere açık değildir.

1789 Fransız Devrimi'nin önderlerinden olan Voltaire'in döneminin toplum, devlet ve din anlayışlarını eleştirisi, yeni bir dünya görüşü ve din anlayışının doğmasına neden olmuştur. Voltaire, feodal sisteme ve kiliseye karşı çıkarak, ulusal egemenlik ve insan hakları düşüncesinin öne çıkmasını sağlamıştır. Bu devrimle özgürlük, eşitlik ve adalet kavramlarının benimsenmesiyle kralın Tanrısal egemenliği ortadan kalkmış ve halk egemenliği görüşü getirilmiştir. Devlet, bireyin inancına karışmamalı ve farklı inanç gruplarının tümüne hoşgörülü davranarak tümüne eşit uzaklıkta olmalıdır. Aklın ve bireyin özgürleştirilmesi sonucu ortaya çıkan ve günümüzde de demokrasiyle yönetilen dünya devletlerinin benimsediği "sosyal devlet" anlayışının temellerinin Aydınlanma dönemine dayanması büyük bir öneme sahiptir.

BİBLİYOGRAFYA

Akarsu, Bedia, **Felsefe Terimleri Sözlüğü**, İnkılap Yayınları, İstanbul, 1998.

Appelgate, Kenneth W., **Voltaire On Religion**, Frederick Ungar Publishing Company, New York, 1974.

Arıboğan, Deniz Ülke, **Kabileden Küreselleşmeye**, Mavi Ada Yayıncılık, İstanbul, 1998.

Aristoteles, **Fizik**, çev., Saffet Babür, YKY, İstanbul, 2001.

Arslan, Ahmet, **Felsefeye Giriş**, Vadi Yayınları, Ankara, 2002.

Aydın, Mehmet S., **Din Felsefesi**, Selçuk Yayınları, Ankara, 1997.

Başçı, Vahdettin, **Rasyonel Din Anlayışları ve Deizm**, Atatürk Üni. S.B.E Yayınları, Erzurum, 2002.

_____. **Taassup ve Hoşgörü**, Erzurum, 1996.

Baykan, Fehmi, **Aydınlanma Üzerine Bir Derkenar**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.

Berlin, Isaiah, **The Age of Enlightenment**, Mentor Book, New York, 1956.

Besterman, Theodore, **Voltaire'den Yeğenine Aşk Mektupları**, çev., Yekta Ataman, Düşün Yayınları, İstanbul, 1995.

Beşir Fuad, **Voltaire**, Babil Yayınları, sad., Erdoğan Erbay-Ali Utku, Erzurum, 2002.

Bittner, Rüdiger, **“What Is Enlightenment?”**, What Is Enlightenment? edit., James Schmidt, London, 1996.

Bozkurt, Nejat, **Eleştiri ve Aydınlanma**, Say Yayıncılık, Ankara, 1994.

_____. **20. Yüzyıl Düşünce Akımları**, Sarmal Yayıncılık, İstanbul, 1998.

_____. **Descartes Gerçekten Modern Çağın Öncüsümüdür?**, Cogito, sayı: 10, 1997.

Blunt, A.W.F., **Batı Uygarlığının Temelleri**, çev., Müzehher Erim, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1979.

Cassier, Ernst, **Aydınlanma Çağının Düşünme Biçimi**, çev., Doğan Özlem, Toplumbilim, Aydınlanma Özel Sayısı, İstanbul, 2000.

_____. **The Philosophy Of The Enlightenment**, trans., Fritz C. A. Kolln, James P. Pettegrove, Princeton University Press, New Jersey, tsz.

Cevizci, Ahmet, **Aydınlanma Felsefesi**, Bursa, 2002.

_____. **İlkçağ Felsefesi Tarihi**, Asa Yayınları, Bursa, 2001.

_____. **Onyedinci Yüzyıl Felsefesi Tarihi**, Asa Yayınları, Bursa, 2001.

_____. Cevizci, Ahmet, **'Deizm'**, Paradigma Felsefe Sözlüğü, Paradigma Yayınları, İstanbul, 2002.

Copleston, Frederick, **Felsefe Tarihi**, çev., Aziz Yardımlı, c. VI, İdea Yayınları, İstanbul, 1989.

Cresson, Andre, **Diderot**, çev., Asım Bezirci, Oluş Yayınları, İstanbul, tsz.

Çetin, İsmail, **John Locke'da Tanrı Anlayışı**, Vadi Yayınları, Ankara, 1995.

Çiğdem, Ahmet, **Aydınlanma Düşüncesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

_____. **Aydınlanma Felsefesi**, Ağaç Yayınları, İstanbul, 1993.

Dawson, Christopher, **Batının Oluşumu**, çev., Dinç Tayanç, Dergah Yayınları, İstanbul, 1997.

D'Alembert, Jean, **Felsefenin Öğeleri**, çev., Hüseyin Köse, Öteki Yayınları, Ankara, 2000.

Demir, Remzi, **Türk Aydınlanması ve Voltaire**, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1999.

Diderot, **Felsefe Konuşmaları**, çev., Adnan Cemgil, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1993.

Diderot, **Rahibe**, çev., Sonat Kaya, Bordo Siyah Klasik Yayınlar, İstanbul, 2005.

Durant, Will, **Felsefe Kılavuzu**, çev., Ender Gürol, Milliyet Yayınları, 1973.

Erdem, Hüsameddin, **“Deizm”**, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, c. 9. İstanbul, 1994.

Gay, Peter, **The Bridge of Criticism**, Harper&Row Publishers, New York, 1970.

Gilmour, Peter, **Philosophers of the Enlightenment**, Edinburgh University Press, tsz.

Goldman, Lucien, **Aydınlanma Felsefesi**, çev., Emre Arslan, Doruk Yayıncılık, Ankara, 1989.

Gökberk, Macit, **Felsefe Tarihi**, Ankara, 1974.

Gül, Fikri, **“J. J. Rousseau'nun Egemenlik Anlayışı”**, Felsefe Dünyası, sayı: 37, 2003.

Hampson, Norman, **Aydınlanma Çağı**, çev., Jale Parla, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1991.

Hanratty, Gerald, **Aydınlanma Filozofları Locke Hume Berkeley**, çev., Celal Büyük, Tuncay İmamoğlu, Anka Yayınları, İstanbul, 2002.

Hobbes, Thomas, **Leviathan**, çev., Semih Lim, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2005.

Horkheimer, Max, Adorno, Theodor W., **Aydınlanmanın Diyalektiği I-II**, çev., Oğuz Özügül, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 1995.

Hume, David, **Din Üstüne**, çev., Mete Tunçay, İmge Yayınları, Ankara, 1995.

İspir, Naci, “**Thomas Hobbes ve Demokrasi**”, Felsefe Dünyası, sayı: 38, 2003.

Kant, Immanuel, “**An Answer to the Question: What is Enlightenment?**”, trans., James Schmidt, ed., James Schmidt, What is Enlightenment?, London, 1996.

Kaya, Yalçın, **Aydınlanma Çağı ve Felsefesi**, Tıglat Matbaacılık, İstanbul, 2000.

Keener, Frederick M., **The Chain of Becoming**, Columbia University Press, New York, 1983.

Kramnick, Isaac, **The Portable Enlightenment Reader**, Penguin Books, New York, 1995.

Kuznetsov, Vitaly, **Hegel ve Aydınlanma Yüzyılı**, çev., Hüsen Portakal, Cem Yayınları, İstanbul, 2002.

Locke, John, **Hoşgörü Üstüne Bir Mektup**, çev., Melih Yürüşen, Liberte Yayınları, Ankara, 1998.

_____. İnsan Anlığı Üzerine Bir Deneme, çev. Vehbi Hacıkadiroğlu, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2004.

Lounsbury, Thomas R., **Shakespeare and Voltaire**, Charles Scribner’s Sons, New York, 1902.

Machiavelli, **Hükümdar**, çev., H. Kemal Karabulut, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

Manuel, Frank E., **The Enlightenment**, Prentice-Hall, New Jersey, 1965.

Maurois, Andr s, **Voltaire**, ev., Cenap Yazansoy, Kastas Yayınları., İstanbul, 2001.

_____. **Voltaire**, ev., İrfan Konur, Hilmi Kitabevi, İstanbul, 1939.

Meslier, Jean, **Sağduyu Tanrısızlığın İlmihali**, der., Abdullah Cevdet, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Montesquieu, **İran Mektupları**, ev., Muhiddin Göklü, Anka Yayınları, İstanbul, 2003.

Montesquieu, ** yk ler**, ev., Hüseyin Köse, Birey Yayıncılık, İstanbul, 2002.

Morehouse, Andrew R., **Voltaire and Jean Meslier**, Yale University Press, New York, 1936.

Rousseau, Jean Jacques, **İtiraflar-I**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2000.

_____. **İtiraflar-II**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.

_____. **Toplum Sözleşmesi**, Kırmızı Yayınları, İstanbul, 2006.

_____. **Emile**, ev., Mehmet Baştürk, Yavuz Kızılcım, Babil Yayınları, Erzurum, 2003.

_____. **İnsanlar Arasındaki Eşitsizliğin Kaynağı**, ev., R. Nuri İleri, Say Yayınları, İstanbul, 2004.

Smith, Preserved, **Rönesans ve Reform ağı**, ev., Serpil ağlayan, İstanbul, 2001.

Tanilli, Server, **Dünyayı Değiştiren On Yıl**, Adam Yayınları, İstanbul, 1999.

_____. **Fransız Devriminden Portreler**, Adam Yayınları, İstanbul, 1999.

_____. **Voltaire ve Aydınlanma**, Adam Yayınları, İstanbul, 1994.

Thaddeus, Victor, **Voltaire Genius of Mockery**, Brandano's Inc., New York, 1928.

Voltaire, **Felsefe Sözlüğü, I-II**, çev., Lütfi Ay, M.E.B Yayınları, İstanbul, 2001.

_____. **Feylesofça Konuşmalar ve Fıkralar I-II**, çev., Fehmi Baldaş, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1949.

_____. **Précis Du Siécle De Louis XV, I-II**, Librarire Garnier Frères, Paris, tsz.

_____. **Letters Concerning the English Nation**, ed., Nicholas Cronk, Oxford University Press, New York, 1994.

_____. **Philosophical Letters**, trans., Ernest Dilworth, New York, tsz.

_____. **Letters on England**, trans. Leonard Tancock, Penguin Books, London, 1980.

_____. **Türkler, Müslümanlar ve Ötekiler**, der., Osman Yenseni, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1944.

_____. **Candide Ya da İyimserlik**, çev. Server Tanilli, Adam Yayınları, İstanbul, 2002.

_____. **Candide**, çev., Fehmi Baldaş, İstanbul, 1998.

_____. **Hikayeler-I**, çev., Fehmi Baldaş, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2001.

_____. **Hikayeler-II**, çev., Fehmi Baldaş, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 2001.

_____. **Öyküler**, çev., Hasan Fehmi Nemli, Ayraç Yayınları, Ankara, 2002.

_____. **Sadık-Safdil**, çev., Bekir Karaoğlu, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1998.

Weber, Alfred, **Felsefe Tarihi**, çev., H. Vehbi Eralp, 5. bsk., Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1998.

Wood, Allen W., **'Deism'**, **The Encyclopedia of Religion**, ed., Mircea Eliade, McMillan Publishing Company, New York, 1987.

Yazoğlu, Ruhattin, **"Martin Luther ve Thomas Hobbes'ta Din-Devlet İlişkisi"**, Ekev Akademi Dergisi, c. 3. sayı: 2, Ankara, 2001.

ÖZGEÇMİŞ

20.10.1980'de Erzurum'da dünyaya geldi. İlk ve orta öğrenimini Erzurum'da tamamladı. 1997 yılında Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde yüksek öğrenimine başladı ve buradan 2002 yılında mezun oldu. Mart 2006'da Tokat ili Reşadiye İlçe Müftülüğü'nde başladığı görevine devam etmektedir.